

Monitor Sociale Inclusie (meting 5)

Vierde vervolgmeting naar de woon- en leefomstandigheden van Sinti en Roma in Nederland

Y. Seidler (Risbo)
J. Khajavi-Zijlstra (Labyrinth)
R. van Leeuwen (Risbo)
K. van der Schans (Risbo)
J.J. van Eerten (Labyrinth)
N. Sam (Risbo)

Colofon

Monitor Sociale Inclusie (meting 5)

**Vierde vervolgmeting naar de woon- en leefomstandigheden Sinti en Roma in Nederland
Maart 2024**

Seidler, Y., Khajavi-Zijlstra, J., Van Leeuwen, R., Van der Schans, K., Van Eerten, J.J. & Sam, N.

**Risbo Contractresearch B.V./ Erasmus Universiteit Rotterdam
Labyrinth onderzoek & advies: Utrecht**

Risbo Contractresearch B.V./Erasmus Universiteit Rotterdam
Postbus 1738
3000 DR Rotterdam
T: 010-4082124
E: info@risbo.eur.nl

Labyrinth onderzoek & advies
Amerikalaan 203
3526 VD Utrecht
T: 030 – 262 71 91
E: info@labyrinthonderzoek.nl

© Copyright Risbo BV. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook zonder voorafgaande toestemming van de Directie van het Instituut.

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Samenvatting	7
Summary	17
Hoofdstuk 1 Onderzoekopzet en verantwoording	27
1.1 Inleiding	27
1.2 Methodologie	28
1.3 Leeswijzer	34
Hoofdstuk 2 Leven volgens de cultuur, Sinti- en Roma-gemeenschappen in Nederland	35
2.1 Sinti en Roma: eenheid en verscheidenheid	35
2.2 Wat betekent leven volgens de cultuur?	36
2.3 Hebben Sinti en Roma het gevoel te kunnen leven volgens hun cultuur?	39
2.4 Spanningsveld: leven volgens de cultuur en een plek in de burgermaatschappij	40
2.5 Professionals over sociale interactie onder jongeren en hun keuzevrijheid	41
2.6 Ervaren Sinti en Roma binding met Nederland?	44
2.7 Conclusie	45
Hoofdstuk 3 Woonsituatie	49
3.1 Woonsituatie: actuele situatie, ontwikkeling en verwachting	51
3.2 Woonsituatie: verdiepende casus	59
3.3 Conclusie	62
Hoofdstuk 4 Onderwijspositie	65
4.1 Onderwijspositie: actuele situatie, ontwikkeling en verwachting	66
4.2 Onderwijspositie: verdiepende casus	75
4.3 Conclusie	77
Hoofdstuk 5 Rondkomen	79
5.1 Rondkomen, een algemeen beeld van de (arbeidsmarkt)positie	80
5.2 Rondkomen: verdiepende casus	86
5.3 Conclusie	87
Hoofdstuk 6 Gezondheid	89
6.1 Gezondheidssituatie: actuele situatie, ontwikkeling en verwachting	89
6.2 Gezondheidssituatie: verdiepende casus	98
6.3 Conclusie	99

Hoofdstuk 7 Discriminatie	103
7.1 Discriminatie: wederkerende patronen	103
7.2 Discriminatievormen	105
7.3 Ontwikkeling van de situatie rondom discriminatie	110
7.4 Discriminatie: verdiepende casus	111
7.5 Conclusie	112
Hoofdstuk 8 Institutioneel beleid en vertrouwen	115
8.1 Beleid gericht op Sinti en Roma	115
8.2 Vertrouwen in de (lokale) overheid	117
8.3 Ontwikkeling sinds 2019 en toekomstverwachting	122
8.4 Verdiepende casus	124
8.5 Conclusie	125
Hoofdstuk 9 Conclusie	127
Literatuurlijst	133
Bijlage 1 Begrippenlijst	137
Bijlage 2 Respondententabel	139
Bijlage 3 Resultaten Enquête	141

Voorwoord

Voor u liggen de uitkomsten van de vijfde meting van de Monitor Sociale Inclusie. Sinds 2013 is, met uitzondering van 2021, om het jaar onderzoek gedaan naar de positie van Sinti en Roma op verschillende levensdomeinen, zoals onderwijs, gezondheid en inkomen. Net zoals in voorgaande jaren is er door gebruik te maken van verschillende kwalitatieve methoden getracht een gedegen beeld te vormen en een indruk te krijgen van de ontwikkeling en toekomstverwachting op verschillende leefgebieden.

Veelgehoorde kritiek bij onderzoek naar minderheidsgroepen in de samenleving, is dat het onderzoek te vaak over hen gaat maar dat zij er zelf niet bij betrokken worden. Deze kritiek bestond ook over eerdere metingen van de Monitor Sociale Inclusie. Daarom hebben wij voor de meting van 2023 in vergelijking met eerdere metingen meer inspanningen verricht om de doelgroep nauwer te betrekken en hun perspectief voorop te plaatsen. Dit heeft geresulteerd in de meest complete Monitor Sociale Inclusie tot nu toe. Wij hopen de betrokkenheid van de Sinti en Roma in de toekomst nog verder te vergroten en hen daar waar mogelijk actief te betrekken.

Wij zijn veel dank verschuldigd aan alle respondenten die met ons gesproken hebben. In het bijzonder bedanken wij de Sinti en Roma die hun persoonlijke en vaak gevoelige verhalen met ons wilden delen. Met dit rapport hebben we recht willen doen aan deze verhalen.

Dit onderzoek had niet uitgevoerd kunnen worden zonder onze contactpersonen die betrokken waren bij de werving van respondenten uit de Sinti- en Roma-gemeenschappen en de inbreng van de expertgroep die ons heeft geholpen bij de doorontwikkeling van de onderzoeksinstrumenten.

De onderzoekers zijn gedurende het onderzoek vakkundig begeleid door de begeleidingscommissie. Wij danken de leden van de begeleidingscommissie voor hun expertise, waardevolle inzichten en prettige en open houding.

Namens de onderzoekers,

Youri Seidler (projectleider Risbo)
Judith Khajavi-Zijlstra (projectleider Labyrinth)
Februari 2024

Samenvatting

In 2023 is in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid voor de vijfde keer de Monitor Sociale Inclusie uitgevoerd, waarmee een inzicht wordt gegeven in de woon- en leefomstandigheden van Sinti en Roma in Nederland in 2023, de ontwikkeling sinds 2019 en de toekomstverwachting voor over vijf jaar. Deze monitor kent zowel een aantal overeenkomsten als afwijkingen in vergelijking met eerdere metingen. Zo is ervoor gekozen om het perspectief van de Sinti en Roma meer centraal te stellen en is er een aantal nieuwe thema's toegevoegd. Omwille van de vergelijkbaarheid zijn de thema's die in eerdere monitoren zijn besproken ook deze keer uitgevraagd op een vergelijkbare manier.

Deze vierde vervolgmeting is gebaseerd op de uitkomsten van interviews met 63 personen, waarvan 40 personen behorende tot de doelgroep en 23 professionals. Dit is aangevuld met de antwoorden van de 30 respondenten die een enquête hebben ingevuld over de woon- en leefomstandigheden van Sinti en Roma in Nederland.

Ondanks dat Sinti en Roma vaak in één adem worden genoemd, kunnen zij niet gezien worden als één gemeenschap. Binnen dit onderzoek wordt daarom onderscheid gemaakt tussen verschillende groepen. Het gemaakte onderscheid is gebaseerd op het moment van vestiging in Nederland of toen sommige groepen een bepaalde status kregen, zoals de Generaal-Pardon groep. In het rapport wordt er onderscheid tussen Sinti, Roma van oudsher (minstens voor de Tweede Wereldoorlog), Generaal-Pardon Roma, Voormalig-Joegoslavische Roma, Roma na 2003 en ongedocumenteerden. Dit onderscheid is voor de Sinti en Roma zelf een vreemde categorisering. Binnen de gemeenschappen wordt eerder onderscheid gemaakt tussen families, clans, tradities en de beroepsgroep waar men van oudsher toe behoorde, zoals bijvoorbeeld de Sinti, Kalderash (koper- en metaalbewerkers) en Lovara (oorspronkelijk paardenhandelaars). Het gehanteerde onderscheid in dit rapport is vooral een praktische en beleidsmatige keuze die gehanteerd wordt om verschillende groepen te kunnen onderscheiden die op hetzelfde moment in Nederland zijn komen wonen.

In het onderzoek is bij het werven van respondenten gestreefd naar zowel geografische spreiding als een goede verdeling van de onderscheiden groepen. Het onderzoek richt zich op de thema's onderwijs, rondkomen, gezondheid, wonen, (sociale) veiligheid, keuzevrijheid en contact met de (lokale) overheid. In deze vierde vervolgmeting zijn daaraan de onderwerpen leven volgens de cultuur, sociale cohesie en discriminatie toegevoegd. Hoewel in dit onderzoek is getracht om een zo goed mogelijk beeld van de gemeenschappen en gemeenten in Nederland te krijgen, kan niet gesteld worden dat dit onderzoek een representatief totaalbeeld geeft van alle Sinti en Roma in Nederland. De lezer dient te beseffen dat er grote verschillen bestaan tussen de onderscheiden groepen, gemeenten en binnen de subgroepen. De uitspraken in deze rapportage zijn daarom niet op alle Sinti- en Roma-gemeenschappen van toepassing.

Achtereenvolgens zullen de uitkomsten per thema kort worden besproken.

Leven volgens de cultuur

Overeenkomsten en verschillen

De bevraagde Sinti en Roma geven aan het belangrijk te vinden veel samen te zijn en wonen daarom het liefst bij elkaar in de buurt. Door professionals en respondenten uit de doelgroep genoemde gemeenschappelijke kenmerken zijn de gedeelde oorsprong met wortels in India, de taal (Romanes), de nomadische levenswijze in het verleden, het belang van sterke familiebanden, specifieke culturele gebruiken en de gedeelde geschiedenis van vervolging en maatschappelijke uitsluiting. De culturen zijn echter divers en constant in ontwikkeling, vooral onder jongeren.

Cultuur en levenswijze staat onder druk

Veel van de geïnterviewde Sinti en Roma vinden dat hun cultuur en levenswijze onder druk staan omdat zij het gevoel hebben beperkt te worden in de manier waarop zij willen leven. Zij benoemen hierbij vaak dat het reizende bestaan verloren is gegaan, ze het gevoel hebben niet bij elkaar in de buurt te kunnen wonen en dat hierdoor ook gewoonten en de taal langzaam verwateren. Dit leidt voor een deel van hen tot een gevoel van beperking en ongelukkigheid. Sommige bevraagde Sinti en Roma ervaren een spanningsveld tussen de eigen cultuur en de buitenwereld. Anderen zien verandering van de cultuur als een natuurlijk iets en een voorwaarde om deel te kunnen nemen aan de wereld van tegenwoordig.

Jongeren en de cultuur

Voor een deel van de jongeren bestaat het gevaar dat zij opgroeien tussen twee werelden. Veel Sinti en Roma respondenten merken op dat jongeren het soms anders doen en willen dan de ouders het hebben gedaan. Tegelijkertijd heeft een deel van de jongeren ook de wens om de cultuur levend te houden maar zien zij daar niet altijd kans toe, bijvoorbeeld in het geval van jongeren die een standplaats willen. Culturele veranderingen worden soms, met name door oudere respondenten, als negatief gezien. Jongere respondenten zien dit vaker als een natuurlijke ontwikkeling en het meegaan met de tijd.

Professionals merken op dat jongeren steeds vaker afwijken van wat zij als traditionele gebruiken zien. Soms zou dit volgens deze professionals tot spanningen leiden. Jongeren binnen de gemeenschap kunnen volgens respondenten druk ervaren van ouders, familie, en de bredere gemeenschap, maar voelen zich ook niet altijd gewaardeerd in andere delen van de Nederlandse maatschappij. Ze zouden soms geconfronteerd worden met weerstand vanuit delen van de gemeenschap wanneer ze afwijken van wat cultureel als normatief wordt beschouwd.

Afstand tot de rest van de Nederlandse samenleving

Geïnterviewden uit de doelgroep en professionals ervaren dat er sprake is van een licht toegenomen contact tussen de Sinti- en Roma-gemeenschappen en andere delen van de Nederlandse maatschappij, soms leidend tot gemengde huwelijken.

Er blijft veelal echter grote afstand bestaan tussen veel gemeenschappen en andere delen van de samenleving. Vaak voortkomend uit wederzijds wantrouwen, vooroordelen en negatieve ervaringen uit het verleden. Sommige geïnterviewde Sinti en Roma voelen zich steeds meer geïsoleerd, mede door intergenerationale trauma's en wantrouwen jegens de overheid. Anderen ervaren een sterke culturele identiteit maar waarderen tegelijkertijd dat zij Nederlands burger zijn, vooral wanneer het gaat om praktische zaken. Tegelijkertijd betreuren zij de beperkingen op de mogelijkheid om te kunnen leven volgens de cultuur, onder andere als gevolg van het standplaatsenbeleid.

Woonsituatie

Huidige woonsituatie van Sinti en Roma

De woonsituatie van de Sinti en Roma in Nederland, sinds 2019, wordt gekenmerkt door uitdagingen en beperkte veranderingen. Veel Sinti en een deel van de Roma willen in woonwagens wonen, maar zien hier geen mogelijkheid toe vanwege een gebrek aan standplaatsen. Zij noemen dit een gevolg van het gevoerde standplaatsenbeleid dat van 1999 tot 2018 van kracht was.¹ Het beleid in die periode wordt in de volksmond het 'uitsterfbeleid' genoemd waarbij gemeenten de optie hadden om het aantal standplaatsen door natuurlijk verloop tot nul te reduceren. Dit leidt tot situaties waarin families in huizen moeten wonen of jongvolwassenen bij hun ouders blijven wonen. Niet alle Sinti en Roma willen in een woonwagen wonen. Voor veel Sinti is wonen in woonwagens essentieel voor hun cultuur. Ook de Roma die niet in een woonwagen willen wonen, hebben wel vaak de wens om bij elkaar in de buurt te wonen. Sommige van de bevroegde Roma hebben het idee dat ze hierin tegengewerkt worden bijvoorbeeld door de woningcorporatie. Een deel van de geïnterviewde Roma ervaart vaak gedwongen verhuizingen naar huizen, wat hun geluk en mentale gezondheid negatief beïnvloedt. Volgens deze respondenten kampen de gemeenschappen met problemen zoals dakloosheid, werkloosheid, afhankelijkheid van uitkeringen en jongeren die moeilijk zelfstandig kunnen wonen vanwege een gebrek aan woonruimte.

Ervaren discriminatie op het gebied van wonen komt veel voor

Ervaren discriminatie is een veelvoorkomend probleem voor de door ons bevroegde Sinti en Roma, zowel in het verkrijgen van standplaatsen als in het dagelijks leven. Zij bedoelen bijvoorbeeld discriminatie die zij ervaren op school of die samenhangt met het leven op een woonwagencentrum. Daarbij kan gedacht worden aan winkels die niet leveren op woonwagenlocaties, kinderen die niet bij Sinti- of Roma-kinderen in een woonwagen mogen spelen en de manier waarop media berichten over woonwagencentra. Ook benoemen verschillende respondenten het oneerlijk te vinden dat er geen hypotheek afgesloten kan worden voor woonwagens. Hierdoor kunnen zij in hun ogen geen bezit opbouwen terwijl zij vanwege culturele redenen in een woonwagen willen wonen.

Huidige woonsituatie bedreigt culturele levenswijze

Verschillende leden van de Sinti- en Roma-gemeenschappen geven aan dat de huidige woonsituatie hun culturele saamhorigheid en levenswijze bedreigt. Er is een wens om dichter bij elkaar te wonen en de cultuur te behouden, maar de huidige situatie maakt dit moeilijk. De geïnterviewde Sinti en Roma benadrukken de noodzaak van verbetering in hun woonomstandigheden en de behoefte aan meer standplaatsen om hun cultuur en levenswijze te kunnen voortzetten. Ook een deel van de bevroegde Roma dat in een huis woont heeft het gevoel dat zij niet bij elkaar in de buurt kunnen wonen terwijl dit wel een sterke wens is.

Ontwikkelingen op het woongebied

Ontwikkelingen op woongebied variëren per gemeente. Na de afschaffing van het 'uitsterfbeleid' met betrekking tot woonwagenlocaties in 2018, was er hoop op verbetering, maar veel gemeenschappen voelen zich nog steeds gemarginaliseerd en wantrouwen instanties (het (nog) niet nakomen van gemaakte beloftes wordt door enkele Sinti en Roma-respondenten en professionals als een van de

¹ Met de term 'uitsterfbeleid' wordt het standplaatsenbeleid bedoeld dat van kracht was in de periode 1999-2018. De term wordt veelvuldig gebruikt in door de doelgroep, professionals, media en door instanties zoals het College van de Rechten van de Mens en de Nationale Ombudsman.

redenen hiervoor genoemd). Er zijn weinig nieuwe standplaatsen gerealiseerd, en het onderhoud aan bestaande locaties is minimaal. Professionals erkennen de complexiteit van het realiseren van nieuwe standplaatsen, gezien het algemene woningtekort en andere prioriteiten.

Wensen voor wonen

De wensen voor wonen onder de Sinti en Roma blijven on vervuld, met frustratie over trage voortgang en het gevoel dat andere groepen voorrang krijgen. Er wordt weinig hoop ervaren dat er op korte termijn verbetering zal plaatsvinden. Ondanks de uitdagingen blijven sommige hoopvol, over plannen voor meer standplaatsen, hoewel deze niet volledig aan de vraag voldoen. De hoge kosten van woonwagens hebben geleid tot een verkleining van de afmetingen van nieuwe woonwagens, wat een impact kan hebben op de levenswijze van de gemeenschappen.

Onderwijspositie

Deelname primair onderwijs en voorschoolse educatie

De door ons geïnterviewde Sinti en Roma geven aan dat veel kinderen gewoon naar school gaan en dat ouders de wens hebben dat kinderen een opleiding volgen. Zij merken tegelijkertijd op dat kinderen vaak gepest of onheus bejegend zouden worden door zowel andere leerlingen als leerkrachten. Dit zou er volgens sommige van de bevraagde Sinti en Roma toe leiden dat kinderen zich niet veilig voelen op school. Dit zou volgens hen een belangrijke reden zijn voor verzuim en schooluitval. De geïnterviewde professionals beschrijven de onderwijssituatie van Sinti- en Roma-kinderen als precair, waarbij zij positieve ontwikkelingen waarnemen in het primair onderwijs. Deze verbetering wordt toegeschreven aan de motivatie van jonge, opgeleide ouders en de aandacht van onderwijsinstanties. Desondanks hebben de bevraagde professionals het idee dat veel van de kinderen beginnen met leerachterstanden, vooral in taal en sociale vaardigheden. Zij geloven dat meer deelname aan voorschoolse educatie deze achterstanden kan verkleinen.

Invloed van COVID-19 op onderwijspositie

De COVID-19 crisis heeft aanzienlijke invloed gehad op de onderwijspositie van deze kinderen volgens respondenten, vooral tijdens de lockdowns toen thuisonderwijs noodzakelijk werd. Dit was uitdagend voor ouders met een lager opleidingsniveau of gebrek aan onderwijsmaterialen.

Ontwikkelingen in voortgezet onderwijs

In het voortgezet onderwijs is er een langzame stijging waar te nemen in het onderwijsniveau van Sinti- en Roma-kinderen. Professionals observeren meer doorstroming naar hogere onderwijsniveaus, deels dankzij de stimulering door jonge ouders die zelf onderwijs hebben genoten. Echter, er is volgens bevraagde professionals een relatief grote doorstroming naar lagere onderwijsniveaus. Volgens veel van de geïnterviewde Sinti en Roma en sommige professionals is dit het gevolg van discriminatie waarbij Sinti en Roma te lage schooladviezen zouden krijgen. In sommige gevallen zouden ouders ervoor kiezen om kinderen naar een school te sturen op een lager schoolniveau omdat daar meer kinderen uit de gemeenschap naar toe gaan. Deze ouders vinden het te onveilig voor kinderen om alleen naar een school te gaan waar geen andere Sinti- of Roma-kinderen komen.

Relatief veel verzuim

Een veelvoorkomend probleem volgens de bevraagde professionals is het relatief hoge schoolverzuim onder Sinti- en Roma-kinderen. Zij noemen als redenen hiervoor dat een deel van de ouders kinderen eerder ziekmeldt bij milde symptomen of dat het zorgen voor familie geprioriteerd wordt, maar ook de coronacrisis zou een rol hebben gespeeld. Er wordt benadrukt dat betrokkenheid van scholen en

Samenvatting

motivatie van ouders cruciaal zijn om verzuim te verminderen en onderwijsdeelname te verbeteren. Een deel van de geïnterviewde Sinti en Roma geeft aan dat verzuim ook kan voortkomen uit de manier waarop kinderen behandeld worden. Zo zijn zij van mening dat Sinti- en Roma-kinderen niet zichzelf kunnen zijn op school. Respondenten geven geregeld aan dat hun kinderen worden gepest of gediscrimineerd op school en het vinden van een cruciale stageplek vanwege discriminatie haast niet mogelijk is

Toekomstverwachtingen voor onderwijs

Veel van de bevroegde Sinti en Roma geloven dat kinderen veel zouden kunnen bereiken als ze maar de kans zouden krijgen. Zij vragen zich echter af of kinderen wel een eerlijke kans krijgen om door te leren. Zo zeggen sommige Sinti en Roma dat hun kinderen onterecht worden doorverwezen naar speciaal onderwijs enkel vanwege hun achtergrond.

De toekomstverwachtingen van professionals zijn gemengd. Sommigen verwachten dat kinderen vaker naar school zullen gaan en hogere onderwijsniveaus zullen bereiken, vooral door de invloed van onderwezen ouders. Anderen vrezen echter dat de onderwijsskloof blijft bestaan zonder gerichte inspanningen. Onderwijsprofessionals pleiten voor een langdurig en actief onderwijsbeleid om positieve ontwikkelingen te ondersteunen en de druk op het onderwijssysteem, die Sinti en Roma-leerlingen harder kan treffen, te verlichten. Anderen vinden juist dat het stigmatiserend werkt wanneer Sinti en Roma de enige etnische minderheid vormen die extra aandacht krijgt in het onderwijs.

Rondkomen

Vooral zzp'ers

Het beeld over de manier waarop Sinti en Roma rondkomen is divers. Veel van de door ons geïnterviewde Sinti en Roma geven aan het liefst te willen ondernemen en dat het niet gebruikelijk is om voor een baas te werken. Zowel personen behorende tot de doelgroep als professionals geven aan dat er ook een relatief hoge mate van uitkeringsafhankelijkheid is. Volgens veel van de bevroegde Sinti en Roma heeft dit vaak een reden. Bijvoorbeeld omdat zij geen eerlijke kansen hebben gehad op school, of dat het een gevolg is van discriminatie op de arbeidsmarkt. Ondanks dat werken in loondienst minder gebruikelijk is, wordt dit steeds vaker waargenomen door professionals onder jongeren en alleenstaande vrouwen.

Door verschillende van de door ons bevroegde professionals wordt vermoed dat sommige Sinti en Roma aanvullend inkomen vergaren met onbekende of illegale activiteiten. Volgens Sinti en Roma wijzen dit soort uitspraken op vooroordelen van professionals en hebben zij vaak niet een volledig beeld en houden dit soort uitspraken vooroordelen in stand. Een enkele professional geeft aan dat zelf te hebben gehoord van een persoon uit de gemeenschap. Bij andere professionals zijn het vermoedens. Zij zien bijvoorbeeld bij huisbezoeken dat er dure spullen staan terwijl het bij hen bekend is dat het gezin moet rondkomen van een uitkering. Sinti en Roma zien dit soort uitspraken als stigmatiserend.

Invloed van culturele verwachtingen

Culturele verwachtingen beïnvloeden de arbeidsmarktdeelname van Sinti en Roma. Het gebrek aan rolmodellen en startkwalificaties enerzijds, en conservatieve normen, zoals de verwachting dat vrouwen thuisblijven anderzijds, beperken hun kansen. Discriminatie op de arbeidsmarkt speelt ook een rol, waardoor sommige Sinti en Roma bijvoorbeeld hun achtergrond verbergen wanneer zij in loondienst werken.

Ontwikkeling van jongeren

Desondanks is er volgens professionals een toename in ondernemerschap onder jongere Sinti en Roma, wat wijst op een groeiende wens naar autonomie. Deze generatie staat meer in contact met de buitenwereld en maakt soms andere keuzes dan traditioneel gebruikelijk, wat spanningen kan opleveren binnen de gemeenschap. Er wordt verwacht door professionals dat deze ontwikkelingen de arbeidspositie langzaam zullen verbeteren, hoewel op korte termijn geen grote veranderingen worden voorzien.

Gezondheidssituatie

Fysieke gezondheid gekenmerkt door ongezonde levensstijl

Zowel bevraagde Sinti en Roma als professionals geven aan dat de gezondheid van Sinti en Roma in Nederland kwetsbaar is. Genoemde redenen hiervoor zijn de levensstijl, waaronder slechte voedingsgewoonten, gebrek aan lichaamsbeweging en middelengebruik. Dit zou een rol spelen bij het vaker voorkomen van ziekten zoals kanker en hart- en vaatziekten, vooral onder ouderen. Deels zou dit voortkomen uit armoedeproblematiek. Een deel van de Sinti en Roma geeft aan dat de slechte gezondheid ook samenhangt met de mentale problematiek en het gevoel niet gewenst te zijn in de samenleving. Jongere leden van de gemeenschap lijken tegenwoordig iets vaker te sporten in vergelijking met Roma en Sinti in het verleden.

Mentale problemen door intergenerationele trauma's en woonsituatie

Mentale problemen zijn ook prominent aanwezig volgens zowel professionals als de doelgroep, volgens onze respondenten vaak als gevolg van intergenerationele trauma's gerelateerd aan vervolging en oorlog. Dat sluit niet uit dat er andere verklaringen kunnen zijn, bijvoorbeeld wanneer het willen respecteren van traditionele waarden maar ook het willen 'moderniseren' in strijd zijn met elkaar. Deze problemen worden weinig openlijk besproken, maar jongeren zoeken vaker professionele hulp. Respondenten geven aan dat de huidige woonsituatie, waaronder het tekort aan woonwagendplaatsen, zowel mentale als fysieke gezondheidsproblemen veroorzaakt. Voor sommige geïnterviewde Sinti en Roma leidt het 'gedwongen' wonen in een huis tot stress en mentale problemen, terwijl wonen op een woonwagencentrum juist een positief effect zou hebben op gezondheid en welzijn. Dat hoeft niet per definitie voor de hele gemeenschap of zelfs het grootste deel ervan te gelden.

Voorzieningengebruik beperkt en mismatch met zorgsysteem

Sinti en Roma maken minder gebruik van gezondheidsvoorzieningen, deels vanwege zorgkosten en culturele verschillen. Sommige Roma hebben geen volledige zorgverzekering of hebben helemaal geen zorgverzekering omdat zij ongedocumenteerd zijn. Er is volgens de respondenten ook een mismatch tussen het Nederlandse zorgsysteem en de culturele gebruiken van de gemeenschappen, zoals de wens om langdurig bij opgenomen familieleden te blijven en specifieke hygiëne-eisen bij thuiszorg. Ook wantrouwen jegens de 'buitenwereld' kan hierbij een rol spelen.

Grote impact van de coronapandemie op gemeenschap

Tot slot heeft de coronapandemie op Sinti en Roma in Nederland een grote impact gehad. Sommige respondenten geven aan dat het zwaar was om elkaar zo weinig te zien. Andere respondenten geven aan dat zij familie wel zijn blijven zien, hierdoor liepen zij meer risico op besmetting. Daarnaast is de gezondheidssituatie van Sinti en Roma over het algemeen minder goed, en hierdoor hebben relatief meer mensen ernstige gezondheidsproblemen ervaren door corona.

Discriminatie

Zowel institutionele als interpersoonlijke discriminatie ervaren

Vrijwel alle Sinti- en Roma-respondenten in dit onderzoek ervaren dagelijks discriminatie. Voor diegenen wiens families al lang in Nederland zijn, heeft discriminatie een lange geschiedenis en zijn er vaak intergenerationele trauma's, vooral gerelateerd aan vervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog (zie hierboven). De discriminatie komt zowel in institutionele als interpersoonlijke vormen voor. Institutioneel verwijzen respondenten vaak naar het Nederlandse woonbeleid, dat tot voor kort als een 'uitsterfbeleid' werd gezien. Wonen op een woonwagencentrum leidt ook tot discriminatie, met respondenten die melden dat ze anders worden behandeld door bijvoorbeeld politie of buurtbewoners. Met interpersoonlijk wordt discriminatie tussen mensen bedoeld. Bijvoorbeeld Roma die aangegeven gevolgd te worden in winkels wanneer zij boodschappen doen, of die uitgescholden worden vanwege hun achtergrond.

Veel ervaren discriminatie op het gebied van arbeid en in de publieke ruimte

Op het gebied van werk ervaren bijna alle respondenten uit de doelgroep discriminatie, zoals het niet worden aangenomen vanwege hun naam of postcode, ontslagen worden, of klanten verliezen. Velen kiezen ervoor om hun identiteit en achtergrond te verbergen. Discriminatie komt ook voor in de publieke ruimte, zoals op straat, in het verkeer, of bij winkels en bedrijven. Als reactie verbergen sommigen hun identiteit of ondernemen geen actie. Weinigen hebben discriminatie gemeld bij de politie of antidiscriminatiebureaus, wat leidt tot de verwachting dat discriminatie niet snel zal afnemen.

Professionals verschillen in (h)erkenning van ervaren discriminatie

De geïnterviewde professionals verschillen in hun erkenning van de door Sinti en Roma ervaren discriminatie: terwijl sommigen zich actief inzetten tegen discriminatie, zijn er ook professionals die wel erkennen dat er discriminatie is, maar dat Sinti en Roma soms ook te snel in een slachtofferrol vervallen en hun eigen aandeel in een bepaalde situatie niet voldoende inzien.

Institutioneel beleid en vertrouwen

Van specifiek naar generiek beleid

Landelijk is het beleid ten aanzien van Sinti en Roma in Nederland verschoven van specifiek naar meer generiek. Lokaal verschillen gemeenten in hun benadering, en ambtenaren ervaren uitdagingen in de uitvoering, waarbij sommigen meer ondersteuning van de landelijke overheid wensen.

Sterk wantrouwen jegens overheid en instanties

Er bestaat sterk wantrouwen onder bevraagde Sinti en Roma jegens de overheid en instanties, deels geworteld in de geschiedenis van vervolging en de ontevredenheid over het standplaatsenbeleid. De frequente wisseling van gemeenteambtenaren belemmert het opbouwen van vertrouwen. Veel beleid wordt gezien als gericht op handhaving en veiligheid, waardoor veel Sinti en Roma het gevoel hebben gediscrimineerd te worden door instanties.

Vergroten van vertrouwen in overheid

Het vergroten van vertrouwen in de overheid wordt als uitdagend gezien, waarbij het standplaatsenbeleid een sleutelrol speelt. Zowel professionals als Sinti- en Roma-respondenten zien mogelijkheden voor verbetering, zoals het nakomen van beloftes, het inzetten van intermediairs, en het stimuleren van Sinti en Roma om actief te worden in de lokale politiek.

Conclusie

Uit elke meting sinds 2013 komt naar voren dat de hoop met name gevestigd is op de jongere generaties. Voor hen bestaat de hoop dat zij, met name op het gebied van onderwijs, een meer positieve ontwikkeling doormaken en dat dit zal doorwerken op andere levensdomeinen zoals de positie op de arbeidsmarkt en een betere bestaanszekerheid. In deze monitor lijken we daar de eerste voorzichtige signalen voor te zien. Verschillende professionals benoemen dat de jonge ouders zelf vaak meer onderwijs hebben genoten, dat zij hierdoor het belang van goede educatie inzien en dat zij hun kinderen vervolgens stimuleren en meer kunnen helpen. Logischerwijs zijn een deel van deze jonge ouders de tieners waar in 2013 voor het eerst over gesproken is.

Ondanks deze hoopvolle ontwikkeling voor de jongere generaties lijkt de doorwerking naar andere levensdomeinen nog niet gerealiseerd. Vaak is er nog sprake van een kwetsbare arbeidsmarkt- en gezondheidspositie. Bovendien wijzen de uitkomsten uit deze vierde vervolgmeting vooral op de grote afstand die Sinti en Roma voelen ten opzichte van de Nederlandse samenleving. Zij voelen zich zeer vaak gediscrimineerd op allerlei levensterreinen, hebben zeer weinig vertrouwen in instanties en voelen zich beperkt in het kunnen leven volgens hun cultuur. Vooral het deel van de Sinti en Roma dat in een woonwagen wenst te leven is ontevreden over de manier waarop de overheid met hen omgaat.

Een belangrijke vraag is in hoeverre de positie van Sinti en Roma verklaard kan of dient te worden vanuit hun culturele achtergrond. Er bestaat een groot aantal parallellen tussen kwetsbare groepen in het algemeen en de positie van Sinti en Roma. Zo weten we dat de onderwijspositie van kinderen met een migratieachtergrond grotendeels samenhangt met het opleidingsniveau van de ouders (De Boom et al., 2023) en niet met de migratieachtergrond. De verwachting is dat dit ook zal gelden voor Sinti- en Roma-kinderen waarvan de ouders vaak zelf weinig onderwijs hebben genoten. Maar ook de arbeidsmarktpositie en gezondheidspositie komt op veel vlakken overeen met personen met een lager opleidingsniveau en sociale klassen aan de onderkant van de samenleving (Malowski et al., 2020; CBS, 2023; Vrooman et al, 2023). Het is eveneens waarschijnlijk dat Sinti en Roma meer negatieve effecten hebben ondervonden van de COVID-19 crisis dan de gemiddelde populatie, vanwege hun vaak al kwetsbare positie voor het uitbreken van de pandemie.

Behalve grote overeenkomsten met andere groepen in een kwetsbare positie in Nederland, is er ook een aantal culturele aspecten dat van invloed is op de positie van Sinti en Roma en de manier waarop zij zich verhouden ten opzichte van gemiddeld in de Nederlandse samenleving. Zo werd in het verleden, vanuit de cultuur gezien, minder belang gehecht aan het volgen van onderwijs vanwege het rondtrekkende bestaan, de beroepen die men beoefende, opvoeding en rollenpatronen. De afgelopen decennia is het denken over het onderwijs langzaamaan veranderd en geven anno nu zowel Sinti en Roma zelf als professionals aan dat onderwijs steeds belangrijker gevonden wordt. Vanuit de Sinti- en Roma-cultuur zijn er ook sterke ideeën over de manier waarop men rondkomt. Zo geven veel Sinti en Roma aan het liefst zelfstandig ondernemer te zijn, is het ongebruikelijk om te werken voor een baas en worden bepaalde beroepen vermeden in verband met taboes. Dit geldt bijvoorbeeld voor het werken in de zorg vanwege hygiënische voorschriften. Daarbij waren er in het verleden ook andere verwachtingspatronen voor vrouwen en mannen. Zo wordt binnen sommige gemeenschappen van (jonge) vrouwen verwacht dat zij thuisblijven en dus helemaal niet actief zijn op de arbeidsmarkt. Desalniettemin horen we steeds vaker verhalen van vrouwen die werken, maar ook nog vaak verhalen over een sterke uitkeringsafhankelijkheid.

Samenvatting

Er bestaan grote verschillen tussen de Sinti- en Roma-gemeenschappen in Nederland. Zo zou volgens sommige professionals nog een aantal gemeenschappen bestaan waarbinnen er anders wordt aangekeken tegen onderwijs en waarbinnen een leefwijze wordt nagestreefd die soms tot spanningen kan leiden met andere delen van de Nederlandse samenleving. Denk bijvoorbeeld aan de wens om een reizend bestaan te leiden waarbij er ook leerplichtige kinderen in het gezin zijn. Ook vermoeden professionals dat er binnen sommige gemeenschappen relatief vaak criminaliteit plaatsvindt, specifiek benoemen zij (kleine) vermogensdelicten. Verschillende Sinti en Roma benoemen juist er sprake is van vooroordelen en stigmatisering door professionals. Ze zijn van mening dat de professionals bijdragen aan de negatieve beeldvorming maar dat zij vaak niet goed weten wat er speelt binnen de gemeenschappen en geen oog hebben voor de cultuur. Veel van de bevroegde Sinti en Roma vragen zich af of de uitspraken van professionals gebaseerd zijn op eigen waarnemingen of dat het vermoedens betreft. Verschillende van de door ons bevroegde Sinti en Roma benoemen dat binnen elke groep slechte individuen bestaan maar dat bij de Sinti en Roma de beeldvorming hierdoor sterk bepaald wordt.

Opvallend vaak wordt door Sinti en Roma gesproken over de doorwerking van trauma's opgelopen door de Tweede Wereldoorlog en worden gebeurtenissen rondom registratie daarmee in verband gebracht. Vanuit het gedeelde verleden van vervolging en de ervaren discriminatie lijkt er sprake van een grote afstand tussen veel Sinti- en Roma-gemeenschappen ten opzichte van de Nederlandse samenleving. Daarbij hebben veel Sinti en Roma het gevoel dat er sprake is van institutionele discriminatie, bijvoorbeeld voor wat betreft het standplaatsenbeleid. Zij ervaren ook discriminatie in het onderwijs, de arbeidsmarkt en gezondheidszorg. Er is dan ook veelal sprake van een zeer laag vertrouwen in instanties en de overheid.

In de tien jaar dat de Monitor Sociale Inclusie is uitgevoerd hebben er ook wijzigingen plaatsgevonden met betrekking tot het gevoerde beleid. Op landelijk niveau is het beleid verschoven van een specifiek doelgroepenbeleid naar een meer generiek beleid. Dit lijkt gepaard te zijn gegaan met een afname van de aandacht voor de gemeenschappen in Nederland. Verschillen contactpersonen geven aan dat in het verleden opgebouwde netwerken tussen professionals steeds minder actief worden. Een deel van de professionals geeft aan dat het goed zou zijn als er weer een vorm van specifiek beleid gevoerd zou worden om tot een structurele verbetering van de positie van Sinti en Roma te komen. Bij de ontwikkeling van dit beleid dient echter de nodige voorzichtigheid in acht genomen te worden. Veel Sinti en Roma beschouwen het specifieke beleid dat in het verleden is gevoerd als discriminatoir omdat het in hun ogen vooral vanuit een repressief en veiligheidskader was ingestoken. Hierdoor zal bij nieuw specifiek beleid het vertrouwen moeten gewonnen.

Vanuit onze bevindingen in het onderzoek doen we een aantal aanbevelingen:

- Begin met het herstellen en winnen van vertrouwen. De grote mate van wantrouwen, geworteld in het verleden maakt het onwaarschijnlijk dat beleidsinzet vanuit professionals zal aanslaan onder de doelgroep. Veel Sinti en Roma hebben dermate slechte ervaringen dat inzet die wordt gepleegd door professionals die worden beschouwd als ambtenaren, niet serieus worden genomen. Bij het winnen van vertrouwen wordt vanuit de doelgroep genoemd dat het belangrijk is dat beloftes worden nagekomen.
- Betrek Sinti en Roma bij het opstellen van beleid en de uitvoering. Sinti en Roma benoemen dat er bijna altijd over hen wordt gesproken maar dat zij zelf niet worden betrokken. Tegelijkertijd benoemen zij dat niemand de cultuur zo goed kent als zij zelf en dat zij de grootste experts zijn. Sinti en Roma geven aan dat sleutelfiguren een belangrijke rol kunnen

spelen bij het winnen van vertrouwen. Zij geven aan eerder vertrouwd te worden en een belangrijke brug te kunnen vormen tussen de cultuur en de zogenaamde 'burgersamenleving'.

- Voer specifiek beleid dat daadwerkelijk gericht is op verbetering van en niet repressie. Veel Sinti en Roma benoemen dat het beleid in het verleden erop gericht was om criminaliteit tegen te gaan maar niet de bedoeling had om de positie van de gemeenschappen te verbeteren. Ze bedoelen bijvoorbeeld het landelijke programma 'Aanpak uitbuiting Roma kinderen' dat zij vaak als stigmatiserend en kwetsend beschouwen. Nieuw beleid gericht op repressie en veiligheid zal daarom naar verwachting de relatie tussen de gemeenschappen en de overheid onder druk zetten en het wantrouwen waarschijnlijk vergroten. Sinti en Roma geven aan dat er weinig oog is voor het goeds dat gebeurt binnen de gemeenschappen maar dat altijd wordt gefocust op criminaliteit wat vooroordelen in de hand werkt.
- Geef urgentie aan het realiseren van standplaatsen. De behoefte aan standplaatsen is groot en veel Sinti en Roma zijn teleurgesteld in het uitblijven van resultaten. Zij hebben het gevoel dat zij onderaan de lijst staan voor wat betreft de realisering van huisvesting. Zo gebeurt er in hun elke ogen elke keer wel iets waardoor zij achter het net vissen. Recente voorbeelden zijn het huisvesten van Oekraïners en statushouders waardoor veel Sinti en Roma het gevoel hebben opnieuw gepasseerd te zijn.
- Wees bewust van het verleden van vervolging en genocide dat ook nu nog een rol speelt. Het eeuwenlange verleden van vervolging heeft diepte sporen achtergelaten die ook nu nog sterk meespelen in het dagelijks leven. Een voorbeeld van een regeling waarbij een school extra middelen kan ontvangen om Sinti- en Roma-kinderen te ondersteunen, waarvoor ouders een verklaring over hun etniciteit moeten invullen, getuigd bijvoorbeeld van een gebrek aan historisch besef. Vanwege het beperkte vertrouwen in instanties en het verleden ligt alles rondom de registratie van het Sinti- en of Roma-zijn zeer gevoelig.
- Vraag aandacht voor discriminatie zowel bij de overheid, instanties, professionals en burgers. Sinti en Roma ervaren wijdverbreide discriminatie. Zij ervaren discriminatie op verschillende niveaus, zowel interpersoonlijk als institutioneel, bewust als onbewust op nagenoeg alle levensterreinen. De gevolgen van de ervaren discriminatie zijn zeer groot en lijken veelal te leiden tot een algemeen gevoel van ongewenst zijn en onveiligheidsgevoelens. Dit kan van negatieve invloed zijn op de schoolgang en deelname van Sinti en Roma aan de samenleving.
- Verken of er mogelijkheden zijn om specifiek beleid te voeren om de onderwijs- en arbeidsmarktpositie te verbeteren. Heb daarbij oog voor de grote verscheidenheid van de gemeenschappen. Dit specifieke beleid dient te voldoen aan eerdergenoemde voorwaarden dat Sinti en Roma zelf betrokken zijn en dat het beleid gericht is op de verbetering van de positie. Dit beleid kan bijvoorbeeld vormgegeven worden met de inzet van stichtingen uit de gemeenschappen, intermediairs of sleutelfiguren. Waar problemen bestaan zijn deze vaak hardnekkig en al jaren van vergelijkbare aard ondanks dat er soms al langdurige inzet is gepleegd. Zo benoemen onderwijsprofessionals dat er steeds minder consulents zijn dan vroeger het geval was. Tegelijkertijd wordt er een aantal voorzichtig positieve ontwikkelingen waargenomen. Die ontwikkelingen dienen geborgd en versterkt te worden. Sinti, Roma en professionals geven aan er met name hoop is voor jongeren om een betere positie te verkrijgen maar dat dit een langdurige en intensieve inzet vraagt. Enerzijds lijkt er behoefte binnen de gemeenschappen zelf aan voorlichting en ondersteuning. Aan de andere geven Sinti en Roma aan dat ook de beeldvorming over de gemeenschappen in de maatschappij moet worden verbeterd zodat zij een eerlijke kans kunnen krijgen.

Summary

In 2023, the Social Inclusion Monitor was carried out for the fifth time on behalf of the Ministry of Social Affairs and Employment. This monitor provides insight into Sinti and Roma's housing and living conditions in the Netherlands as of 2023, the development since 2019, and the expectations for the next five years, according to Sinti and Roma themselves and professionals. This monitor is similar to previous ones in some ways but also has certain deviations. For example, this monitor focuses more on the perspectives of Sinti and Roma and several new topics have been added. For the sake of comparability, the themes discussed in previous monitors have been measured similarly for this monitor.

This fourth follow-up study is based on the results of interviews with 63 people of whom 40 belong to the target group, and 23 professionals. This has been complemented with the answers of the 30 professionals who completed a survey about the living conditions of Sinti and Roma in the Netherlands.

Although Sinti and Roma are often mentioned in the same breath, they cannot be seen as one sole community. Within this study, a distinction is therefore made between different groups. This distinction is based on the time of settlement in the Netherlands or when some groups were given a certain status, such as the General Pardon group. The report distinguishes between long-established Sinti and Roma, General Pardon Roma, Former Yugoslav Roma, Roma after 2003 and undocumented immigrants. This distinction is a strange categorization for the Sinti and Roma themselves. Within the communities, distinctions are made between families, clans, traditions, and the professional group to which one traditionally belonged, such as the Sinti (musicians, instrument builders), Kalderash (copper and metal workers), and Lowara (originally horse traders). The distinction used in this report is primarily a practical and policy-related choice that is used to distinguish different groups that came to live in the Netherlands around the same time.

When recruiting respondents, the study aimed for both geographical spread and a good distribution between different groups. The research focuses on the themes of education, getting by (financially), health, housing, (social) safety, freedom of choice, and contact with the (local) government. In this fourth follow-up study, the topics of 'living in line with culture', social cohesion, and discrimination were added. Although this research attempted to obtain the best possible picture of the communities and municipalities in the Netherlands, it cannot be claimed that this research provides a representative overall picture of all Sinti and Roma in the Netherlands. The reader should realize that there are major differences between the different groups, between municipalities, and within the subgroups. Therefore, the statements in this report do not necessarily apply to all Sinti and Roma communities.

The results will be briefly discussed per topic.

Living in line with the culture

Similarities and differences

Sinti and Roma indicate that it is important for them to spend a lot of time together and that they prefer to live close to each other. Common features as mentioned by professionals and Sinti and Roma respondents, are the shared origin with roots in India, the language (Romanes), the nomadic way of life in the past, the importance of strong family ties, specific cultural practices, and the shared history of persecution and social exclusion. However, cultures are diverse and constantly evolving, especially among young people.

Culture and way of life are under pressure

Many of the interviewed Sinti and Roma feel that their culture and way of life are under pressure because they feel that they are being restricted in the way in which they want to live. In regard to this, they often mention that their travelling lifestyle has been lost, that they feel unable to live in close proximity to each other and that, because of this, customs and language are slowly run down. For some, this leads to a feeling of limitation and unhappiness. Some interviewed Sinti and Roma experience tension between their culture and the outside world. Others see the change in culture as something natural and a requirement for participation in the modern world.

Young people and culture

Part of the young people run the risk of growing up between two worlds. Many Sinti and Roma respondents mention that young people do and want things differently than parents did. At the same time, part of the young people wants to keep the culture alive, but do not always see the opportunity for it, because in the case of young people who desire a caravan pitch. Cultural change is sometimes, mostly by older respondents, seen as negative. Young respondents see it more often as a natural development and keeping up with the times.

Professionals note that young people are increasingly deviating from what they see as traditional customs. According to these professionals, this might sometimes lead to tensions. According to respondents, people within the community may experience pressure from parents, family, and the broader community, but also do not always feel appreciated in other parts of Dutch society. At times, they may face resistance from the community when they deviate from what is culturally considered as the norm.

Distance from the rest of Dutch society

Interviewed respondents from the target group and professionals perceive a slight increase in contact between Sinti and Roma communities and other parts of the Dutch society, sometimes leading to mixed marriages.

However, a large distance between many communities and other parts of society keeps existing, often as a result of mutual distrust, prejudice and negative past experiences. Some interviewed Sinti and Roma feel increasingly isolated, partly due to intergenerational trauma and distrust in the government. Others experience a strong cultural identity while appreciating being a Dutch citizen, especially with regard to practical matters. At the same time, they regret the restrictions on living in alignment with their culture, partly due to the housing policy.

Living situation

Current living situation of Sinti and Roma

Challenges and limited change have characterized the living situation of Sinti and Roma in the Netherlands since 2019. Many Sinti and some Roma want to live in caravans, but do not see this as a possibility because of a lack of caravan pitches. They mention this as a result of past policy, the so-

Summary

called 'extinction policy'². This leads to situations in which families are required to live in regular houses or young adults need to keep living with their parents. Not all Sinti and Roma want to live in a caravan. For many Sinti, living in a caravan is essential for their culture. Even Roma who do not feel the need to live in a caravan, often have the desire to live close to each other. Some of the interviewed Sinti and Roma have the idea that they are being opposed regarding this issue by, for instance, the housing corporation. Part of the interviewed Roma have experience forced relocations to regular houses, which negatively impacts their happiness and mental health. According to these respondents, the communities deal with problems such as homelessness, unemployment, dependency on benefits, and young people who find it difficult to live independently because of a lack of living space.

Perceived discrimination in housing is common

Perceived discrimination is a common problem for interviewed Sinti and Roma, both in obtaining caravan pitches and in daily life. They mean, for instance, discrimination that they experience at school or that is connected to living at a caravan centre. Examples are shops that do not deliver at caravan centres, children who are not allowed to play with Sinti and Roma children in a caravan, and the way in which media reports about caravan centres. Moreover, respondents mention finding it unfair that one cannot apply for a mortgage for caravans. This way, they do not feel able to accumulate property while they want to live in a caravan for cultural reasons.

The current living situation threatens the cultural way of life

Several members of Sinti and Roma communities indicate that the current living situation threatens their cultural solidarity and way of life. There is a desire to live closer together and preserve the culture, but the current situation makes this difficult. The interviewed Sinti and Roma emphasize the need for improvement in their living conditions and the need for more caravan pitches to maintain their culture and way of life. Part of the interviewed Roma who live in a regular house, feel that they cannot live geographically close to each other even though they strongly desire this.

Developments regarding housing

Developments regarding housing vary per municipality. After the abolition of the 'extinction policy' regarding caravan locations in 2018, there was hope for improvement, but many communities still feel marginalized and distrust authorities. Not (yet) complying with made promises was mentioned by several Sinti and Roma respondents and professionals as one of the reasons for this. Few new caravan pitches have been created, and maintenance of existing locations is minimal, according to respondent from the target group. Given the general housing shortage and other priorities, professionals recognize the complexity of creating new sites.

Preferences for living

The preferences for housing among the Sinti and Roma remain unfulfilled, with frustration about slow progress and the feeling that other groups are being given priority. Respondents feel little hope for improvement in the short term. Despite the challenges, some remain hopeful, with plans for more pitches, although these do not fully meet demand. The high cost of caravans has reduced the size of new caravans, which may impact the community's way of life.

² This refers to housing policy that was in place from 1999-2018 that aimed to reduce the number of pitches to zero. For example, by not allowing places that become available to be reoccupied. The term 'extinction policy' is generally used by Roma and Sinti, professionals and institutions such as the Human Rights Council and the national ombudsman.

Educational position

Participation in primary education and preschool education

Sinti and Roma interviewed by us, indicate that many children go to school as normal and that parents want their children to receive education. At the same time, they remark that children are often being bullied or treated unfairly by both fellow pupils as teachers. According to some interviewed Sinti and Roma, this could lead to children not feeling safe at school. They view this as an important reason for absenteeism and school dropout. The interviewed professionals describe the educational situation of Sinti and Roma children as precarious, while perceiving positive developments in primary education. This improvement is attributed to the motivation among young, educated parents and the attention by educational institutions. Nevertheless, interviewed professionals feel that many children start with learning delays, especially in language and social skills. They believe that greater participation in preschool education can reduce these disadvantages.

Influence of COVID-19 on educational position

According to respondents, the COVID-19 crisis has had a significant impact on the educational position of these children, especially during the lockdowns when homeschooling became necessary. This was challenging for parents with lower levels of education or lack of educational materials.

Developments in secondary education

In secondary education, there is a slow perceived increase in the educational level of Sinti and Roma children. Professionals observe more flow to higher educational levels, partly thanks to the stimulation by young parents who have been educated themselves. However, according to interviewed professionals, there is a relatively large progression to lower levels of education, which they and Sinti and Roma respondents attribute to discrimination where Sinti and Roma are advised to attend levels that are too low. In some cases, parents are thought to choose to send children to a school at a lower level because other children from the community attend the school. These parents consider it to be unsafe for children to go to a school by themselves where there are no other Sinti and Roma children.

Relatively high levels of absenteeism

A common problem, according to interviewed professionals, is the relatively high school absenteeism among Sinti and Roma children. As explanations they mention that part of the parents report their child to be sick in case of mild symptoms or that taking care of family is prioritized, but the corona crisis is also mentioned as a factor. It is emphasized that the involvement of schools and motivation of parents are crucial to reduce absenteeism and improve educational participation. Part of the interviewed Sinti and Roma indicate that absenteeism can also be a result of the way children are being treated. They are of the opinion that Sinti and Roma cannot be themselves at school.

Future expectations for education

Many of the interviewed Sinti and Roma believe that children would be able to achieve a lot if only they got the chance. They wonder if children are getting a fair chance to continue learning. Some Sinti and Roma indicate that their children are being advised unjustly to go to special education just because of their background.

Professionals' expectations for the future are mixed. Some expect that children will attend school more often and achieve higher levels of education, mainly thanks to the influence of educated parents. Others, however, fear that the education gap will persist without targeted efforts. A long-term and active education policy is advocated to support positive developments and relieve the pressure on the education system, which can hit Sinti and Roma students harder. Others are of the opinion that it is stigmatizing when Sinti and Roma are the only ethnic minority receiving extra attention in education.

Summary

Livelihood

Especially self-employed people

The perception of the way in which Sinti and Roma earn their livelihood is diverse. Many of the interviewed Sinti and Roma indicate preferring entrepreneurship and that it is not common to work for an employer. Both people belonging to the target group as professionals indicate that there is also a relatively high degree of benefit dependence. According to the interviewed Sinti and Roma, this is for a reason. For instance, because they have not experienced equal opportunities at school, or because of discrimination. Despite being employed is less common, it is perceived increasingly often by professionals among young people and single women.

Several of the interviewed professionals suspect that some people earn additional income through unknown or illegal activities. According to Sinti and Roma these kinds of statements reflect prejudices by professionals, who often do not have full understanding, and keep existing prejudices in place. One professional indicates being told by one person from the target group that they acquire some income illegally. Other professionals only speak of suspicions. They see for instance during house visits that there are expensive items while knowing the family must get by on benefits. Sinti and Roma find this type of statement stigmatising.

Influence of cultural expectations

Cultural expectations influence Sinti and Roma's participation in the labor market. The lack of role models, starting qualifications, and conservative norms, such as the expectation that women stay home, limit their opportunities. Discrimination in the labor market also plays a role, causing some Sinti and Roma, for example, to hide their background when they are employed.

Youth development

Despite this, according to professionals, entrepreneurship has increased among younger Sinti and Roma, indicating a growing desire for autonomy. This generation is more in contact with the outside world and sometimes makes different choices than traditionally customary, which can cause tensions within the community. Professionals expect these developments to slowly improve the labor position, although no major changes are expected in the short term.

Health situation

Physical health characterized by an unhealthy lifestyle

Both interviewed Sinti and Roma as professionals, indicate that the health of Sinti and Roma in the Netherlands is vulnerable. Mentioned reasons for this are lifestyle, including poor dietary habits, lack of exercise, and alcohol consumption. This contributes to a higher prevalence of diseases such as cancer and cardiovascular diseases, especially among the elderly. Other reasons would stem from poverty. Part of the Sinti and Roma indicate that the poor health is also related to mental issues and the feeling of not being wanted in society. Younger members of the community are exercising slightly more often nowadays compared to Sinti and Roma in the past.

Mental problems due to intergenerational traumas and living situation

Mental problems are also prominent according to both professionals and target groups, often because of intergenerational traumas related to past persecution and war. This does not exclude other explanations, for example when the desire to respect traditional values as well as wanting to 'modernize' are in conflict. These problems are rarely discussed openly, but young people seek professional help more often. According to respondents, the current housing situation, including the shortage of caravan sites, causes both mental and physical health problems. For some interviewed Sinti and Roma, being 'forced' to live in a regular house leads to stress and mental problems, while living in a caravan center is said to have a positive effect on health and well-being. That is not necessarily the case for all or even the majority of the community.

Limited use of facilities and mismatch with the healthcare system

Sinti and Roma make relatively little use of health facilities, partly due to healthcare costs and cultural differences. Some Roma do not have full health insurance or have no health insurance at all as a consequence of being undocumented. According to respondents, there is also a mismatch between the Dutch healthcare system and the cultural practices of the communities, such as the desire to stay with admitted family members for a long time and having specific hygiene requirements for home care. Distrust in the 'outside world' may also play a role.

Major impact of corona pandemic on the community

Finally, the corona pandemic has had a major impact on Sinti and Roma in the Netherlands. Some respondents indicated that it was difficult to see each other so little. Other respondents indicated that they continued to see family, which put them at greater risk of infection. In addition, the health situation of Sinti and Roma is generally less good, and as a result, more people have experienced serious health problems because of corona.

Discrimination

Experiencing both institutional and interpersonal discrimination

Almost all Sinti and Roma respondents in this study experience discrimination daily. Discrimination has a long history for those whose families have been in the Netherlands for a long time. Many experience intergenerational trauma, especially related to persecutions during the Second World War. Discrimination occurs in both institutional and interpersonal forms. Institutionally, respondents often refer to the Dutch housing policy, which until recently was seen as an 'extinction policy'. Living in a caravan center also leads to discrimination, with respondents reporting that they are treated differently by, for example, the police or residents in the area. Interpersonal discrimination refers to discrimination between individuals, such as Roma who indicate being followed in shops while shopping for groceries or being called names because of their background.

Many experience discrimination in the field of employment and the public space

In the labor market, almost all respondents from the target group experience forms of discrimination, such as not being hired because of their name or zip code, being fired, or losing customers. Many choose to hide their identity and background. Discrimination also occurs in public spaces, for instance, on the street, in traffic, or in shops and companies. In response, some hide their identities or take no action. Few have reported discrimination to the police or anti-discrimination agencies, leading to expectations that discrimination will not diminish anytime soon.

Professionals differ in their recognition of perceived discrimination

The interviewed professionals differ in their recognition of the discrimination experienced by Sinti and Roma. While some are actively committed to combating discrimination, some professionals recognize that discrimination happens, but that Sinti and Roma sometimes fall into a victim role too quickly and do not take sufficient accountability for their role in certain situations.

Institutional policies and trust

From specific to generic policy

Nationally, policy concerning Sinti and Roma in the Netherlands has shifted from specific to generic measures. Locally, municipalities differ in their approach, and officials experience challenges in implementation, with some requiring more support from the national government.

Summary

Strong distrust towards government and institutions

There is strong distrust among interviewed Sinti and Roma towards the government and institutions, partly rooted in the history of persecution and dissatisfaction with the caravan policy. The frequent succession of municipal officials also hinders the building of trust. Many policies are seen as targeted towards enforcement and safety, which leads many Sinti and Roma to feel discriminated by institutions.

Increasing confidence in government

Increasing trust in the government is seen as challenging, with employment policy playing a key/pivot role. Both professionals and Sinti and Roma respondents see opportunities for improvement, such as keeping promises, using intermediaries, and encouraging Sinti and Roma to participate in local politics.

Conclusion

Every measurement since 2013 shows that hope is mainly placed on the younger generations. The hope is that they will experience more positive development, especially in the field of education, and that this will have an impact on other areas of life, such as their position on the labour market and better social security. In this monitor we seem to see the first tentative signals of this. Various professionals indicate that young parents themselves have often received more education, that this makes them understand the importance of good education and that they then stimulate their children and can support them more. Logically, some of these young parents are the teenagers who were first mentioned in 2013.

Despite this hopeful development for the younger generations, the impact on other areas of life does not yet appear to have been realised. There is often still a vulnerable labour market and health position. Moreover, the results from this fourth follow-up measurement mainly point to the great distance that Sinti and Roma feel compared to Dutch society. They very often feel discriminated against in all kinds of areas of life, have very little trust in authorities and feel limited in their ability to live according to their culture. Particularly the Sinti and Roma who wish to live in a caravan are dissatisfied with the way the government treats them.

An important question is to what extent the position of Sinti and Roma can or should be explained based on their cultural background. There are many parallels between vulnerable groups in general and the position of Sinti and Roma. For example, we know that the educational position of children with a migration background is largely related to the educational level of the parents (De Boom et al., 2023) and not to the migration background. It is expected that this will also apply to Sinti and Roma children whose parents often have little education themselves. But the labour market position and health position also correspond in many areas to people with a lower education level and social classes at the bottom of society (Malowski et al., 2020; CBS, 2023; Vrooman et al, 2023). It is also likely that Sinti and Roma have suffered more negative effects from the COVID-19 crisis than the average population, due to their often already vulnerable position before the outbreak of the pandemic.

In addition to major similarities with other groups in a vulnerable position in the Netherlands, there are also several cultural aspects that influence the position of Sinti and Roma and the way they relate to Dutch society. In the past, from a cultural perspective, limited importance was attributed to education because of the itinerant way of living, the professions that were carried out, upbringing, and gender roles. In recent decades, thinking about education has slowly changed and today, both Sinti and Roma themselves as professionals indicate that education is increasingly important. In Sinti and Roma culture there are strong ideas about how people get by. For example, many Sinti and Roma indicate that they prefer to be self-employed, it is unusual to work for an employer and certain professions are avoided due to taboos. An example is not being allowed to work in healthcare because of hygienic

requirements. In the past, there were also different expectations for women and men. For example, within some communities, (young) women are often expected to stay at home and therefore not be active in the labour market at all. Nevertheless, we increasingly hear stories of women who work, but also often stories about strong benefit dependence.

There are major differences between the Sinti and Roma communities in the Netherlands. There are still a few communities in which little importance is attached to education, and in which cultural marriages at a young age take place. According to some professionals, there are still a few communities in which the importance of education is viewed differently and in which a lifestyle is pursued that can sometimes lead to tensions with other parts of Dutch society. Consider, for example, the desire to lead a traveling life where there are also children in the family who are of school age.

Some professionals suspect that in some communities more illegal activity takes place, they specifically mention (minor) property crimes. Several Sinti and Roma mention that there is prejudice and stigmatization by professionals. They are of the opinion that the professionals contribute to negative representation, usually without fully knowing what is at play within the community and without regard to culture. Several of the Sinti and Roma we interviewed stated that there are bad examples within every group, but that this strongly determines the image of the Sinti and Roma. Many of the interviewed Sinti and Roma wonder whether the statements made by professionals are based on their own observations or whether they no more than suspicions.

Strikingly often, Sinti and Roma talk about the effects of trauma suffered by the Second World War and events surrounding registration are associated with this. Based on the shared history of persecution and the discrimination experienced, there appears to be a great distance between many Sinti and Roma communities compared to Dutch society. In addition, many Sinti and Roma feel that there is institutional discrimination, for example regarding the employment policy. They also experience discrimination in education, the labour market and healthcare. There is therefore often very limited trust in institutions and the government.

In the ten years in which the Social Inclusion Monitor has been implemented, changes have also taken place regarding the policy in vigour. At a national level, policy has shifted from a specific target group policy to a more generic policy. This seems to have been accompanied by a decrease in attention for the communities in the Netherlands. Several contact persons indicate that networks between professionals built up in the past are becoming less and less active. Some professionals indicate that it would be good if some kind of specific policy were again pursued to achieve a structural improvement in the position of Sinti and Roma. However, caution should be exercised in developing these kind of policies. Many Sinti and Roma consider the specific policy that was carried out in the past to be discriminatory because from their perspective it was carried out primarily from a repressive and safety related point of view. For a new specific policy, trust needs to be earned first.

Based on our findings in this research, we make several recommendations:

- Start rebuilding and gaining trust. The high degree of distrust, rooted in the past, makes it unlikely that policy efforts from professionals will be effective among the target group. Many Sinti and Roma have such bad experiences that efforts made by professionals who are considered civil servants are not taken seriously. When gaining trust Sinti and Roma mention that it is important that promises are kept.
- Involve Sinti and Roma in creating new policy and implementation Sinti and Roma mention always being spoken about instead of being involved themselves. At the same time, they mention that nobody knows the culture like they do themselves and that they are the best

experts. Sinti and Roma indicate that key figures can play an important role in gaining trust. They indicate that they are more likely to be trusted and that they can form an important bridge between culture and so-called 'civil society'.

- Pursue specific policies that are aimed at improvement and not repression. Many Sinti and Roma mention that past policy was targeted towards repressing criminal activity but was not meant to improve the position of the communities. For example, they mean the former national program 'Tackling the exploitation of Roma children', which they often regard as stigmatizing and offensive. New policies aimed at repression are therefore expected to (further) strain the relationship between communities and the government and are likely to increase distrust. Sinti and Roma indicate that little attention is paid to the positive things that happen within the communities, but that the focus is always on crime, which promotes prejudice.
- Prioritise the realization of caravan pitches. The need for caravan pitches is great and many Sinti and Roma are disappointed with the lack of results. They feel extremely deprioritised when it comes to realisation of housing. In their view, every time something happens that makes them miss out. Recent examples are housing for Ukrainians and status holders which makes many Sinti and Roma feel overlooked once again.
- Be aware of the past of persecution and genocide that still plays a role today. Centuries of persecution has left deep traces that still play a big role in daily life. For example, an arrangement in which a school can receive extra resources to support Sinti and Roma children, for which parents must complete a declaration about their ethnicity, shows a lack of historical awareness. Due to the limited trust in institutions and the past, everything surrounding the registration of being Sinti and/or Roma is very sensitive.
- Draw attention to discrimination among the government, institutions, professionals, and citizens. Sinti and Roma experience widespread discrimination. They experience discrimination on different levels, both interpersonal and institutional and both consciously and unconsciously in nearly all areas of life. The consequences of the discrimination experienced are very serious and often seem to lead to a general feeling of being unwanted and unsafe. This can have a negative impact on the attendance at school and participation of Sinti and Roma in society.
- Explore whether there are opportunities to implement targeted policies to improve the educational and labour market position. Pay attention to the great diversity of the communities. This specific policy must meet the conditions that Sinti and Roma themselves are involved and that the policy is aimed at improving the general position. This policy can, for example, be shaped with the involvement of community foundations, intermediaries, or key figures. Where problems exist, they are often persistent and have been of a similar nature for years, even though long-term efforts have sometimes been made. For example, education professionals indicate that there are fewer and fewer consultants than in the past. At the same time, several cautiously positive developments are being observed. These developments must be safeguarded and strengthened. Sinti, Roma, and professionals indicate that there is hope for young people to obtain a better position, but this requires long-term and intensive efforts. On the one hand, there appears to be a need within the communities themselves for information and support. On the other hand, Sinti and Roma indicate that the image of the communities in society must also be improved so that they can get a fair chance.

Hoofdstuk 1 **Onderzoeksopzet en verantwoording**

1.1 Inleiding

Voor u ligt de vierde vervolgmeting van de Monitor Sociale Inclusie waarmee een update wordt gegeven van de woon- en leefomstandigheden van Sinti en Roma in Nederland in 2023, de ontwikkeling sinds 2019 en de toekomstverwachting binnen vijf jaar.

Deze monitor is onderdeel van de Nederlandse Nationale Strategie rondom de verbetering van de sociale inclusie van Sinti en Roma in Nederland en komt voort uit afspraken op Europees niveau die genomen zijn op 24 juni 2011³. De Europese lidstaten hebben destijds afspraken gemaakt om beleid in te zetten om de positie van Sinti en Roma te verbeteren. Daarbij is aangegeven dat deze maatregelen zich dienen te richten op thema's zoals onderwijs, werk, gezondheid en huisvesting. Aanleiding voor deze afspraken was de vaak achtergestelde positie van deze groepen. Sinti en Roma vormen met zo'n tien tot twaalf miljoen leden de grootste Europese minderheid (Cahn & Guild, 2010). Ze zijn zeer vaak slachtoffer van racisme, discriminatie en sociale uitsluiting en leven in diepe armoede zonder de nodige toegang tot gezondheidszorg en fatsoenlijke huisvesting (FRA, 2020). De EU-lidstaten, waaronder Nederland, zijn verzocht om de Europese Commissie op de hoogte te stellen van de resultaten van hun Nationale Strategie.

Om een goed beeld van de woon- en leefomstandigheden van Sinti en Roma in Nederland te kunnen presenteren aan de Europese Commissie, is in 2012 door de toenmalige Minister voor Immigratie, Integratie en Asiel aan de Tweede Kamer toegezegd dat Nederland een kwalitatieve monitoring zou uitvoeren⁴. De keuze voor een kwalitatieve monitor komt voort uit praktische en wettelijke redenen. Het registeren van etniciteit op basis van iets anders dan indicatoren over het geboorteland van een persoon of diens ouders, is verboden. Omdat deze benadering tekortschiet bij het identificeren van Sinti en Roma, is het niet mogelijk om registerdata te gebruiken om iets over hun positie te zeggen.

In 2013 is door onderzoeksbureau Movisie een monitorinstrument ontwikkeld, dat gebruikt is voor de uitvoering van de nulmeting van de Monitor Sociale Inclusie (Briels et al., 2013). Deze monitor is sinds 2015 verder doorontwikkeld door Risbo en in 2015, 2017 en 2019 herhaald. In 2023 is de monitor opnieuw uitgevoerd, ditmaal door een combinatie van onderzoekers van Risbo en Labyrinth onderzoek & advies en met behulp van professionals vanuit de doelgroep

Voordat de resultaten besproken worden, wordt in dit hoofdstuk ingegaan op de onderzoeksopzet, de gehanteerde begrippen, enkele kanttekeningen en wordt een leeswijzer gepresenteerd.

³ https://www.eerstekamer.nl/overig/20111221/nederlandse_inbreng_ten_behoeve/document

⁴ <https://www.tweedekamer.nl/downloads/document?id=2012D37669>

1.2 Methodologie

Doel van het onderzoek

De monitor richt zich op het in kaart brengen van de ontwikkeling, huidige positie en toekomstverwachting op de domeinen, onderwijs, arbeid, wonen, gezondheid en contact met en vertrouwen in de (lokale) overheid. Daarnaast is sinds dit jaar het domein ‘leven volgens de cultuur’, ‘sociale cohesie’ toegevoegd en is er een bredere focus op ervaren discriminatie. Deze domeinen representeren een aantal sociaalmaatschappelijke thema’s die gebruikt worden om een beeld van de positie in de maatschappij te krijgen. Concreet is het doel als volgt geformuleerd:

- het verkrijgen van een adequaat beeld van inclusie (woon- en leefomstandigheden) van Sinti en Roma in Nederland in 2023;
- het maken van een vergelijkende analyse tussen de situatie in 2023 en 2019 en;
- het maken van een vergelijkende analyse tussen onderscheiden subgroepen.

De Sinti- en Roma-populatie in Nederland

Het is niet bekend hoeveel Sinti en Roma exact in Nederland verblijven. In sommige studies wordt uitgegaan van een bandbreedte van 32.000 tot 48.000 personen (Cahn & Guild, 2010). Andere schattingen lopen uiteen van 2.000 tot 20.000 personen (Dagevos, 2010).

De groepen Sinti en Roma zijn niet homogeen, maar bestaan uit verschillende subgroepen. In deze monitor onderscheiden we zes subgroepen. De gehanteerde benaming in deze meting is enigszins anders dan in voorgaande monitoren. In overleg met Sinti en Roma zijn de benamingen besproken en kwam naar voren dat sommige benoemeningen niet begrepen of logisch gevonden werden. Zo werd de term ‘nieuwe Roma’ vreemd gevonden omdat deze mensen in principe al hun hele leven Roma zijn en niet ‘nieuwe’ Roma zijn, al zijn ze slechts kort in Nederland. De onderscheiden groepen zijn gebaseerd op het moment van vestiging in Nederland of toen sommige groepen een bepaalde status kregen, zoals de Generaal-Pardon groep. Dit onderscheid wordt door de Sinti en Roma zelf als vreemd ervaren. Binnen de gemeenschappen wordt eerder onderscheid gemaakt tussen families, clans en de beroepsgroep waar men van oudsher toe behoorde, zoals bijvoorbeeld de Sinti (veelal muzikant, verkopers of woonwagenbouwers), Kaldarash (koper- en metaalbewerker), Ursari (berentrainers) en Lovara (oorspronkelijk paardenhandelaars). Het gehanteerde onderscheid in dit rapport is vooral een praktische en beleidsmatige keuze die gehanteerd wordt om verschillende groepen te kunnen onderscheiden die op hetzelfde moment in Nederland zijn komen wonen. De subgroepen worden hieronder kort toegelicht:

Sinti. Deze groep werd eerder ‘Vooroorlogse Sinti’ genoemd. Sinti reisden al eeuwen rond in West-Europa, dus ook in Nederland. Vanaf de negentiende eeuw lieten sommige Sinti zich registreren in de Nederlandse bevolkingsregistratie en verwierven de Nederlandse nationaliteit. In de jaren dertig van de 20ste eeuw kwam een deel van de Sinti naar Nederland, hopen op veiligheid voor de nazi- vervolging. Degenen die overleefden bleven na de oorlog in Nederland. De Sinti in Nederland wonen grotendeels nog steeds in woonwagens.

Roma van oudsher. Deze Roma kwamen op verschillende momenten vanaf het begin van de 15de eeuw tot aan de 20ste eeuw naar Nederland (Lucassen, 1990). Deze Roma wonen grotendeels in woonwagens. Deze groep werd voorheen ‘Vooroorlogse Roma’ genoemd.

Generaal-Pardon Roma. Deze Roma zijn sinds de jaren '70 in Nederland gevestigd. De meesten van hen waren afkomstig uit voormalig Joegoslavië en kwamen deels zonder officiële documenten. In de tweede helft van de jaren '70 verkregen 450 Roma via een Generaal-Pardonregeling een verblijfsvergunning (Dokters van de Wereld, 2010; Rodrigues & Matelski, 2004; Willems & Lucassen, 1990). De benaming van deze groep is gelijk aan eerdere metingen.

Voormalig-Joegoslavische Roma. Deze Roma arriveerden voornamelijk in de jaren '90 in Nederland als vluchtelingen vanuit voormalig Joegoslavië. Deze groep werd voorheen 'Balkan-Roma' genoemd.

Roma na 2003. Hiermee wordt verwezen naar Roma afkomstig uit Centraal- en Oost-Europa, die na de uitbreiding van de Europese Unie (vanaf 2004) naar Nederland zijn gekomen. Deze groep stond eerder bekend als 'Nieuwe Roma'.

Ongedocumenteerden. Twee decennia na de Tweede Wereldoorlog zijn veel Romafamilies naar Nederland gekomen. In de jaren '70 hebben zij echter niet allemaal gebruik kunnen maken van de Generaal-Pardonregeling, zodoende hebben zij geen officiële documenten. Sindsdien gaan zij in Nederland door voor 'ongedocumenteerden' (Busser & Rodrigues, 2010). Over deze groep zijn in eerdere metingen weinig uitspraken gedaan.

NB. Uit eerdere monitors is bekend dat een deel van de Roma die zich in Nederland vestigt, zich niet als zodanig profileert. Dit geldt voor zowel mediterrane gastarbeiders die zich in de jaren '60 in Nederland vestigden, maar ook voor een deel van de Roma die sinds de uitbreiding van de EU naar Nederland zijn gekomen. Dit kan komen vanwege vooroordelen, of om discriminatie proberen af te wenden door hun afkomst te verbergen maar ook omdat zij zich niet meer verbonden voelen met de Roma-gemeenschap. In dit onderzoek is niet onderzocht in hoeverre dit voorkomt.

Onderzoeksopzet

Deze vijfde Monitor Sociale Inclusie kent in grote lijnen dezelfde onderzoeksopzet als eerdere edities, zodat de vergelijkbaarheid over de jaren heen gewaarborgd wordt. Net als voorgaande monitors is de opzet vierledig, met een voorbereidende fase, literatuuronderzoek, kwalitatieve diepte-interviews en een online vragenlijst. Door deze bronnen van informatie met elkaar te combineren, kunnen er bepaalde conclusies op specifieke onderwerpen worden geformuleerd. Voor de monitor zijn zowel Sinti en Roma als professionals die in contact staan met of kennis hebben van deze gemeenschappen bevraagd. We hebben ernaar gestreefd de verschillende doelgroepen binnen Sinti- en Roma-gemeenschappen deze editie nadrukkelijker bij de opzet van de monitor te betrekken. Onder meer door hen tijdens de voorbereidende fase input en feedback te laten leveren op de vragenlijsten voor de diepte-interviews en hun perspectief centraal te stellen.

Vorbereidende fase

Tijdens de voorbereiding zijn de vragenlijsten voor de diepte-interviews herzien. Dit hebben wij onder meer gedaan om de toegankelijkheid te verbeteren en om in te spelen op recente ontwikkelingen en gebeurtenissen, zoals de impact van de coronacrisis en ontwikkelingen op het vlak van wonen. De belangrijkste kernthema's van de vragenlijsten zijn echter ongewijzigd gebleven. Aangezien de kernthema's (zoals arbeid, onderwijs, gezondheid) behouden zijn gebleven in zowel de leidraden als de vragenlijst, zijn de huidige resultaten vergelijkbaar met eerdere metingen.

De herziene instrumenten zijn voorgelegd aan een klankbordgroep met personen uit de doelgroep en een begeleidingscommissie met de opdrachtgever, wetenschappers en experts. Op basis van hun

waardevolle feedback hebben wij de vragen in de vragenlijsten waar nodig aangescherpt of aangepast. Om vergelijking mogelijk te maken, is de inhoud van de online enquête vrijwel onveranderd gebleven ten opzichte van de laatste drie edities, alleen de jaartallen zijn aangepast.

Literatuurverkenning

In deze monitor is een korte literatuurverkenning uitgevoerd waarbij is gekeken naar publicaties sinds 2019 met betrekking tot Sinti en Roma in Nederland. Per thema wordt voorafgaand aan het bespreken van de resultaten uit het veldwerk, een korte update gegeven over de belangrijkste uitkomsten uit nieuw verschenen literatuur toegelicht. Wanneer er over een bepaald onderwerp geen recente bronnen zijn gevonden, wordt dit ook aangegeven.

Diepte-interviews met Sinti, Roma en professionals

De diepte-interviews vormen de kern van dit onderzoek. Om een goed begrip te krijgen van de (ontwikkelingen in) de positie van de Sinti en Roma in Nederland, is kennis vanuit de doelgroep zelf cruciaal. Door naar hun ervaringen te luisteren, kunnen wij beter begrijpen hoe zij hun positie ervaren en hoe dit van invloed is op hun leven. Ons streven was dan ook om een zo groot mogelijk aantal Sinti en Roma te interviewen. De contacten met Sinti en Roma zijn vaak tot stand gekomen via sleutelfiguren binnen de gemeenschappen en via het netwerk dat sinds 2015 is opgebouwd. Ook professionals hebben ons in contact gebracht met mensen uit de doelgroep. Om een completer beeld te krijgen van de positie van Sinti en Roma hebben wij ook een groep (lokale) professionals en (thema)experts geïnterviewd. Wij hebben hen eerst benaderd om hun betrokkenheid bij de doelgroep vast te stellen. Pas daarna zijn zij gevraagd voor een interview, waarbij zij zelf konden aangeven tot welke doelgroep zij behoren. De professionals en experts zijn alleen geïnterviewd over de specifieke kernthema's waarin zij deskundig zijn.

Voor de Monitor Sociale Inclusie 2023 hebben wij uiteindelijk interviews gehouden met 63 respondenten. Wij spraken met 40 personen uit de doelgroep en 24 professionals. Een aantal keer (n=10) hebben wij op verzoek van deelnemers uit de Sinti en Roma doelgroep de interviews met twee of meer personen tegelijkertijd afgenomen. Binnen de doelgroep interviewden wij veertien Sinti en 26 Roma. Van de Roma behoorden er vijf tot wat wij hier Roma van oudsher noemen, zes tot de Generaal-Pardon Roma, vijf tot de Voormalig-Joegoslavische Roma en negen tot de Roma na 2003. Een respondent was ongedocumenteerd. Om een zo goed mogelijk kwalitatief beeld te krijgen zijn mensen uit verschillende gemeenschappen verspreid over Nederland betrokken.

Tabel 1.1: Aantal interviews met de doelgroep (verdeling per subgroep)

Sinti	14
Roma van oudsher	5
Generaal-Pardon Roma	6
Voormalig-Joegoslavische Roma	5
Roma na 2003	9
Ongedocumenteerd	1
Totaal	40

Voor dit onderzoek hebben we gesproken met respondenten met zeer uiteenlopende migratiegeschiedenissen. We hebben Sinti en Roma geïnterviewd wiens families al generaties lang in Nederland wonen. Daarnaast zijn er respondenten die in de afgelopen decennia, of zelfs in het laatste

Hoofdstuk 1: Onderzoeksopzet en verantwoording

decennium, naar Nederland zijn gekomen vanuit onder andere Roemenië, Bulgarije, Hongarije, Moldavië, Frankrijk of Duitsland. Door hun recente vestiging in Nederland hebben zij een andere positie in de maatschappij dan groepen die hier al langere tijd wonen. Ook hebben wij gesproken met enkele Roma die na 2003 naar Nederland zijn gekomen en momenteel geen onderdak hebben. De sociale positie van deze laatste respondenten wijkt in zo'n sterke mate af van die van de overige respondenten dat hun situatie soms apart beschreven wordt in deze monitor.

Diepte-interviews met professionals en experts

De geïnterviewde professionals vertegenwoordigen diverse domeinen. Wij spraken onder andere met medewerkers van mensenrechten- en anti-discriminatieorganisaties, professionele belangenbehartigers vanuit de doelgroep, onderwijs- en zorgprofessionals, beleidsmakers en wetenschappers. De professionals waren werkzaam binnen de provincies Flevoland, Gelderland, Groningen, Noord-Brabant, Noord-Holland, Overijssel, Utrecht en Limburg. Meerdere gesproken professionals hebben een breder, nationaal zicht op de gemeenschappen.

Werkwijze interviews

Wij hebben alle interviews uitgevoerd met behulp van twee itemlijsten: één voor de doelgroep en één voor professionals. Hierin werden onderwerpen behandeld zoals wonen, werken en rondkomen, cultuur, onderwijs, gezondheid, discriminatie, en vertrouwen in instanties. Vragen gingen over veranderingen sinds de laatste monitor, de huidige situatie en het toekomstbeeld. De meeste interviews met de doelgroep zijn persoonlijk afgenomen (n=26). Soms is daarvan afgeweken vanwege de grote afstand tot de woonplaats van respondenten, beperkte beschikbaarheid, of zorgen over de vertrouwelijkheid van persoonsgegevens aan de kant van de respondenten. Interviews zijn in dit geval telefonisch (n=6) of met videoconferentie software (Microsoft Teams) (n=10) uitgevoerd. In een aantal gevallen ging dit via de telefoonverbinding van sleutelfiguren uit de gemeenschap. De interviews met de professionals zijn vrijwel altijd via Teams afgenomen (n=20) en soms op locatie (n=4).

De interviews zijn, zoveel mogelijk, opgenomen en vervolgens letterlijk getranscribeerd. Een aantal keer verkregen wij hiervoor niet de benodigde toestemming. In deze situaties hebben wij samenvattende gespreksverslagen gemaakt en deze aan de deelnemers voorgelegd ter goedkeuring. De getranscribeerde interviews en gespreksverslagen zijn opgeslagen op een beveiligde omgeving van Labyrinth en Risbo. Voor de codering en analyse gebruikten wij kwalitatieve data-analyse software. Wij voerden de codering uit met behulp van een vooraf opgestelde codeboom die is gebaseerd op de interviewleidraad. Soms hebben wij ook open gecodeerd, bijvoorbeeld omdat er in interviews onverwachte onderwerpen naar voren kwamen. Aan het begin van het proces hebben verschillende van onze onderzoekers herhaaldelijk dezelfde interviews gecodeerd en de resultaten met elkaar vergeleken. Opgemerkte verschillen in de codering zijn door hen besproken en, waar nodig, is de werkwijze aangepast. Het resultaat van het coderingsproces zijn twee databestanden (één voor de doelgroep, één voor professionals) die een gestructureerd overzicht bieden van wat de respondenten hebben gezegd over de verschillende kernthema's. In de analyse van de interviews met leden van de doelgroep is er rekening gehouden met de subgroep waar zij toe behoren, aangezien dit op bepaalde thema's voor de interpretatie van de resultaten van belang was.

In het rapport is gebruik gemaakt van citaten van geïnterviewde professionals, Sinti en Roma. Voor de leesbaarheid en toegankelijkheid zijn sommige citaten aangepast. Soms is om herleidbaarheid te voorkomen een deel van het citaat aangepast. Bijvoorbeeld wanneer een naam van een gemeente of een specifiek aantal of bedrag werd genoemd, is dit verwijderd. Daar waar dit het geval is staat dit aangegeven. Grammaticale fouten (spreektaal) hebben we niet verbeterd maar bewust behouden om

zo dicht mogelijk bij de originele uitspraken te blijven. In een aantal citaten worden woorden gebruikt die door Sinti en Roma als aanstootgevend kunnen worden beschouwen. Zo hebben we ervoor gekozen om het woord ‘zigeuner’ alleen te gebruiken wanneer dit door een respondent is gebruikt, maar zijn we ons bewust van de negatieve lading die deze term heeft. Overigens is dat woord alleen door respondenten uit de doelgroep gebruikt. Ook spreken we in dit onderzoek bewust over woonwagenlocaties of -centra en niet over woonwagenkampen, vanwege de negatieve connotatie dat het woord ‘kamp’ heeft voor veel Sinti en Roma. In citaten hebben we dit niet aangepast, wederom om zo dicht mogelijk bij de oorspronkelijke data te blijven.

Interviews die oorspronkelijk afgenomen werden in het Romanes en Engels, omdat zij de Nederlandse taal niet of niet goed beheersen, zijn vertaald naar het Nederlands. Bij deze vertalingen is gestreefd naar behoud van de intentie van de oorspronkelijke uitspraken. Deze aanpassingen zijn uitgevoerd met de bedoeling om de verhalen van de geïnterviewden zo getrouw mogelijk weer te geven.

Online enquête

Om een bredere groep mensen te bevragen, hebben wij naast de diepte-interviews ook een korte enquête gehouden onder professionals met kennis van de doelgroep. De personen die wij hebben bevraagd zijn vaak actief als intermediair of expert. In de eerste editie van de Monitor Sociale Inclusie, de zogeheten nulmeting, werd deze enquête nog tijdens werksessies afgenomen. In de latere edities, waaronder deze, hebben wij gekozen voor een online enquête.

Wij hebben de respondenten op verschillende manieren geworven. In de eerste plaats hebben wij relevante contacten voortkomend uit eerdere monitors via een uitnodigingsmail benaderd. Daarnaast hebben wij de opdrachtgever, leden van de begeleidingscommissie en de klankbordgroep gevraagd om suggesties te doen voor mogelijke respondenten. Verder is er online gezocht naar respondenten en hebben wij geworven via doorverwijzingen van (mogelijke) deelnemers (de zogeheten sneeuwbalmethode).

Alle potentiële respondenten ontvingen van ons een e-mail met een uitleg over het doel en de opzet van het onderzoek met daarbij het vriendelijke verzoek om hieraan deel te nemen. Als mensen niet reageerden, hebben wij ze nog minstens twee keer herinnerd aan het verzoek (2 rappels).

De vraagstelling is met uitzondering van de jaartallen waarnaar verwezen wordt, gelijk gebleven aan eerdere metingen. Bij de gehanteerde begrippen in de stellingen konden deelnemers de definitie inzien door op een informatieknoop te klikken.

Respons

In tabel 1.2 staat de respons op de online enquête weergegeven.

Tabel 1.2: Non-respons analyse online enquête Monitor Sociale Inclusie 2023

	N	%
Benaderd	176	
Non-respons	128	72,7
Respons	48	27,3
<i>Waarvan</i>		
<i>Valide</i>	30	17,0
<i>Non-valide</i>	18	10,2
Gebruikt voor analyse MSI '23	30	17,0

Bron: Risbo (eigen bewerking)

Wij hebben in totaal 176 personen benaderd met het verzoek om de enquête in te vullen. Van deze groep hebben 48 personen deelgenomen aan de enquête, wat resulteert in een responspercentage van 27,3 procent. De non-respons is zodoende 72,7 procent (n=128).

Van de respondenten zijn er achttien vroegtijdig met de enquête gestopt. Deze enquêtes zijn niet in de analyse meegenomen. In totaal hebben 30 personen de enquête volledig ingevuld. De valide respons bedraagt daarmee zeventien procent. De tabellen in bijlage 3 zijn gebaseerd op de antwoorden van de 30 personen die de enquête volledig hebben ingevuld.

Non-respons analyse

Het aantal respondenten dat heeft deelgenomen aan de enquête ligt lager dan in eerdere metingen ondanks dat ongeveer evenveel personen zijn benaderd voor deelname. Om te achterhalen waarom de respons in deze meting is achtergebleven, is een non-respons analyse uitgevoerd (zie tabel 1.3).

Tabel 1.3: Non-respons analyse online enquête Monitor Sociale Inclusie 2023

	N	%
Non-respons	128	100
<i>Reden</i>		
Onbekend (non-respons)	90	70,3
E-mail error	25	19,5
Andere functie	8	6,3
Doorverwijzing	3	2,3
Pensioen	1	0,8
Overleden	1	0,8

Bron: Risbo (eigen bewerking)

Om de redenen te achterhalen hebben wij de personen benaderd die niet op onze uitnodiging en herinneringen zijn ingegaan. In 90 gevallen lukte dit niet. Het is dan ook onbekend waarom deze personen de enquête niet hebben ingevuld. Bij een deel (n=25) hiervan was er sprake van een inactief emailadres. Mogelijk vervullen zij niet langer dezelfde functie of rol en/of zijn zij inmiddels werkzaam bij een andere organisatie. Anderen gaven zelf aan een andere functie te hebben (n=8), waarbij er soms werd doorverwezen naar een andere collega.

De metingen uit de verschillende vervolgmetingen zijn niet één op één met elkaar te vergelijken. Dit komt doordat het aantal respondenten verschilt bij elke meting en aangezien de vragenlijst anoniem is, is het niet mogelijk om de antwoorden uit eerdere jaren aan elkaar koppelen. Het kan niet worden uitgesloten dat eventuele verschillen tussen de twee metingen, veroorzaakt worden door een veranderde samenstelling van de respondentengroep. Om deze reden wordt er niet gerapporteerd over verschillen in absolute cijfers of percentages, maar wordt er gekeken naar tendensen en verschuivingen.

Vanwege het in verhouding met eerdere jaren kleine aantal respondenten binnen de enquête, worden deze kwantitatieve uitkomsten enkel tekstueel gebruikt. In de tekst staat daar waar relevant in hoeverre de resultaten uit de enquête aansluiten, of juist afwijken van het beeld dat uit de interviews naar voren komt. Er is voor gekozen om zoals bij eerdere metingen wel het geval was, geen figuren of tabellen in de tekst op te nemen. Deze staan opgenomen in bijlage 3.

Om de responsgraad in komende metingen te verhogen, zal er extra worden ingezet op het aanvullen van de lijst met mogelijke respondenten aan de hand van input van geïnterviewde professionals, zoekwerk op internet en zal de 'invulbaarheid' van de vragenlijst worden herzien. Zo kan het bijvoorbeeld helpen om de volledige respons te verhogen als respondenten direct kunnen aangeven bij de start van de vragenlijst over welke onderwerpen zij vragen kunnen beantwoorden, dit zal de lengte van de vragenlijst verkorten.

Begrippen

Wanneer er onderzoek gedaan wordt naar de Sinti en Roma in Nederland is er een aantal thema's dat regelmatig ter sprake komt en waar de lezer kennis van dient te hebben om het onderzoek in de juiste context te kunnen plaatsen. De thema's die in dit rapport behandeld worden, zijn veelal gedefinieerd in brede zin. Daarmee wordt bedoeld dat thema's zoals onderwijs en rondkomen betrekking kunnen hebben op alle aspecten die gerelateerd zijn aan dat onderwerp. Hiermee is navolging gegeven aan de definities zoals gehanteerd in de nulmeting. In bijlage 1 is een opsomming gegeven van de gehanteerde definities en veelvoorkomende begrippen in dit onderzoek.

1.3 Leeswijzer

De hoofdstukken die in het vervolg van dit rapport worden besproken, kennen een grotendeels vergelijkbare opbouw. Eerst wordt de huidige positie op een bepaald thema besproken, vervolgens wordt ingegaan op de ontwikkeling sinds 2019 (de voorgaande meting) en de toekomstverwachting op het thema. Daar waar mogelijk en relevant wordt uitgesplitst naar verschillen tussen subgroepen. Op een aantal thema's zijn er veel overeenkomsten tussen de subgroepen, bij andere thema's is dit minder het geval.

In de tweede paragraaf is elke keer een of twee verdiepende casussen toegevoegd die belicht worden vanuit het perspectief van een Sinti of Roma en de professionals. Hiermee willen we inzichtelijk maken hoe verschillend situaties beleefd en ervaren kunnen worden. De hoofdstukken worden afgesloten met een conclusie waarin de bevindingen samengevat en breder geduid worden.

Hoofdstuk 2 **Leven volgens de cultuur, Sinti- en Roma-gemeenschappen in Nederland**

In dit hoofdstuk starten we met een inkijk in diverse Sinti- en Roma-gemeenschappen in Nederland. In dit hoofdstuk staat de vraag centraal wat hen verbindt en welke elementen onderdeel uitmaken van hun cultuur. We bespreken wat we verstaan onder 'de Sinti en Roma' en behandelen een aantal (culturele) overeenkomsten en verschillen tussen verschillende subgroepen die zich in Nederland bevinden. Daarna laten we Sinti en Roma respondenten zelf aan het woord over hun culturele gebruiken en of zij vinden dat zij deze gebruiken in stand kunnen houden in hun dagelijks leven. Ook gaan we dieper in op de vraag of het behoud van de cultuur volgens de geïnterviewde Sinti en Roma op gespannen voet staat met hun sociale inclusie in de Nederlandse maatschappij, of dat beide ontwikkelingen naast elkaar kunnen bestaan. Ten slotte bespreken we wat door professionals wordt gezegd over de ontwikkeling van keuzevrijheid onder Sinti- en Romajongeren en in welke mate Sinti en Roma binding ervaren met Nederland.

2.1 Sinti en Roma: eenheid en verscheidenheid

Sinti en Roma in Nederland vormen een kleine maar zeer diverse groep. Ondanks het feit dat Sinti en Roma vaak in één adem worden genoemd, kunnen zij niet gezien worden als één gemeenschap. Toch zijn er aanwijzingen dat Sinti en Roma een gedeelde oorsprong hebben, met wortels in India (Lucassen, 1990). Zij spreken verschillende dialecten van dezelfde taal (Romanes) en hebben van origine een nomadische levenswijze, sterke familiebanden en specifieke culturele gebruiken. Daarnaast delen Sinti en Roma een lange geschiedenis van vervolging en maatschappelijke uitsluiting (Herinneringscentrum Kamp Westerbork, z.d.; Lucassen, 1990).

Ondanks deze gedeelde oorsprong en culturele gebruiken, is er sprake van een grote verscheidenheid tussen gemeenschappen. Deze verschillen hangen samen met de herkomst, familiegeschiedenis en moment van vestigen in Nederland. Voor deze monitor maken we onderscheid naar meerdere subgroepen binnen de Sinti en Roma, op basis van hun vestigingsperiode in Nederland. Het idee achter het onderscheiden van groepen op deze manier is dat zij vaak een verschillende positie hebben in de samenleving (en soms een verschillende rechtspositie). Zoals eerder al is benoemd, is het indelen van gemeenschappen naar vestigingsjaar een beleidsmatige keuze en op zichzelf een arbitrair onderscheid. Onder de Sinti en Roma zelf wordt vaker onderscheid gemaakt naar verschillen tussen families en clans dan naar vestigingsjaar. Zo hangen veel van de benamingen van subgroepen samen met beroepen die in het verleden werden beoefend (Lucassen, 1990).

In deze monitor wordt er op meerdere terreinen gekeken naar de sociale inclusie van Sinti en Roma in Nederland. Vanwege de verschillen tussen de genoemde subgroepen en de families en individuen die daartoe behoren, is het vaak lastig om uitgebreid in te gaan op de specifieke situaties van de afzonderlijke groepen of deze met elkaar te vergelijken. De genoemde gemeenschappen zijn vaak klein in aantal, en bestaan soms uit slechts enkele families. Een kanttekening daarbij is dat het begrip 'familie' breder wordt opgevat dan voor veel Nederlandse burgers de norm zal zijn: een huwelijk gaat

niet alleen om het trouwen van twee individuen maar van twee families, die ieder ook weer hun ruime achterban meebrengen. Men wordt daardoor al snel gezien als familie van elkaar.

In sommige gevallen wonen de meeste familieleden in één bepaalde stad of regio, maar in andere gevallen wonen zij verspreid over Nederland of zelfs in het buitenland. Familieleden wonen graag bij elkaar in de buurt en zoeken elkaar veel op, en ook als de afstand groter is, worden de onderlinge banden warm gehouden en wordt er gereisd om elkaar te zien.

In het verleden is er door de overheid geprobeerd om een centrale belangenbehartiging samen te stellen om de belangen van Sinti en Roma te vertegenwoordigen. Vanwege verschillende redenen zijn deze initiatieven vaak niet succesvol. Vaak was er sprake van spanningen en onenigheid tussen de bestuurders (uit de burgermaatschappij) en de gemeenschappen (Van Waesberghe et al., 2020). Op dit moment bestaat er een klein aantal veelal plaatselijke belangenverenigingen dat zich bezighoudt met de belangen van Sinti en/of Roma, waarvan de Vereniging Sinti, Roma & Woonwagenbewoners NL sinds 2008 de belangen voor de vooroorlogse Sinti, Roma en Woonwagenbewoners vertegenwoordigt met een grote en diverse achterban (bij elkaar minstens 30.000 leden).

De grote verscheidenheid tussen de groepen komt op nagenoeg elk thema aan de orde. Zo zijn er aanzienlijke verschillen op basis van de woonsituatie en -wensen van Sinti en Roma. Van de Sinti en Roma van oudsher woont een groot aantal op een woonwagencentrum, waar zij soms samenleven met reizigers. Van de overige subgroepen Roma wonen de meesten in (huur)huizen. De grote verschillen tussen gemeenschappen en families maakt het soms moeilijk om uitspraken te doen over de positie. Voor veel van de thema's geldt dat we zowel positieve als negatieve voorbeelden te horen krijgen. Dit maakt de positie lastig te duiden. In het bijzonder voor deze groep geldt dat opgepast moet worden met generaliserende uitspraken. Sinti en Roma benoemen vaak dat er stigmatiserend over hen gesproken wordt en negatieve voorbeelden de beeldvorming bepalen. Zij geven aan dat net zoals binnen alle gemeenschappen er wantoestanden voorkomen, maar dat het zaak is deze te duiden in het brede geheel.

Factoren die vaak een rol spelen bij de verschillen tussen de gemeenschappen zijn vaak het modern/progressief denken tegenover het vasthouden aan traditionele waarden. Binnen de meer moderne families is de gedachte vaak dat men met de tijd mee moet en daar vindt geleidelijk een verandering van de manier van leven plaats, bijvoorbeeld voor wat betreft de denkbeelden over werken en onderwijs. Binnen andere families zou er vaak juist weerstand bestaan tegen verandering van de gebruiken. Een andere scheidslijn is vaak tussen jong en oud. Een deel van de jongeren zou het anders willen doen. Dat kan tot spanningen leiden met ouders, de gemeenschap maar ook met de burgermaatschappij. Om die reden wordt op verschillende plekken in het rapport ingegaan op de positie van jongeren.

2.2 Wat betekent leven volgens de cultuur?

Voordat we ingaan op de vraag in hoeverre Sinti en Roma in Nederland kunnen leven 'volgens hun cultuur', is het belangrijk om stil te staan bij wat dit eigenlijk inhoudt. De Sinti- en Roma-gemeenschappen delen een aantal culturele kenmerken, maar hebben daarnaast ook gebruiken die juist van elkaar verschillen. Bovendien is cultuur dynamisch: net als alle culturen ontwikkelen die van de Sinti en Roma zich met de tijd.

Hoofdstuk 2: Leven volgens de cultuur

Zoals eerder genoemd, delen de Sinti en Roma hun taal (Romanes), de oorspronkelijk nomadische levenswijze en de behoefte aan sterke familiebanden. Tegelijkertijd hebben de culturen van verschillende Sinti en Roma-gemeenschappen zich afzonderlijk van elkaar ontwikkeld en kunnen we niet spreken van een homogene groep. Zo spreken gemeenschappen verschillende dialecten van het Romanes en kunnen zij, gezien hun geschiedenis van rondreizen, verschillende normen, waarden en gebruiken hebben meegenomen of opgelegd gekregen vanuit de regels uit de gebieden waar zij hebben rondgetrokken.

Voor de Sinti en een deel van de Roma is een zeer belangrijk aspect van het leven volgens de cultuur het kunnen wonen in een woonwagen op -locaties omringd door familie. Dit is volgens hen voortgekomen uit de nomadische levensstijl van voorouders. Voor veel Roma is dit minder van belang. Zij zijn veelal in huizen gaan wonen (zie ook het hoofdstuk over de woonpositie voor een uitgebreidere toelichting over de manier waarop dit is gegaan). Verschillende van de door ons gesproken Sinti en enkele Roma benoemen dat het noodgedwongen leven in een huis zo slecht bij hen past dat het tot geestelijke en fysieke klachten kan leiden.

Een belangrijk onderdeel van het leven op een woonwagenlocatie is dat men bij elkaar binnen kan lopen voor een praatje, er met elkaar gegeten wordt, op elkaars kinderen gepast wordt en naar elkaar omgekeken wordt. Ook onder Roma die in huizen wonen, bestaat een sterk gemeenschapsgevoel. Dit komt ook terug in het zorgen voor ouderen. Ouderen die verzorging nodig hebben worden zoveel mogelijk door de familie verzorgd.

We zijn veel samen met familie. We eten veel samen. We zorgen voor elkaar, vooral voor de ouderen. Onze ouders nemen we op in onze wagen, als ze ziek worden bijvoorbeeld. We doen dat tot het einde. Ouders hebben ons als kinderen het leven gegeven, en wij kunnen dan de zorg teruggeven. Mijn familie woont hier allemaal op één kamp. Als er iets is met hen, dan gaat het werk meteen aan de kant, dan zorgen we meteen voor onze ouders. Ik vind het raar dat 'de burgers' dat niet zo doen en ouderen daar naar verzorgingstehuizen gaan. (D32, Sinti)

Verder heeft 'volgens de cultuur' leven ook te maken met bepaalde culturele voorschriften en taboes, bijvoorbeeld rondom hygiëne, contact tussen mannen en vrouwen, en welke beroepen er wel of niet uitgeoefend (mogen) worden. Culturele gebruiken die voor een gemeenschap belangrijk zijn, hoeven dit niet per se te zijn voor een andere gemeenschap en kan door hen zelfs als een negatieve reflectie of stigma worden ervaren waartegen ze zich liever verzetten. Een voorbeeld dat wordt genoemd is het culturele huwelijk waarbij met name binnen bepaalde Roma-gemeenschappen (zeer) jong getrouwd wordt. Iets waar andere gemeenschappen liever niet mee geassocieerd worden.

Een ander gebruik dat is benoemd in de interviews is het verbod om voor anderen (buiten de gemeenschap) te zorgen. Dit betekent dat het binnen sommige gemeenschappen niet toegestaan is om in de zorg te werken. Binnen sommige gemeenschappen is het ook niet toegestaan dat een vrouw door een man wordt verzorgd, bijvoorbeeld in het ziekenhuis. Ook wordt er niet over de dood en doden gepraat. Bijvoorbeeld om de doden te laten rusten, iets wat niet kan wanneer hun naam nog gebruikt wordt. Deze gebruiken kunnen leiden tot spanningen en onbegrip bijvoorbeeld wanneer gebruik wordt gemaakt van de gezondheidszorg (bijvoorbeeld bij ziekenhuisopname of thuiszorg).

Een ander deel van de gebruiken hangt samen met hygiënevoorschriften en zijn vaak terug te voeren op het leven in een woonwagen. Zo worden waterpunten thuis op verschillende manieren gebruikt.

Het is bijvoorbeeld niet overal toegestaan de handen te wassen. Waarschijnlijk vindt dit zijn oorsprong in het verleden waarbij water beperkt beschikbaar was en er een aparte emmer voor schoon en vuil water was. Tevens is het bij bepaalde gemeenschappen zeer ongebruikelijk dat schoenen worden gedragen in huis of de woonwagens.

Er zijn ook culturele eetgewoonten, bijvoorbeeld qua keuken en bepaalde gerechten. Daarnaast wordt gastvrijheid zeer belangrijk gevonden en eet familie regelmatig met elkaar. Het eten van paardenvlees is binnen veel gemeenschappen uit den boze. Omdat het paard van oorsprong de woonwagens trok, heeft dit dier een beschermde en heilige status voor veel Sinti en Roma.

Een laatste aspect van de cultuur hangt samen met vieringen en rouwen. Bij culturele vieringen bijvoorbeeld van feestdagen of rondom huwelijken is het gebruikelijk dat er uitbundige en lange feesten worden georganiseerd waarbij veel families uitgenodigd worden. Daarbij wordt goed gegeten en speelt muziek een belangrijke rol. Ook bij het rouwen is het gebruikelijk dat er langere tijd stilgestaan wordt bij het wegvallen van een dierbare en wordt er veel bezoek ontvangen.

Het meest bekende culturele gebruik van Sinti en Roma is misschien wel de muziek. Er zijn veel bekende artiesten met een Sinti- en Roma-achtergrond die grote bekendheid genieten als muzikant. Vaak wordt het muzikantschap doorgegeven binnen de familie. Muziek speelt dan ook een belangrijke rol binnen veel gebruiken en is nagenoeg altijd aanwezig.

De omgang met het verleden en de toekomst

Respondenten spreken vaak positief en soms weemoedig over het verleden. Veel van de kenmerken die voor hen belangrijk zijn, bestaan niet meer of in aangepaste vorm. Bijvoorbeeld voor wat betreft het rondtrekken, reizende beroepen en het leven in een woonwagen. Dit leidt ertoe dat een deel van de respondenten nostalgische gevoelens heeft over het verleden:

In eerste instantie is het voor Sinti van oudsher belangrijk om te leven in familieverband [...]. Een heel sterke culturele eigenschap is dat we natuurlijk we altijd gereisd hebben met paard en wagen en nu nog steeds woonachtig zijn in woonwagens, [met uitzondering van enkele] individuen daargelaten. Over het algemeen zijn dat wel belangrijke kenmerken waar mensen hun eigen aan vast hebben weten te houden. (D24, Sinti)

Tegelijkertijd is ook met Sinti en Roma gesproken die van mening zijn dat sommige families en gemeenschappen te lang in het verleden blijven hangen (zie ook paragraaf 2.3). Zij benoemen dat er een romantisch beeld bestaat van het verleden dat nu niet meer realistisch is. Een professional geeft aan dat de beroepen die vroeger uitgeoefend werden en wat het rondtrekkende bestaan mogelijk (en nodig) maakte, nu niet meer bestaan.

In sommige gemeenschappen lijkt de cultuur geleidelijk te veranderen. Jongeren zouden volgens respondenten uit de doelgroep en een deel van de professionals meer beginnen te mengen met burgers en vaker (en langer) naar school gaan, iets waar sommige ouders of grootouders zich zorgen om maken uit angst dat dit ten koste gaat van het voortbestaan van de cultuur. Dat wil echter niet noodzakelijkerwijs zeggen dat jongeren 'zich afzetten' of 'afstand nemen' van de cultuur.

Een ander voorbeeld van zo'n ontwikkeling is de betrokkenheid bij de kerkgemeenschap die de afgelopen jaren aan het groeien is onder Sinti en Roma. Dit leidt ertoe dat andere gebruiken en prioriteiten een rol gaan spelen binnen de cultuur die anders zijn dan in het verleden, maar steeds

meer binnen de gemeenschap worden geaccepteerd. Tot slot wordt er weliswaar niet meer rondgetrokken zoals van oudsher het geval was, maar nog steeds wordt er veel gereisd. Vaak hebben mensen familie in het buitenland wonen waarvoor zij reizen en wordt er met andere Roma uit het buitenland getrouwd. De eigen rechtspraak (de Kris) wordt soms ingezet om te mediëren bij interne conflicten tussen Sinti en/of Roma. Binnen sommige gemeenschappen speelt de familieoudste daarbij een belangrijke rol als leider.

2.3 Hebben Sinti en Roma het gevoel te kunnen leven volgens hun cultuur?

Tijdens de interviews hebben we aan de respondenten uit de doelgroep niet alleen gevraagd wat belangrijke aspecten uit hun cultuur zijn maar ook of zij het idee hebben dat zij op dit moment kunnen leven volgens hun cultuur.

De meeste respondenten zijn van mening dat hun cultuur en levenswijze ernstig onder druk staan. Dit heeft er vooral mee te maken dat Sinti en Roma hun vrijheid en hun reizende bestaan hebben verloren. Deze Roma-vrouw uit Voormalig Joegoslavië legt uit dat het niet goed gaat met de Roma-gemeenschap in Nederland:

Misschien 30, 40 jaar geleden had ze het beter als nu, maar in die tijd waren Roma nog een beetje vrije vogeltjes, in die tijd waren ze bezig met rondreizen en pannenkoeken maken of zoiets, dus een beetje geld bijverdienen, hun eigen brood verdienen. Maar nu kunnen ze helemaal niks, nu worden ze alleen maar gedwongen en krijgen ze elke keer een bevel; 'zo moet dit en zo moet dat, dit gaat er niet in, dat gebeurt niet'. Dus gaat het echt niet goed. [...] De hele gezelligheid van Roma's en Sinti is weggenomen, zo zie ik het. Ze zijn niet meer blij. (D18, Voormalig-Joegoslavische Roma)

Wat respondent D33 beschrijft is de, voor haar, negatieve impact van Nederlands beleid en regels op de Roma-cultuur. Zij bedoelt bijvoorbeeld de leerplicht voor jongeren, of het beleid rondom huwelijken. Het aspect wat echter het meest door respondenten genoemd wordt, is een gebrek aan standplaatsen op woonwagencentra als gevolg van het beleid dat in de afgelopen decennia gevoerd is door veel gemeenten. Hierdoor moeten volgens haar (zeker jonge) mensen soms 'gedwongen' naar een normale woning verhuizen. Ook zijn de woonwagencentra kleiner geworden, waardoor hele families niet meer samen op een centrum kunnen wonen. Een Sintezza⁵ vertelt:

Het hechte, het samendoen met familie, het samen eten, het zorgen voor elkaar, wat kunnen we doen voor elkaar [dat kenmerkt echt onze cultuur]. Maar als onze kinderen, neefjes en nichtjes op een gegeven moment van het kamp af moeten om een eigen woning te krijgen, en we moeten dan ver reizen naar elkaar toe, dat zie ik somber in. Dan kunnen we niet meer zoveel samen zijn. (D33, Sinti)

Ook wordt er, in vergelijking met vroeger, minder rondgereisd met caravans of kampeerwagens door Nederland. Volgens deze Sinto verwateren daardoor de gemeenschapsbanden:

⁵ Een vrouwelijke Sinti wordt aangeduid met de benaming 'Sintezza', voor een mannelijke Sinti is dat 'Sinto'.

De mensen van die tijd, die reisden samen, die kwamen overal samen [...]. Ze gingen met de kampeerwagen weg naar Roermond de bijeenkomsten, of in Helmond of Eindhoven of in Utrecht. Als er een bijeenkomst was dan ging iedereen daar naartoe, dan zag je mekaar nog. Dat is verwaterd. Nu hebben ze wel heel veel geloofsbijeenkomsten, dat zijn allemaal christenen, [...] en daar komen de mensen dan wel weer samen. (D17, Sinti)

2.4 Spanningsveld: leven volgens de cultuur en een plek in de burgermaatschappij

Tijdens de interviews hebben we respondenten uit de doelgroep gevraagd hoe zij vinden dat het in het algemeen met hun gemeenschap of subgroep gaat, en met ontwikkelingen binnen de gemeenschap, bijvoorbeeld op het gebied van wonen, onderwijs, gezondheid en contacten met mensen buiten de gemeenschap. Hieruit kwam naar voren dat er sprake lijkt van een toenemende vermenging tussen Sinti/Roma en de burgersamenleving. Er is volgens respondenten wel een kleine groep Sinti en Roma die gekenmerkt wordt door een grote geslotenheid en zich afkeert van de Nederlandse samenleving, zoals deze Roma beschrijft:

Er zijn Roma's die zich gewoon niet willen aanpassen, niet willen veranderen, maar dat is nog maar een heel klein percentage. De meeste Roma's hebben echt hun leven verbeterd of doen in ieder geval hun best en ik vind echt dat dat al heel goed gaat. (D62, Generaal-Pardon Roma)

Ook zijn er diverse Sinti-respondenten die hebben aangegeven over andere Sinti dat die een spanningsveld ervaren tussen hun eigen culturele gebruiken en manier van samenleven, en het Nederlandse systeem, waarin bijvoorbeeld alle kinderen en jongeren verplicht onderwijs moeten volgen:

Ken je het lied "Lustig ist das Zigeunerleben?" Nou, vrolijk is een zigeunerleven⁶ niet meer. Dat was het eens. Vroeger kwam ik bij mensen thuis, en dan waren de meisjes van 13, aan het letten op de familie, die waren aan het koken voor de jongere kinderen. En nu, je moet naar school, je moet naar dat. Heel veel kunnen dat helemaal niet aan. Dat zit niet in de genen. (D23, Sinti)

Deze Sintezza beschrijft heel treffend het spanningsveld tussen cultuur en ontwikkeling:

Als je wilt leven zoals onze voorouders geleefd hebben, daar is de wereld niet meer naar, dat houdt in dat je een zwervend bestaan hebt, dat je kinderen geen onderwijs hebben, dan gaat er weer een generatie verloren. En de handel waar onze mensen vroeger hun geld meer verdienden, daar is geen markt meer voor. Dus heel veel Sinti zeggen 'nee, we kunnen niet leven zoals we willen', maar als je verder kijkt en je wilt jezelf ontwikkelen en verder kijken dan je neus lang is, dan is dat gewoon onmogelijk'. (D8, Sinti)

⁶ Het woord 'zigeuner' wordt door veel Sinti en Roma als kwetsend ervaren. Daarom gebruiken wij de term bewust niet in de tekst. Waar het woord door een geïnterviewde uit de doelgroep wordt gebruikt, is het in deze vorm laten staan.

Ook spreken de Sinti- en Roma-respondenten positief over sociale contacten buiten de gemeenschap en gemengde huwelijken. Een Roma beschrijft dat er tegenwoordig minder vooroordelen tegen Roma zijn en dat zijn kinderen en kleinkinderen hierdoor veel contacten hebben met personen buiten de gemeenschap en soms zelfs relaties of huwelijken met niet-Roma. Hij lijkt hier geen moeite mee te hebben:

Vroeger was het zeg maar zo, dat als één Roma crimineel was, dan waren alle Roma's criminelen. Maar nou hoor ik daar niets meer over. Mijn kinderen hebben heel veel contact met niet-Roma mensen, en ook met Joegoslaven, Italianen en Nederlanders enzo. Mijn dochter heeft een Nederlandse vriend, mijn kleinzoon is getrouwd met een Nederlands meisje en die andere kleinzoon is ook getrouwd met een Nederlands meisje. (D61, Generaal-Pardon Roma)

Volgens een andere Roma heeft de sociale interactie met mensen buiten de gemeenschap veel invloed op ontwikkelingen binnen de gemeenschap, met name voor de jongere generatie. Deze Roma geeft aan dat hij het niet goed vindt dat jongeren te vroeg stoppen met school:

Ik denk dat er bij onze volgende generatie veel gaat veranderen. Wij komen van hele andere generatie, wij zijn heel anders opgevoed. Wij proberen onze kinderen ook op dezelfde manier op te voeden, maar ja, bij heel veel kinderen hier in Nederland gaat het anders. Mijn dochter gaat op bezoek bij andere kinderen en dan zegt ze: 'Ja, maar bij mijn vriendin thuis is het niet zo. Waarom is het bij ons zo?' Ze zien veel meer, dus dat verandert. Zij gaat school belangrijker vinden, en niet te jong trouwen bijvoorbeeld. Voor de volgende generatie wordt het heel anders. (D19, Roma van na 2003)

2.5 Professionals over sociale interactie onder jongeren en hun keuzevrijheid

Voor dit onderzoek hebben we diverse professionals gesproken over de ontwikkelingen onder jongeren en hun sociale contacten buiten de gemeenschap en in hoeverre daar eventuele spanningen ontstaan binnen de familie en gemeenschappen. In deze paragraaf worden de belangrijkste uitkomsten van de interviews met professionals besproken.

Tijdens de gesprekken met professionals is gevraagd wat zij merken van diverse ontwikkelingen omtrent de sociale ontwikkeling onder jongeren in de Sinti- en Roma-gemeenschappen. Daarbij dient opgemerkt te worden dat de gesproken professionals vooral in contact komen met mensen met een hulpvraag of waarbij sprake is van problematiek en het beeld daarmee een negatieve inslag kan hebben. Daarnaast ligt het bespreken van dit thema met Sinti en Roma zelf vaak gevoelig, mede vanwege ervaren discriminatie. Veel Sinti en Roma hebben het gevoel vanuit instanties vooral aandacht te krijgen vanuit repressief perspectief. Een reden hiervoor is de in het verleden opgezette aanpak mensenhandel gericht op onder andere Roma-kinderen. Veel Roma praten daarom liever niet (negatief) over de kinderen en hebben het gevoel al bij voorbaat gestigmatiseerd te worden.

Eerdere metingen

Uit de nulmeting van de eerste monitor in 2013 bleek dat de jongeren meer zelfstandigheid zochten op het gebied van de partnerkeuze. Daarnaast bleek bij de partnerkeuze steeds vaker sprake te zijn van (onbewuste) culturele druk en sturing in plaats van de meer 'gedwongen' vormen van de

huwelijksstotstandkoming. Ook werden veranderingen zichtbaar in de traditionele rolverdelingen binnen traditionele Sinti- en Roma-families. Hierbij werd geconstateerd dat deze veranderingen leidden tot conflicten tussen generaties, families, ouders en kinderen. De vervolgmetingen bevestigden grotendeels de bevindingen uit 2013, waaruit bleek dat de keuzevrijheid beperkt bleef, maar op het gebied van de partnerkeuze, het onderwijs en de arbeidsmarkt, met kleine stappen toegenomen was.

Een algemeen beeld van de huidige ontwikkelingen

Het beeld over de ontwikkeling, sociale integratie en keuzevrijheid van Sinti- en Romajongeren is gevarieerd. Enerzijds benoemt een deel van de professionals dat er jongeren zijn die het anders willen doen dan volgens de traditie gebruikelijk is. Hiermee wordt bijvoorbeeld bedoeld dat zij langer naar school willen, op latere leeftijd willen trouwen, niet automatisch mantelzorger willen worden en soms op andere woonwagencentaties willen wonen dan de ouders/familie. Daartegenover staat een groep jongeren die juist graag de (traditionele) culturele gebruiken wil voortzetten. Zij willen graag binnen de culturele gebruiken trouwen en bijvoorbeeld in een woonwagen wonen.

Invloeden op de keuzevrijheid

De mate waarin jongeren de vrijheid ervaren om zelf hun leven in te richten zoals zij willen, hangt volgens professionals van verschillende factoren af. De eerste twee hiervan hebben betrekking op invloed vanuit de familie en gemeenschap zelf. Ten eerste speelt de familie en het gezin waarbinnen een jongere opgroeit een rol, aldus professionals. Sommige jongeren groeien op in gezinnen waarbinnen de ouders kinderen alle ruimte bieden om hun eigen weg te kiezen. Andere ouders behouden meer traditionele waarden en ideeën over de levensinvulling, vaak met de overtuiging dat dit de kinderen en de gemeenschap beschermt. Hierdoor kunnen spanningen ontstaan over de schoolgang, huwelijken en loopbaankeuzes. Een tweede factor die professionals benoemen is de gemeenschap. Ook als ouders zelf meer vrijheid willen bieden voor hun kinderen, kan het voorkomen dat er vanuit de rest van de gemeenschap druk op de jongere en/of ouders wordt gezet om de traditionele normen en waarden in acht te nemen.

Een derde factor die van invloed is op de keuzevrijheid waar een deel van de professionals over spreekt, betreft de inrichting van de maatschappij en samenleving. Dit geldt bijvoorbeeld voor jongeren die de behoefte hebben om in een woonwagen te wonen maar waarvoor geen plek is, of die daarvoor ver weg van de familie moeten gaan wonen. Ook discriminatie speelt een rol: door vooroordelen zou een deel van de jongeren die dat willen, niet gelijke kansen krijgen om zich te ontwikkelen op school of werk. Deze invloeden zorgen daarmee voor een beperking van de keuzevrijheid van Sinti- en Romajongeren.

Richting meer zelfstandigheid en verbinding

Enkele professionals geven aan dat jongeren steeds vaker op een andere standplaats dan de ouders willen wonen, om toch wat meer zelfstandigheid te ervaren. Verschillende professionals merken op dat dit voorzichtig gebracht moet worden richting de (groot)ouders omdat het ingaat tegen de traditionele cultuur, iets waar de oudere generaties niet altijd achter staan. Traditioneel gezien zijn het voornamelijk de kinderen, en dan specifiek de (schoon)dochter, die in dichte nabijheid voor de oudere generaties zorgen.

Tot slot bevestigen meerdere professionals het beeld dat ook al in paragraaf 2.2 werd geschetst door respondenten uit de doelgroep. Volgens hen lijken de vooroordelen over Roma af te nemen en is er steeds meer sprake van verbinding met de 'buitenwereld' en van gemengde relaties en huwelijk. Ook

het internet lijkt hier invloed op te hebben. Het deel van de gemeenschap dat afgesloten leeft van de 'burgermaatschappij' en waarbinnen de traditionele denkbeelden bestaan zou hierdoor steeds kleiner worden.

Verschillen in keuzevrijheid tussen jongens en meisjes

Binnen veel conservatieve Sinti- en Roma-gezinnen zou van de vrouwen verwacht worden dat zij thuisblijven en voor de kinderen en het huishouden zorgen. Dit zou voor deze meisjes vaak betekenen dat zij in de opvoeding hierop (enigszins) voorbereid worden, wat reden kan zijn dat zij soms eerder stoppen met onderwijs, minder vaak deelnemen op de arbeidsmarkt en (met bescherming als uitgangspunt) minder vrij worden opgevoed, aldus verschillende professionals. Vrijwel alle professionals stellen dat binnen de traditionele gemeenschappen meisjes en (jonge) vrouwen vaak nog minder keuzevrijheid hebben vergeleken met de jongens en (jonge) mannen.

Een andere belangrijke factor die volgens sommige professionals voor een deel van de meisjes de keuzevrijheid belemmert, is het streven de puurheid van meisjes te beschermen. Om die reden zou een deel van de ouders willen vermijden dat meisjes in contact komen met jongens (van buiten de gemeenschap). Binnen de gemeenschappen waar nog traditionele denkbeelden bestaan over het huwelijk, is het gebruikelijk dat meisjes die eenmaal getrouwd zijn bij de schoonfamilie gaan wonen. Meisjes waarvan de 'goede naam' in het geding is, zouden niet meer als huwelijkspartners worden beschouwd. Dit leidt er volgens meerdere professionals toe dat meisjes 'meer beschermd' worden opgevoed in vergelijking met jongens.

Trouwen zou veelal (alleen) gebeuren op basis van culturele tradities, het gaat dan niet om wettelijke huwelijken. Binnen deze culturele huwelijken trouwen (jonge) meisjes vaak met jongens van een vergelijkbare leeftijd. Dit betekent dat ook een deel van de jongens relatief jong trouwt. Dit betekent niet dat er sprake is van dwang. Al sluiten sommige professionals niet uit dat dit soms voorkomt. Sommige Sinti en Roma kiezen er bewust voor om op jonge leeftijd te trouwen, zoals in de cultuur gebruikelijk is. Wel hebben professionals de huwelijksleeftijd in de loop der tijd langzaam zien stijgen. Ook in dit geval bestaan er verschillen tussen de gemeenschappen wat betreft de mate waarin belang wordt gehecht aan culturele huwelijken. In sommige gemeenschappen worden bruiden uit het buitenland gehaald (die van de juiste herkomst zijn), in andere gemeenschappen is de keuze vrijer en vinden er ook interculturele huwelijken plaats.

Een deel van de jongens zou ervoor kiezen om eerder in te stromen op de arbeidsmarkt in plaats van verder te studeren. Daarbij zouden jongeren uit traditionele gemeenschappen vaak het voorbeeld van ouders en familieleden volgen voor wat betreft de manier van wonen, werken en leven. Een deel van de professionals heeft daarbij de indruk dat er binnen dit soort gemeenschappen minder waarde gehecht wordt aan het doorleren en het behalen van een startkwalificatie. Andere professionals benoemen juist een toename te zien van gezinnen en/of families die wel kinderen stimuleren om te participeren in het onderwijs of op de (formele) arbeidsmarkt.

Toekomstverwachtingen rondom keuzevrijheid van jongeren

Het grootste deel van de professionals is voorzichtig positief over de toekomstverwachtingen. Echter bestaan er veel verschillen in de verwachtingen over de mate en het tempo waarin de keuzevrijheid toeneemt. In een deel van de families en gemeenschappen ontstaat steeds meer de wens om het anders te doen dan cultureel (traditioneel) gebruikelijk is, wat al een verandering in keuzevrijheid illustreert. Dat geldt voor uiteenlopende domeinen, zoals het huwelijk, onderwijs en werk, waarop wordt in volgende hoofdstukken verder wordt ingezoomd. Met name over deze groepen zijn de

verwachtingen van professionals wat betreft keuzevrijheid positief. Daarnaast zijn er jonge Sinti en Roma die ervoor kiezen volgens culturele tradities te blijven leven.

2.6 Ervaren Sinti en Roma binding met Nederland?

Tot slot blijkt uit het onderzoek dat Sinti en Roma respondenten verschillende opvattingen hebben over de mate waarin zij zich (ook) Nederlander voelen of het gevoel hebben onderdeel te zijn van Nederland. Dit kan invloed hebben op de mate waarin zij zich thuis voelen in Nederland. Overigens is de vraag in welke mate men zich Nederlander voelt niet (letterlijk) aan alle respondenten gesteld, maar in sommige gesprekken kwam dit onderwerp naar voren. Het is opvallend dat vooral veel van de geïnterviewde Sinti zich niet in de eerste plaats geen Nederlander voelen. Een respondent legt uit waar dit door komt:

We zijn een heel gesloten, naar binnen gerichte gemeenschap en dat naar binnen gerichte wordt steeds meer. Ik ben er echt van overtuigd dat dat komt omdat de geschiedenis, wat betreft de vervolging en de genocide op onze mensen, nu meer boven water komt, en daar bedoel ik mee dat heel veel jongeren transgenerationale trauma's hebben. (D8, Sinti)

Dit lijkt ook het geval voor respondent D23, wiens familie de Tweede Wereldoorlog van dichtbij heeft meegemaakt. Hij is van mening dat minderheidsculturen in Europa bewust onderdrukt worden door de 'Westerse cultuur'. Een respondent beschrijft dat Sinti en Roma die proberen te integreren in de burgermaatschappij (en soms hun identiteit verhullen), tussen wal en schip belanden:

Ik zie dat door het Europese systeem of het Nederlandse Systeem waarmee Sinti geïnjecteerd worden, meer niet goed dan wel goed, want die hele mooie cultuur, die 600 jaar in de vreemde kon overleven [...], en waar vrouwen al op dertienjarige leeftijd net als papa en mama gewoon hun geschäft deden, dat zijn nu gezonde moeders of oma's, [...] die zie ik stabiel staan. Degenen die gestudeerd hebben, die dan quasi geïntegreerd zijn, zie ik toch tussen wal en schip vallen, want thuis ben je de Sinto, maar daarbuiten doe je je voor als die Indonees of Mexicaan, of weet ik veel wat ze voor fantasieverhaal maken. Je liegt dus over je persoon.

Europa is er gewoon op uit om die hele cultuur kapot te maken [...]. Dat hebben ze met de Lappen in Noorwegen en alles ook gedaan en met de Sami [...] en ook met de Inuit in Groenland, die mensen zijn allemaal alcoholist geworden. Dat mooie westen komt langs. Dus nee, ik heb niet zo veel vertrouwen in de overheid. Dat hebben ze al 300 jaar laten zien, met de holocaust als toetje. (D23, Sinti)

Een andere respondent voelt zich vooral verbonden met zijn culturele identiteit als Sinti en reiziger. Nederlander is hij naar eigen zeggen alleen officieel, niet in zijn gevoel:

Ik voel me 100 procent van mijn eigen cultuur, woonwagenbewoner, Sinti. Mijn vader is een reiziger [...]. De geschiedenis gaat terug tot [een ander land in Europa]. Dat voelt wel als een eigen cultuur in dit land. Een eigen identiteit, ook. Ik voel me eigen meer een reiziger en Sinti, dan dat ik me Nederlander voel. Dat heb ook met de geschiedenis te

maken. In principe houdt bij mij mijn Nederlanderschap wel op bij het paspoort. (D24, Sinti)

Opvallend is dat het sentiment over Nederland heel erg kan verschillen per persoon, ondanks het feit dat respondenten een soortgelijke geschiedenis delen. Respondent D29 is Roma en zijn familie woont al generaties lang in Nederland. Hij betreurt het 'uitsterfbeleid'⁷ voor standplaatsen dat tot 2018 is gevoerd en heeft het gevoel dat hij niet volledig kan leven volgens zijn eigen cultuur. Desondanks blijft hij positief over Nederland en ziet zijn culturele identiteit als een mix van Roma en Nederlands:

Voor de rest is Nederland een topland, op alle gebieden. Ik hou van Nederland, want ik ben ook een halve Nederlander natuurlijk, dus het is niet dat ik alleen maar Roma ben [...] Het is ook mijn land en ik vind het een normaal land en ik vind het prettig om hier te wonen. Ik zou nooit meer weggaan uit Nederland. (D29, Roma van oudsher)

Het is belangrijk te vermelden dat Roma respondenten en families die zich na de Tweede Wereldoorlog in Nederland gevestigd hebben, logischerwijs niet hetzelfde verleden en ervaringen delen rondom het handelen van de Nederlandse overheid in de periode van de Tweede Wereldoorlog. Zij hebben geen diepgeworteld wantrouwen als gevolg van deze specifieke geschiedenis, maar vaak hebben zij wel vanwege andere gebeurtenissen minder vertrouwen in de overheid en bepaalde instanties. Dit wordt belicht in hoofdstuk 7.

2.7 Conclusie

Ondanks dat Sinti en Roma vaak in één adem worden genoemd, kunnen zij niet gezien worden als één gemeenschap. De subgroepen die we (op basis van beleidsmatige keuzes) onderscheiden, zijn: Sinti, Roma van oudsher, Generaal-Pardon Roma, Voormalig-Joegoslavische Roma, Roma na 2003 en Ongedocumenteerden.

De verschillende culturen

Soms wonen familieleden in dezelfde stad of regio, maar soms ook verspreid over Nederland of Europa. Ze vinden het belangrijk veel samen te zijn en wonen daarom het liefst bij elkaar of ze reizen om elkaar te zien. Gemeenschappelijke kenmerken zijn de gedeelde oorsprong met wortels in India, de taal (Romanes), de nomadische levenswijze in het verleden, het belang van sterke familiebanden, specifieke culturele gebruiken, en de gedeelde geschiedenis van vervolging en maatschappelijke uitsluiting. Ondanks hun gedeelde kenmerken hebben de culturen van verschillende Sinti- en Romagemeenschappen zich afzonderlijk van elkaar ontwikkeld en kunnen we niet spreken van een homogene groep. Bovendien zijn de culturen van de Sinti en Roma net als andere culturen in ontwikkeling. Het is dus de vraag wanneer leden van de gemeenschap (met name jongeren) zich

⁷ Het door de overheid gevoerde beleid in de periode 1999-2018 wordt in de volksmond het 'uitsterfbeleid' genoemd. Binnen dit beleid hadden gemeenten de optie om het aantal standplaatsen door natuurlijk verloop tot nul te reduceren. In de rest van dit rapport wordt de term 'uitsterfbeleid' gehanteerd wanneer uitspraken betrekking hebben op het standplaatsenbeleid in de periode 1999-2018. De term wordt veelvuldig gebruikt in door de doelgroep, professionals, media en door instanties zoals het College van de Rechten van de Mens en de Nationale Ombudsman.

‘afzetten’ tegen de cultuur of wanneer er sprake is van een ontwikkeling van de cultuur binnen de gemeenschap(pen).

Cultuur en levenswijze staat onder druk

Respondenten uit de doelgroep spreken meestal positief en soms weemoedig over hun cultuur en over het verleden. Veel van de respondenten vinden dat hun cultuur en levenswijze onder druk staan, doordat de Sinti en Roma vrijheid en hun reizende bestaan hebben verloren. Een deel van de mensen voelt zich daardoor ingeperkt en niet gelukkig. Een groot gemis is volgens respondenten het niet bij elkaar in de buurt kunnen wonen (bijvoorbeeld doordat woonwagencentrales kleiner worden). Sommige respondenten ervaren een spanningsveld tussen de eigen cultuur en de Nederlandse ‘burgermaatschappij’. Zo vindt een respondent (D23) dat het naar school moeten en andere verplichtingen de cultuur van vroeger meer verloren gaat, omdat toen tienermeisjes thuis hielpen voor de familie te zorgen en er al rondreizend geld verdiend werd met handelen, wat nu niet meer kan. Maar een ander deel van de respondenten erkent ook dat om in de wereld van tegenwoordig te leven, ontwikkeling nodig is en dat dit voor een deel van de doelgroep ook best goed gaat.

Meer contact tussen gemeenschap en burgers

Op basis van de gesprekken met de doelgroep en professionals lijkt er een voorzichtige trend te zijn waarbij meer contact tussen de gemeenschap(pen) en de burgers plaatsvindt, in sommige gevallen leidend tot gemengde huwelijken. Dit zou ook invloed hebben op de ontwikkeling van de cultuur, bijvoorbeeld als het gaat om normen over schoolgang en trouwleeftijd. Enkele respondenten uit de doelgroep geven aan dit positief te vinden. Wat betreft de culturele ontwikkelingen wordt door professionals enerzijds gesproken over jongeren die het anders willen doen dan volgens de traditie gebruikelijk is en langer naar school willen, op latere leeftijd willen trouwen, niet automatisch mantelzorger willen worden en dat zij soms op andere woonwagencentrales willen wonen dan de ouders/familie. Anderzijds is er een groep die juist graag de (traditionele) culturele gebruiken wil voortzetten.

Jongeren en de cultuur

De keuzevrijheid van jongeren wordt beïnvloed door ouders, de rest van de familie en de gemeenschap maar ook door inrichting van de ‘burgermaatschappij’. Jongeren die (al dan niet gesteund door hun ouders) anders willen leven dan de cultuur traditioneel gezien voorschrijft, krijgen soms weerstand vanuit de gemeenschap, met name ouderen. Waar meer contact plaatsvindt tussen de gemeenschap en de burgermaatschappij, lijken ook andere culturele veranderingen meer plaats te vinden (zoals langer naar school gaan en later trouwen). Het deel van de gemeenschap dat geïsoleerd leeft van burgers lijkt bovendien kleiner te worden.

Culturele veranderingen worden soms (met name door ouderen) als iets negatiefs gezien, maar soms (met name door jongeren) juist als positief. Dit kan leiden tot spanningen voor personen die hun plek zoeken zowel in de gemeenschap waartoe zij behoren als in andere delen van de Nederlandse samenleving, zoals het bedrijfsleven. In plaats van te stellen dat er spanning is tussen ‘de Nederlandse cultuur en maatschappij’ en ‘de Sinti en Roma cultuur’, kunnen we dus beter spreken over spanningen tussen de Nederlandse (burger)maatschappij van tegenwoordig en de cultuur van Sinti en Roma van oudsher. Ook binnen de gemeenschappen is sprake van spanningen en afstand nemen van traditionele normen, wat niet wil zeggen dat ook afstand genomen wordt van de cultuur, die net als alle culturen in ontwikkeling is.

Hoofdstuk 2: Leven volgens de cultuur

Professionals zijn voorzichtig positief over de toekomstige ontwikkelingen in keuzevrijheid. Volgens hen is in sommige gemeenschappen de keuzevrijheid van meisjes vaak beperkter dan die van jongens. Het doel zou zijn om de puurheid en reputatie te beschermen. Zowel jongens als meisjes zouden relatief jong trouwen en gaan dan werken (jongens) of voor het huishouden zorgen (meisjes) in plaats van te gaan studeren. Wel lijkt er tegenwoordig iets meer steun te zijn om verder te leren na de middelbare school.

Afstand tot de Nederlandse samenleving

Uit het onderzoek blijkt dat Sinti en Roma-respondenten verschillende mate van binding met Nederland ervaren. Verschillende respondenten uit de doelgroep geven aan dat de gemeenschappen (steeds meer) gesloten raken en op afstand komen te staan van de Nederlandse samenleving, onder andere door intergenerationele trauma's en laag vertrouwen in de overheid. Discriminatie en uitsluiting, op scholen, stageplekken en op de werkvloer zouden hierin volgens de door ons gesproken Sinti en Roma ook een rol spelen. Ook merken zij op dat mensen die wel (willen) integreren vaak 'leven tussen twee culturen' en dat dit tot identiteitsproblematiek kan leiden. Ook zijn er respondenten die ondanks hun sterke culturele (Sinti/Roma) identiteit, het officieel Nederlander zijn gebruiken om zich door Europa te kunnen bewegen en zaken kunnen regelen met de overheid/gemeente en het prettig vinden in Nederland. Tegelijkertijd betreuren zij de beperkingen op het leven volgens hun cultuur, onder andere als gevolg van het standplaatsenbeleid. Uit ander recent onderzoek blijkt ook dat Sinti en Roma in Nederland zich meer van de samenleving uitgesloten voelen dan andere onderzochte groepen binnen die studie (FRA, 2020).

Hoofdstuk 3 **Woonsituatie**

In dit hoofdstuk zal verder worden ingegaan op de woonsituatie van Sinti en Roma anno 2023. Bij het onderzoeken van de woonsituatie is gekeken naar welke vormen van huisvesting voorkomen, of dit veranderd is sinds 2019 en welke toekomstperspectieven er zijn. In de tweede paragraaf wordt een verdiepende casus gepresenteerd.

Een veelbesproken thema in elke meting van de Monitor Sociale Inclusie betreft de woonsituatie van Sinti en Roma en dan meer specifiek het beleid met betrekking tot de standplaatsen. Het is voor de lezer van belang om te weten dat niet alle Sinti en Roma in een woonwagen (willen) wonen. Een groot deel van de Sinti en een kleiner deel van de Roma, in het bijzonder de Roma van oudsher, woont in een woonwagen, chalet of een ander soort woning op een woonwagencentrum. Daarnaast is er een groot deel van deze groepen dat wel op een woonwagencentrum zou willen wonen maar waarvoor dit vanwege een tekort aan standplaatsen niet mogelijk is. Dit vormt al jarenlang een grote frustratie en zorg voor sommige gemeenschappen. Een groter deel van de Roma woont al lange tijd niet meer in een woonwagen of caravan. Zo zouden de Roma vanuit Oost- en Zuidoost-Europa geen woonwagentradities gekend hebben maar zijn zij ooit vanuit het reizen met tenten in huizen terechtgekomen.

Onderdeel van een regeling tussen de Nederlandse regering en de groep Roma die in 1978 een Generaal-Pardon kreeg, was dat de Roma hun woonwagens op dienden te geven om in huizen te gaan wonen om zodoende bijvoorbeeld in aanmerking te komen voor een uitkering (Van Hout & Van der Zandt, 2011). Deze Roma werden opgevangen in Ede, Veendam, Nieuwegein, Oldenzaal, Berkel-Enschot, Gilze en Rijen, Spijkenisse, Lelystad, Utrecht, Capelle aan den IJssel en Epe. Ook van andere, later naar Nederland gekomen groepen Roma (Voormalig-Joegoslavische Roma en Roma van na 2003) is het beeld dat een te verwaarlozen aantal in woonwagens leeft.

Om de resultaten uit dit hoofdstuk in de juiste context te kunnen plaatsen, is het van belang dat de lezer enige kennis heeft over de ontwikkelingen van het woonwagenbeleid in Nederland.⁸

Voor de Tweede Wereldoorlog waren de meeste Nederlandse woonwagenbewoners reizende arbeiders die rondtrokken van plaats naar plaats om daar hun diensten aan te bieden (Cottaar, 1999). In de loop der jaren werd het bestaan van woonwagenbewoners vanuit de overheid steeds meer gezien als een probleem dat gecontroleerd diende te worden. Een eerste poging hiertoe was de Eerste Woonwagenwet van 1918. Deze wet leidde er in eerste instantie toe dat ongeschikte en te klein geachte woonwagens illegaal werden. In de praktijk betekende dit dat de meeste wagens niet meer werden toegestaan. Lange tijd werden de woonwagens echter nog gedoogd en bleef het aantal woonwagens in Nederland groeien tot het begin van de Tweede Wereldoorlog (Van Baar, 2021). In de decennia na de Tweede Wereldoorlog werden strategieën ingezet om de woonwagencultuur geleidelijk te laten verdwijnen: er werden gesegregeerde regionale standplaatsen gebouwd waar woonwagenbewoners zouden integreren via onderwijs en beroepen (Teodorescu, 2023; Van Baar, 2021). De Tweede Woonwagenwet die in 1968 werd ingevoerd had als doel om grotere regionale woonwagencentra te realiseren en regulering van de vorm en afmetingen van de wagens uit te

⁸ Het overzicht van het woonwagenbeleid is grotendeels gebaseerd op een artikel van Teodorescu (2023).

breiden. De meeste woonwagenbewoners hebben toen – tegen hun wil – een andere levensstijl op een vaste locatie geaccepteerd. Deze “plekken van geplande exclusie” bleken niet te zorgen voor assimilatie maar zorgden er wel voor dat de woonwagenbewoners zich op een vaste plek vestigden (Teodorescu, 2023).

In 1999 werd de Tweede Woonwagenwet afgeschaft, waarmee de inzet op assimilatie niet verviel maar werd gedecentraliseerd – en woonwagenbewoners niet langer als culturele minderheid werden beschouwd. Woonwagenpolitiek kon daarmee onder zakelijk beleid worden ondergebracht. Aan gemeenten werd geadviseerd een optie tot eigenaarschap van woonwagens aan te bieden in combinatie met noodzakelijke politiestrategieën. Kort daarna (2006) werd het beleid in gang gezet, waarbij het aantal standplaatsen in gemeenten verminderd werd of hele woonwagencentra zelfs verdwenen (gepresenteerd als oplossing voor de “slechte dingen” en zorgen over leefbaarheid en veiligheid). De gedachte was dat dit er uiteindelijk toe zou leiden dat er geen standplaatsen meer zouden zijn in Nederland. Dit beleid wordt vaak aangeduid als het ‘uitsterfbeleid’.⁹ Ter ondersteuning van dit beleid werden documenten gepubliceerd over criminaliteit en antisociaal gedrag onder de doelgroep (Teodorescu, 2023).

In de jaren hierna ontstond er daarop steeds meer weerstand en druk vanuit de woonwagenbewonersgemeenschap en (Europese) maatschappelijke instellingen. Het Europese Hof voor de Rechten van de Mens heeft in 2013 geoordeeld dat de woonwagencultuur en identiteit beschermd en gefaciliteerd dient te worden (ECRI, 2013). Het College voor de Rechten van de Mens deed in 2014 onderzoek naar het woonwagentandplaatsenbeleid en oordeelde dat er vaak sprake was van discriminerend beleid (bijvoorbeeld College voor de Rechten van de Mens, 2014; 2015). In 2017 verscheen een rapport van de Nationale Ombudsman (Blaakman et al., 2017) waarin forse kritiek werd geuit op de gemeenten die een zogenaamd ‘uitsterfbeleid’ hanteren. Deze uitspraken en kritiek leidde ertoe dat in 2018 het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties een nieuw beleidskader uitbracht. Dit ‘beleidskader voor gemeentelijk woonwagen- en standplaatsenbeleid’ (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2018) had als doel om het landelijke beleidskader en het op lokaal niveau gevoerde standplaatsenbeleid in overeenstemming te brengen met de geldende mensenrechtelijke kaders.

In 2021 werd geconstateerd dat de implementatie van het nieuwe beleidskader slechts tot een beperkte toename van standplaatsen had geleid (Van Leer et al., 2021). Als reactie hierop lanceerden het Ministerie en de VNG een ondersteuningsprogramma om gemeenten te helpen bij de implementatie van het beleidskader. Onderdeel van de maatregelen was een wegwijzer waarin stap voor stap wordt uitgelegd hoe gemeenten aan de slag kunnen met het ontwikkelen en uitvoeren van het woonwagen- en standplaatsenbeleid (VNG, 2021). Een recente herhaalmeting (Van Leer & Rottier, 2023) laat zien dat er sindsdien slechts een kleine toename van het totaal aantal standplaatsen heeft plaatsgevonden. Wel constateren de onderzoekers ambities bij gemeenten. Er zouden ten minste 98 gemeenten zijn die plannen hebben om de komende jaren nieuwe standplaatsen toe te voegen.

⁹ In de rest van dit rapport wordt de term ‘uitsterfbeleid’ gehanteerd wanneer uitspraken betrekking hebben op het standplaatsenbeleid in de periode 1999-2018. De term wordt veelvuldig gebruikt in door de doelgroep, professionals, media en door instanties zoals het College van de Rechten van de Mens en de Nationale Ombudsman.

In deze vierde vervolgmeting is aan professionals en mensen uit de doelgroep gevraagd wat het verschijnen van het nieuwe beleidskader voor hen in de praktijk betekent of wat zij hiervan verwachten in de toekomst.

Eerdere metingen

Ten tijde van de derde vervolgmeting in 2019 was het beleid dat als doel had om het aantal standplaatsen naar nul te brengen net afgeschaft. Dit leidde vooral tot hoop op verbetering onder Sinti en Roma. Het was op dat moment echter nog te vroeg om al over resultaten te spreken.

In de nulmeting (2013) werd opgemerkt dat gemeenten een verschillend beleid voerden met betrekking tot huisvesting van Sinti en Roma. Zo zou in sommige gemeenten het wonen in woonwagens ontmoedigd worden, terwijl het in andere gemeenten werd gefaciliteerd. Uit de eerste vervolgmeting (2015) kwam naar voren dat de woonsituatie van Sinti en Roma grotendeels onveranderd was. Daarnaast werd een lichte afname van overlast van Roma en/of Sinti waargenomen en werd er melding gemaakt van discriminatie op de woningmarkt, bijvoorbeeld met betrekking tot standplaatsen. In de tweede vervolgmeting uit 2017 werd melding gemaakt van aanhoudende verschillen in de woonsituatie van Sinti en Roma, zowel tussen de groepen als binnen gemeenten. Met het oog op de toekomst werd geconcludeerd dat een deel van de (Roma en) Sinti voorzichtig positief was met betrekking tot de toekomst. Dit leek samen te hangen met de (ervaren) erkenning van de problemen rondom de standplaatsen en de hoop dat dit in de toekomst zou verbeteren.

Literatuur Wonen sinds 2019

Het onderzoek van de Fundamental Rights Agency (FRA) uit 2020 naar Roma, Sinti en Reizigers in Nederland kijkt naar verschillende domeinen van het leven van Sinti en Roma. Een van die domeinen is de toegang tot cultureel passende huisvesting. In Nederland wonen bijna alle Sinti en Reizigers in caravans of woonwagens (98%), waarvan 86% al meer dan vijf jaar in dezelfde buurt woont. De toegang tot openbare nutsvoorzieningen op woonwagenlocaties is in Nederland beter dan in andere landen. Slechts 8% van de Sinti en Reizigers meldt milieuproblemen in hun omgeving, wat lager is dan het nationale gemiddelde (16%). Echter, er is een significant tekort aan standplaatsen voor woonwagens; 98% van hen vindt dat er onvoldoende geschikte locaties zijn. Bovendien ervaart deze groep in Nederland de meeste discriminatie (78%) bij het kopen of huren van een standplaats voor caravans, meer dan enige andere onderzochte groep.

Roma in Nederland worden apart gerapporteerd in het onderzoek. Zij wonen vaker in achtergestelde gebieden vergeleken met de algemene bevolking. Ze ervaren diverse problemen: 31% meldt milieuproblemen zoals vervuiling en vervuild water; 40% heeft last van lawaai-overlast; en 51% signaleert problemen met criminaliteit, geweld, en vandalisme in hun buurt.

3.1 Woonsituatie: actuele situatie, ontwikkeling en verwachting

3.1.1 De huidige woonpositie

In absolute zin is er sinds 2019 weinig veranderd aan de manier waarop Sinti en Roma in Nederland wonen. Een aanzienlijk deel van de Sinti en Roma die in een woonwagen zouden willen wonen, kan dit niet. Voornaamste reden hiervoor is het beleid dat jaren gevoerd is, het beleid dat gemeenten (mochten) voeren waarbij het aantal standplaatsen werd afgebouwd. Dit heeft volgens respondenten

en verschillende studies (Van Baar, 2021; Teodorescu, 2023) geleid tot de afname van het aantal standplaatsen. Als gevolg zouden veel kinderen bij de ouders in een wagen zijn blijven wonen, een caravan op de woonwagenlocatie erbij hebben geplaatst of zich gedwongen hebben gevoeld om in een huis te gaan wonen. Ook andere Sinti en Roma zijn tegen hun zin in een huis gaan wonen, bijvoorbeeld na een scheiding of nadat een ouder waarbij ingewoond werd overleed. Met name voor veel Sinti is het kunnen wonen in een woonwagen een essentieel onderdeel van het kunnen leven volgens de cultuur.

Veel van de gesproken Sinti en een deel van de gesproken Roma, wonen momenteel op een woonwagencentrum en hebben daar hun eigen standplaats. De indruk die we van deze respondenten kregen is dat ze het gevoel hebben 'geluk' te hebben dat ze een standplaats hebben, omdat ze vaak ook meerdere familieleden hebben die gedwongen in een huis wonen en daar vaak niet gelukkig zijn. Twee gesproken Sintezzas geven aan hoe het wonen in een huis en in een woonwagen kan verschillen van elkaar. Zij zijn familie van elkaar, maar respondent D21 woont in een huis, en D22 op een woonwagencentrum:

Wij wonen op een kamp en daar staat de deur altijd open, daar loopt iedereen binnen en buiten, je ziet altijd levendigheid om je heen. Het ergste voor ons is en dan praat ik ook voor D21, want zegt ook heel vaak tegen mij: 'als de deur dicht gaat dan begint voor ons de gevangenis, dan is hij op slot en dan zit je tussen die vier muren,' en dat is het zware eraan. Niet dat vrije leven, dat we buitenstappen, die deur open, dat iedereen binnen en buitenkomt, je ziet je familie. Het leven op een woonwagenkamp is dat je altijd buiten bent en als je in een huis de deur opendoet dan sta je op straat en dan kijk je om je heen, daar is niks, daar is niemand. (D22, Sinti)

Onder de gesproken Roma binnen dit onderzoek, lijkt er iets meer een beeld te bestaan dat zij in het verleden, bijvoorbeeld als gevolg van beleid in een huis zijn komen te wonen of onofficieel ergens wonen. Vaak zijn al eerder in het verleden hun standplaats verloren of hebben deze opgegeven. Zoals bijvoorbeeld het geval bij de Generaal-Pardon Roma. Volgens een respondent die zich ook op professionele wijze bezighoudt met de gemeenschap is er qua woonsituatie een verschil tussen Sinti en Roma:

Dat is ook een probleem. Sinti zijn toch een behoorlijke gemeenschap, zijn ook al flink uit elkaar gerukt door de verkleining van woonwagencentra en door het uitsterfbeleid. Maar de Roma in Nederland, die zijn systematisch zo over het land verdeeld, dus families die bij elkaar op woonwagencentra wonen, dat zie je bij de Roma bijna niet. Het zijn allemaal individuele gezinnen, die het alleen moeten zien te rooien. (D18, Voormalig-Joegoslavische Roma)

Een andere respondent, een Roma van oudsher, trok oorspronkelijk rond in een caravan, maar toen hij kinderen kreeg, kon hij geen vaste standplaats vinden en maakte hij de keuze om in een huis te gaan wonen in het belang van zijn kinderen:

Wij zijn een Roma familie, en wij wonen hier met onze kinderen in een huis. Wij zijn eigenlijk geen huis gewend, maar het was echt onmogelijk om in een caravan nog te wonen. [...] We wonen 15 jaar in dit huis. [...] In de caravan van mijn vader kon je nog echt reizen en toen heb ik die kleine gekregen en toen moest die naar school, en dat wilden wij

ook heel graag voor hem. En toen was daar geen woonwagen plaats meer, en zo zijn wij in dit huis beland. [...] We hebben nog wat familie in de buurt, mijn schoonmoeder die woont hier verderop, die woont op een kamp maar eigenlijk dat je niet bij elkaar zit. En dan mis je elkaar, de gezelligheid. (D38 Roma van oudsher)

Onder de Roma respondenten in dit onderzoek waren ook meerdere gevallen van dakloosheid, relatief hoge mate van werkeloosheid en uitkeringsafhankelijk. Voor jongeren betekent dit dat, zodra zij achttien jaar worden en nog steeds inwonend zijn, de uitkering van hun ouders wordt gekort. Door het ernstige tekort aan standplaatsen is het voor jongeren nagenoeg onmogelijk om zelf een standplaats te bemachtigen. Daardoor heeft een deel van de jongeren geen opleiding of werk en kunnen ook geen (volledige) uitkering krijgen. Zij dreigen daardoor tussen wal en schip te vallen.

Het niet kunnen wonen zoals men wil, kan grote negatieve gevolgen hebben voor het ervaren geluk en de mentale gezondheid:

Ik woon sinds vier jaar in een huis, appartement, dat vind ik heel erg moeilijk. Ik kan daar bijna niet aan wennen en ik word daar bijna niet goed van. Ik kan daar heel emotioneel van worden als ik daarover praat, dat vind ik echt heel erg. [...] Ik zit dan vaak de hele dag alleen. [...] Het is erg voor ons, het is gewoon een straf. Het is emotioneel, maar ook fysiek kun je daar echt ziek van worden. (D21, Sinti)

Een deel van de respondenten uit de doelgroep is bang dat de cultuur en saamhorigheid binnen de gemeenschap hiermee langzaam verwatert en verloren gaat. Een Roma respondent zegt hierover:

Bij de Roma is het zo, je stapt naar buiten en je loopt bij iedereen rond. Dat is wat ze ons ontnemen. Want ze willen ons in een huisje stoppen en dan is het even van tevoren bellen van: 'mag ik langskomen of wordt het niet te druk voor de burens?' Ze willen ons uit elkaar drijven en dat willen wij niet. Wij willen gezamenlijk bij elkaar leven en de deur openmaken en bij iedereen naar binnen lopen. [...] Het is saamhorigheid, die hebben wij niet meer. (D55, Generaal-Pardon Roma).

Perspectief van professionals op de woonsituatie van Sinti en Roma

Ook uit de gesprekken met professionals blijkt dat de woonsituatie van Sinti en Roma verschilt per gemeenschap en regio. Met name in de gemeenten waar Roma terecht zijn gekomen die tot de Generaal-Pardon groep behoren, benoemen professionals dat zij vaak in sociale huurwoningen verspreid over gemeenten verblijven. Een aantal professionals beschrijft hoe relatief grote gezinnen en families in kleine woningen leven. Daarbij hebben zij de indruk dat er relatief vaak sprake is van armoede. Een aantal van de professionals is van mening dat binnen deze gemeenschappen nauwelijks de wens bestaat om in een woonwagen te wonen. Zij hebben hier vanuit de gemeenschap geen signalen over ontvangen. Wel bestaat binnen deze gemeenschappen ook de wens om bij elkaar in de buurt te wonen en zoekt men elkaar veelvuldig op. Deze professionals hebben over het algemeen het idee dat deze Roma tevreden zijn met de manier waarop zij wonen.

Verschillende professionals vertellen dat in het verleden buurtbewoners vaak aangaven overlast te ervaren van Roma-gezinnen. Uit deze meting ontstaat het beeld dat er verschillen lijken te bestaan tussen de gemeenten in de mate waarin overlast wordt ervaren door buurtgenoten. Enerzijds geeft een aantal professionals juist aan dat buurtbewoners niet meer overlast ervaren door Roma gezinnen dan gemiddeld onder buurtgenoten in dezelfde wijk. Als er overlast ervaren wordt, dan zou dit vaak zijn vanwege conflicten tussen Roma-families of vanwege geluidsoverlast. Anderzijds lijkt in andere

gemeenten het contact tussen deze Roma en buurtgenoten minder soepel te verlopen, aldus sommige professionals. Er zou in deze gemeenten relatief vaak (geluids)overlast worden ervaren. Een professional vertelt daarover niet de indruk te hebben dat deze Roma er andere gebruiken op na houden dan Sinti of Roma die op een woonwagenlocatie verblijven. Wel leidt dit volgens deze professional in woonwijken vaker tot spanningen met 'burgers'. Op woonwagenlocaties zou er meer wederzijds begrip zijn voor deze gebruiken. Als voorbeelden worden gegeven het rouwen, waarbij familieleden meerdere dagen (tot laat) bij elkaar komen, of vieringen rondom huwelijken. Een professional vertelt dat dit soort ervaren overlast in uiterste gevallen dermate lang kan aanhouden dat dit leidt tot uithuisplaatsingen.

*Overlast voor de burens, ja, dat blijft echt een heikel punt en dat is ook wel de reden dat woningcorporaties huisontruiming doen, niet zozeer op huurachterstanden, maar wel op overlast en ze dan een laatste kans beleid aanbieden. Dat betekent dat ze niet in de eigen woning blijven, maar ergens anders een andere huurwoning krijgen, dat ze daar met een schone lei kunnen beginnen. Dat daar afspraken zijn in het huurcontract en dat ze een vorm van begeleiding, van ondersteuning van de zorgaanbieder moeten accepteren. Dat contract duurt dan twee jaar en als dat twee jaar goed gaat, dan kunnen ze daar blijven wonen zonder die begeleiding. Dat is het laatste kans beleid. Dat gebeurt wel eens.
(P8)*

Professionals die werken in gebieden waar Sinti en Roma in woonwagens (willen) wonen schetsen een ander beeld van de woonpositie. In deze gemeenten is vaak sprake van onvrede over de woonsituatie. De professionals herkennen de roep vanuit de gemeenschap om meer standplaatsen en sommige professionals die bij een gemeente werken geven zelf ook aan dat zij daarin als gemeente tekortgeschoten zijn. Een medewerker van een gemeente beschrijft dat er sprake is van achterstallig onderhoud op een woonwagenlocatie die in eigen beheer is, maar dat renovatie wordt uitgesteld omdat er een nieuwe locatie wordt gezocht. Een professional werkzaam in een andere gemeente vertelt een vergelijkbaar verhaal.

De verschillende opvattingen van professionals binnen verschillende gemeenten valt ook terug te zien in de resultaten uit de afgenomen enquête: evenveel respondenten hebben het idee dat het niet goed gaat met de woonpositie, als dat het wel goed gaat. En nog eens evenveel respondenten zijn van mening dat het niet goed, maar ook niet slecht gaat.

3.1.2 Discriminatie rondom de woonsituatie

Alle Sinti en een deel van de Roma waarmee in dit onderzoek gesproken is, zeggen discriminatie te ervaren op het gebied van wonen. Uit de enquête onder professionals blijkt dat ongeveer een vierde van de respondenten van mening is dat de Sinti en Roma in hun gemeente worden gediscrimineerd op het gebied van huisvesting.

Hiervoor is al ingegaan op het feit dat gemeenten decennialang beleid gevoerd hebben dat als doel had om het aantal standplaatsen af te bouwen, het zogenaamde 'uitsterfbeleid'. Na afschaffing van dit beleid in 2018 zijn als gevolg van het gevoerde beleid in veel gemeenten, tekorten en wachtlijsten ontstaan voor standplaatsen, die de afgelopen jaren niet zijn ingelopen. Daarnaast benoemden respondenten uit de doelgroep ook specifieke gevallen van discriminatie die zij ervaren op woongebied. Een eerste vorm van discriminatie hangt samen met het contact met de gemeente. Zo

heeft een gesproken Sinto het gevoel dat hij door de gemeente wordt gedwongen om, in plaats van in een woonwagen, in een chalet¹⁰ te gaan wonen:

Blijkbaar krijgt de woningcorporatie maar €8000 per woonwagen subsidie en een woonwagen kost gemiddeld tussen de €200.000 en €250.000 op dit moment, bij de enige wagenbouwer die nog een Komo-keurmerk heeft, dus daar willen ze de wagens wel blijven afnemen. Nu hebben ze al verschillende wagens geplaatst en de kosten rijzen de pan uit. Daarom zeggen ze: 'we krijgen maar €8000 subsidie, de markt is klein. Als jullie toch een woonwagen willen, pakken jullie toch een chalet, of een woning, die bieden we ook aan, dan maken we ze wel groter.' Dat zie ik als discriminatie. Bij wijze van, als je een woonwagen pakt dan krijg je vijf meter, maar pak je een huis of een chalet die we daar neer mogen zetten, dan wordt hij groter. [...] De keus is aan jou, wil je fatsoenlijk leven of wil je een hok¹¹? (D17, Sinti)

Een andere vorm van ervaren discriminatie die samenhangt met het wonen in een woonwagen heeft een meer juridische of beleidsmatige aard. Verschillende Sinti respondenten geven aan dat zij geen hypotheek kunnen krijgen voor een woonwagen, dat grond vaak alleen gehuurd kan worden en dat het niet mogelijk is om een woonwagen te verzekeren. Volgens sommige respondenten is dit oneerlijk omdat de woningcorporatie en verzekeraars wel hun huurwoonwagens kunnen verzekeren. Dit leidt er volgens hen toe dat de personen uit de gemeenschap waarmee het goed gaat en die een woonwagen zouden willen kopen (inclusief grond) dit niet kunnen. Hierdoor zouden zij geen vermogen op kunnen bouwen, onnodig meer belastingen afdragen en belemmerd worden om hun maatschappelijke positie te verbeteren. Daarnaast zouden zij hierdoor ook geen spaarpotje voor de oude dag kunnen opbouwen en hun woonwagens in eigendom niet overerven aan hun kinderen, want die gaat naar de willekeurige opvolger van de wachtlijst voor huurstandplaatsen waardoor meerdere goede woonwagens reeds onnodig zijn gesloopt. Een gesproken Sinti respondent beschrijft wat voor gevolgen dit heeft voor de gemeenschap:

Heel veel ooms en tantes wonen nog bij hun ouders thuis, terwijl ze al een gezin hebben. We hebben heel erg standplaatsen te kort. Ik snap het ook niet, want mensen die buiten het kamp wonen die kunnen een huis kopen, maar wij kunnen geen standplaats kopen. We zijn altijd afhankelijk van de gemeente. We moeten altijd doen wat de gemeente wil, anders kunnen we eraf gegooid worden. We moeten altijd huur betalen. (D25, Sinti)

Een andere respondent vertelt dat er voor woonwagenbewoners bijna geen andere uitweg is dan dat kinderen bij hun ouders blijven wonen en niet kunnen gaan samenwonen met hun partner. Woonwagenbewoners kunnen geen hypotheek krijgen, en als ze naar een reguliere woning verhuizen, dan verliezen ze hun plek op de wachtlijst voor een standplaats:

Er staan hier ook veel mensen die graag willen samenwonen, maar waar het gewoon niet kan, want ze krijgen geen vakken. Sommigen wonen in een camper bij de ouders, maar zelfs dat mag bijna niet meer, dus ja, hoe ga je het doen? Ze moeten of een huis nemen,

¹⁰ Chalet is een woord dat veelal in Noord-Brabant & Limburg gebruikt wordt voor stenen huisjes die gemeenten plaatsen op een standplaats

¹¹ Met hok wordt in deze context een huis bedoeld.

maar als je in een huis gaat, kom je weer onderaan op de lijst. Of je mag niet op de lijst, want als je een huis aanneemt, dan heb je een huisadres, dus dan heb je geen recht meer daarop. En je hebt ook moeilijkheden met de hypotheek en zo, maar wij krijgen niet eens een hypotheek, bijna niet. (D34, Sinti)

Een gesproken Roma van oudsher (D28) vertelt dat hij problemen heeft met de verhuurder van de wagen. Deze pleegt volgens hem geen onderhoud en de respondent heeft het idee weggepest te worden. Hij vertelt het verhaal dat hij onder dwang een goede schuur heeft moeten weghalen waarna er een slechtere is teruggeplaatst door de verhuurder. In deze schuur is een grote lekkage ontstaan waardoor het water van de douche en wasmachine overal heen loopt. De respondent vertelt daarbij over een landelijk tussenbureau voor woonwagenbewoners dat door de gemeente ingeschakeld is om contact te onderhouden met 'lastige groepen'.

Het bestaan van tussenbureaus wordt door meerdere respondenten benoemd en gehekel. Deze bureaus zouden er volgens verschillende respondenten belang bij hebben om de situaties op woonwagenlocaties in een negatief daglicht te zetten en woonwagenbewoners als lastig af te schilderen voor hun eigen bestaanszekerheid. Een professional geeft daarbij een voorbeeld van een vacature waarbij een tussenbureau zoekt naar personeel dat als competentie moet hebben "in staat [te zijn] om met conflictsituaties en agressie om te gaan met en van woonwagenbewoners".

Een laatste vorm van ervaren discriminatie die samenhangt met het wonen op een woonwagenlocatie, heeft betrekking op de vooroordelen die over woonwagenlocaties bestaan. Sinti en Roma ervaren dat er veel vooroordelen bestaan over woonwagenlocaties. Zo wordt bijvoorbeeld aangegeven dat vriendjes van school niet mogen langskomen om te spelen, postbezorgers geen pakketjes bezorgen op specifieke postcodes, en bedrijven niet altijd hun service willen verlenen bij woningen op een woonwagenlocatie:

Ik hoorde laatst een voorbeeld, dat iemand dan een vloer had besteld en er zou gratis legservice zijn. Toen het bedrijf het adres kreeg en bleek dat het op een woonwagenkamp was, dat die gratis legservice ineens niet op het kamp gold. Zeker wanneer een adres bekend wordt, dat iemand op een kamp woont, dan lijkt het nog wel meer te zijn. (P20)

Veel van de geïnterviewde Sinti en Roma zijn van mening dat mediaberichtgeving bijdraagt aan stigmatisering van woonwagenlocaties en daarmee vooroordelen in stand houdt. Eén respondent ervaart bijvoorbeeld dat als enkele individuen op zo'n locatie worden gearresteerd, de media dit al snel zullen presenteren als een inval op de hele locatie.

3.1.3 Ontwikkeling sinds 2019

In sommige gemeenten waar Roma in huizen wonen, lijkt er sprake van een voorzichtige positieve ontwikkeling sinds 2019. In deze gemeenten wordt door sommige professionals aangegeven dat bijvoorbeeld de klachten van buurtbewoners over geluidsoverlast verminderd zijn. In een andere gemeente waar men in huizen verspreid woont, lijkt er sprake van een onveranderde situatie. Uit de enquête blijkt dat de meerderheid van de respondenten van mening is dat de woonsituatie van Sinti en Roma in hun gemeente gelijk is gebleven aan de situatie in 2019.

Sinds 2018 is het 'uitsterf beleid' afgeschaft. Voor veel personen uit de doelgroep waarmee gesproken is, betekende dit nieuwe hoop om met familie op een woonwagenlocatie te wonen. Zij geven aan dat

dit tot nu toe nog niet gerealiseerd is. Het tot nu toe grotendeels uitblijven van nieuwe standplaatsen, heeft ertoe geleid dat onder de meeste Sinti en Roma die wij gesproken hebben, meer wantrouwen is ontstaan jegens instanties en dat zij zich verder gemarginaliseerd voelen. Daarbij lijkt het sentiment te bestaan dat het verschijnen van het nieuwe beleidskader vanuit de rijksoverheid, niet leidt tot wezenlijke verbetering van de situatie. Ook geven zij aan dat zij sancties missen tegen gemeenten die niets uitvoeren met het nieuwe Gemeentelijk Woonwagen- & Standplaatsenbeleid. Dit komt in veel gesprekken met de doelgroep naar voren, zoals bij onderstaande Sinti en Roma:

Ze doen niks, vroeger werd er nog wel wat gedaan. Het uitsterfbeleid mag dan wel weg zijn, maar ze houden zich er niet aan, er komen geen nieuwe plekken bij. (D28, Roma van oudsher)

Het is niet zo dat de gemeentes nu allemaal meewerken aan standplaatsen en nieuwe woonwagens, absoluut niet, want ze stellen het nog steeds uit. We zijn nu al vijf jaar verder. De gemeente waar ik woon communiceert nu met de bewoners dat er een aantal standplaatsen bijkomen, eindelijk, na vijf jaar, omdat het anders niet kan, omdat we veel druk uitoefenen. Hier en daar zijn er gemeentes die wel welwillend zijn en meewerken, maar het gros niet hoor, echt niet. (D8, Sinti)

Perspectief van professionals op de ontwikkeling van de woonpositie

In gemeenten waar woonwagenlocaties bestaan lijkt er sprake van een negatieve ontwikkeling aldus professionals. In een deel van deze gemeenten heeft er na afschaffing van het 'uitsterfbeleid' en het verschijnen van het nieuwe beleidskader, een behoeftenonderzoek plaatsgevonden, maar er zijn vervolgens nagenoeg geen standplaatsen gerealiseerd (Van Leer & Rottier, 2023). Tegelijkertijd lijkt er ook weinig onderhoud plaats te vinden aan verouderde locaties. Deze professionals hebben het beeld dat veel Sinti en Roma na afschaffing van het 'uitsterfbeleid' de hoop hadden dat de situatie zou verbeteren, maar dat dit is uitgebleven. Een professional vertelt over de ontwikkeling sinds 2019:

Het enige wat veranderd is, is dat ze het recht hebben om in een woonwagen te wonen, dat je ze niet meer uit moet zetten, maar ik merk in veel gemeentes dat nog steeds een uitsterfbeleid voeren, in die zin van terug naar huizen, dat ze daar die mensen naar toe willen... Ik vind dat daar, door het Rijk, wel harder op gestuurd zou moeten worden. Waarom mag iemand niet... Wat maakt mij het uit of iemand in een boerderij gaat wonen of in een woonwagen. Dat is niet goed van de grond gekomen. Daar zijn ze niet in gehoord en we zitten natuurlijk met de algemene malaise dat ook voor mijn kinderen dadelijk geen huizen zijn, omdat er te weinig... en dat geldt ook voor woonwagenplaatsen. Er is geen ruimte. Bij bijna alle gemeentes en ook bij de [gemeente X], heeft dit weinig prioriteit. Ik snap het, wij hebben ook Oekraïners en asielzoekers die moeten komen. Alleen deze groep [Sinti] die wordt, de hele tijd, naar achteren geschoven van, oh, nu, komt er dit. Eerst komt de Oekraïne, oh nu komen de asielzoekers ertussen, jullie komen nooit aan de beurt, want jullie willen niet in een huis, dus kom je bij de woningbouw ook niet aan de orde, want die hebben geen wagens, die hebben alleen huizen. Hun positie is uitzichtlozer geworden, qua wonen. (P13)

Een aantal professionals dat bij een gemeente werkt, geeft aan dat er wel een behoeftenonderzoek is uitgevoerd, maar verwacht niet dat deze behoefte op korte termijn zal worden vervuld. Zij geven aan dat het realiseren van standplaatsen complex en tijdrovend is. Daarvoor worden verschillende redenen benoemd: het algemene woningtekort, het bestemmingsplan moet aangepast, gebrek aan geschikte

ruimte, andere prioriteiten (bv. asielzoekers, opvang Oekraïners), of praktische afwegingen. Een professional vertelt over de moeilijkheden om nieuwe standplaatsen te realiseren:

Dat is leuk en aardig bedacht, maar je moet binnen je gemeente ook wel ruimte zien in je ruimtelijke ordening om [plaatsen te realiseren]. Dan kan je wel behoeftes gaan peilen, maar als er überhaupt geen ruimte of locaties beschikbaar zijn. Je gaat zo'n standplaats niet op een bedrijventerrein neerzetten [...] We hebben beperkt grondgebruik. Dan kan je wel een behoeftepeiling doen, maar als je vervolgens geen invulling kan geven aan die behoeftes, ja... (P8)

Experts waarmee gesproken is, zijn kritisch op de argumenten van de gemeenten om (nog) geen standplaatsen te realiseren. Zij geven aan dat er te vaak nog aan voorbij wordt gegaan aan het mensenrecht om zo te kunnen leven, dat het absoluut gezien, bijvoorbeeld in vergelijking met het algemene woningtekort, om kleine aantallen en grondoppervlakte gaat en dat dit tekort een gevolg is van het gevoerde beleid van de afgelopen decennia. Een expert pleit ervoor dat er meer vanuit medemenselijkheid moet worden gekeken en dat het wellicht goed zou zijn als de nationale overheid de realisatie van standplaatsen gaat coördineren.

3.1.4 Toekomstbeeld

De respondenten van de enquête verwachten weinig ontwikkeling te zien in de woonsituatie van Sinti en Roma in hun gemeente, in de komende vijf jaar. Onder de Roma die in huizen wonen, wordt door professionals op korte termijn geen grote veranderingen in de woonpositie verwacht. Professionals die te maken hebben met gemeenschappen die in een (eigen) woonwagen willen wonen, zijn voor het grootste gedeelte sceptisch over de toekomst. Zij zien dat er een grote wens is, maar verwachten niet dat er op korte termijn aan deze vraag voldaan zal kunnen worden. Een respondent uit de doelgroep legt uit dat het nieuwe beleid in zijn gemeente te beperkt is om in de behoefte te voorzien, aangezien de grote achterstand in aantallen standplaatsen de komende jaren niet meer ingehaald kan worden:

Ik zie de toekomst somber in om meerdere redenen. Je hebt natuurlijk al een grote achterstand omdat je de laatste 30 jaar niet bent meegegroeid met de demografische ontwikkelingen. We hebben in onze stad nu een paar honderd standplaatsen. Hadden we wel mee blijven groeien, dan hadden we nu misschien wel het driedubbele aantal standplaatsen gehad.

En dan ligt er nu, eindelijk na bijna vijf jaar, een concept woonwagenbeleid, wat echt een gedrocht van een beleid is. Er wordt slechts een klein aantal standplaatsen voorgesteld, terwijl ze er veel meer hebben afgebouwd. [...] Wij hadden graag gezien dat dat hersteld zou worden in eerste instantie en dat je, vandaar uit, verder zou gaan evalueren wat je nog meer kan doen en wat je nodig hebt. Nu komen ze met een broodmager aanbod, dus ja, ik zie die toekomst niet rooskleurig in. (D24, Sinti)

Twee respondenten uit de doelgroep hebben wel hoop dat er in hun gemeente een nieuw centrum komt, maar denken dat er een lange adem nodig is voordat deze wordt gerealiseerd. Er lijken steeds andere groepen te zijn die meer voorrang krijgen:

D21: Nu komen ze met het verhaal: 'nee eerst moet die nieuwe woonwijk af worden gebouwd, en dan wordt de nieuwe woonwagenlocatie in die woonwijk gebouwd. Dat kan tussen de zeven en acht jaar duren. Nou, dan denken wij, als die woonwijk klaar is

en er staan allemaal huizen, dan hoeven ze bij die mensen niet meer aan te komen met een woonwagenlocatie. [...] Er was eigenlijk plek zat, maar ze geven ze het aan de vluchtelingen of arbeidsmigranten. Dat is niet erg, maar wij wachten daar ook al heel erg lang op.

D22: De gemeente kon honderden asielzoekers plaatsen. Waarom plaatsen ze dan niet vier woonwagencentra van vijf wagens? Dat kan toch ook?

Slechts enkele gesproken respondenten uit de doelgroep zijn wel hoopvol dat er meer standplaatsen gerealiseerd gaan worden. De plannen zijn volgens hem niet voldoende om aan alle vraag te voldoen, maar wel een stap in de goede richting. Al hebben de volgens hen hoge kosten van woonwagens wel een effect op de grootte:

Hier in [gemeente X] gaat het voorspoedig, moet ik zeggen. Ze zijn momenteel bezig met allemaal uitbreidingslocaties en gaan beginnen met het uitbreiden van de bestaande locaties, om daar standplaatsen bij aan te leggen. Ik heb begrepen dat ze binnen vijf jaar [x aantal] standplaatsen willen aanleggen. [...] Er is meer vraag, maar het is wel een stap in de goede richting, want ze willen daarna dus gaan kijken voor uitbreidingsplannen voor een nieuwe locatie. Alleen de kosten die momenteel dus zo hoog zijn voor een woonwagen, heeft geresulteerd dat ze geen woonwagen van zes meter breed meer willen uitgeven maar slechts van vijf meter breed. Ze worden dus al een meter smaller. Dat zal weer een effect hebben op de samenstelling van het gezin en je levenswijze. (D17, Sinti)

3.2 Woonsituatie: verdiepende casus

Aan de hand van een casus, gebaseerd op gesprekken met de doelgroep en professionals, zullen er enkele benoemde aspecten van de woonsituatie van Sinti en Roma worden geduïd. De eerste casus is gebaseerd op het verhaal van een van de respondenten uit de doelgroep, maar om de anonimiteit te waarborgen zijn namen en plaatsen gefingeerd. De tweede casus is volledig gefingeerd en gebaseerd op meerdere gesprekken met de doelgroep en professionals.

Casus 1: op zoek naar een standplaats

Ricardo is een Roma-man van in de vijftig. Hij is getrouwd en heeft vier kinderen en woont in een stad in het westen van het land. Hij is geboren en opgegroeid op een woonwagencentrum, maar op een gegeven moment kon zijn familie daar niet meer blijven:

Wij hebben altijd in een caravan gewoond, wij zijn zigeuners. Vanaf dag één dat wij geboren zijn leven wij in caravans, alleen een tijdje daarna zijn wij gedwongen om in huizen te gaan wonen, omdat wij weg moesten van de plaats waar wij geboren zijn, omdat de gemeente onze plaats moest inkorten en maar voor één wagen. Toen zijn wij gedwongen om van huis naar huis te gaan. Steeds onderhuur, kapitalen betalen aan huur.

Inmiddels staat Ricardo alweer 20 jaar op de wachtlijst voor een standplaats. Hij twijfelt echter of die wachtlijst wel echt bestaat. Zo'n vier jaar geleden leek het alsof hij eindelijk een standplaats zou krijgen, maar dit bleek valse hoop te zijn:

De gemeente heeft mij een keertje opgeroepen omdat ik in aanmerking zou komen voor een vak, ik zou dan de huurder worden van dat vak. Ik moest een wagen kopen en dat heb ik gedaan, van € 19.000. Ik heb de omgevingsvergunning betaald, dat moest allemaal volgens de gemeente. Uiteindelijk had er toch iemand anders aanspraak gemaakt op dat vak dat ik gekregen had, dus dat ging niet door. Ze hadden mij een alternatief aangeboden, wat ook niet officieel was, op een kamp waar een andere familie al jaren woont, dus dat zou niet goedkomen. Uiteindelijk hebben ze beloofd om mij schadeloos te stellen, dat hebben ze nog steeds niet gedaan. Dat is nu al vier jaar geleden. Ik word elke keer voor de gek gehouden van, ja, dat komt goed, maar tot heden helemaal niets.

De ambtenaar van de gemeente waar Ricardo woont, reageert op dit voorval:

In onze stad hebben wij al lange tijd te maken met een schaarste, zowel wat betreft woningen als ruimte. Daarnaast zijn er diverse ambtenaren betrokken bij de uitvoering van het woonwagenebeleid, en is er ook verloop in personeel. Als er een standplaats vrij komt, dan wordt in principe degenen benaderd die boven aan de wachtlijst staat. Maar soms is het lastig om daarmee contact te krijgen, of is de situatie van die gegadigde veranderd, of is die wellicht al naar een andere gemeente verhuisd. Daarom is het sneller en efficiënter om bij de top 3 van de wachtlijst te peilen naar hun interesse. Het is dan nog maar de vraag of die persoon binnen afzienbare tijd ook een vergunning kan aanvragen en een wagen kan kopen. Bij dit geval is dat waarschijnlijk misgegaan. Dat betreuren we natuurlijk. We hebben hard ons best gedaan om voor deze meneer toch nog een andere standplaats te vinden, want hij had zijn woonwagen natuurlijk al gekocht. Maar door het enorm gebrek aan standplaatsen hebben wij daar natuurlijk niet de vrije hand in. En we zijn niet goed op de hoogte van de relaties tussen verschillende families of clans, en wat wel bij elkaar past of niet.

Omdat Ricardo de huur van zijn woning al had opgezegd, had hij geen officiële plek meer om te wonen. Uiteindelijk is hij met zijn gezin terugverhuisd naar zijn oude woonwagencentrum, waar hij in een stacaravan woont die niet bestand is tegen de winter:

We wonen nu tijdelijk in een stacaravan die op het moment niet winterbestendig is, maar we hebben geen andere keus. Het is geen officieel adres. De gemeente weet wel dat we hier zijn, maar het is niet officieel, er wordt ook niks gedaan. Ze zetten ook geen voorzieningen voor ons neer, dus ook geen elektra, geen douche, geen warm water dus.

De gemeente bevestigt dat zij inderdaad op de hoogte zijn van de huidige woonsituatie van Ricardo. Zij zijn nog steeds bezig een andere standplaats voor hem te vinden, al loopt dat proces langzaam. Het is echter tegen hun beleid om ook voorzieningen zoals warm water aan te leggen voor deze stacaravan. Er zijn namelijk veel mensen die wachten op een standplaats en dit zou betekenen dat veel meer mensen op een onofficiële plek gaan staan. Dat is echter een onwenselijke situatie die moet worden voorkomen, en kan ook nadelen hebben voor de officiële bewoners van het woonwagencentrum. Zolang de situatie voortduurt blijft Ricardo wonen in een ongeïsoleerde stacaravan wat nadelige gevolgen kan hebben voor de gezondheid van hem en zijn kinderen. De gemeente is ook in gesprek met de school over dit gezin omdat de kinderen heel vaak ziek zijn.

Ricardo reageert hierop ten slot:

Er is vanuit de gemeente helemaal niks dan alleen maar woordjes en fabeltjes. Maar elke keer als wij nieuws horen dat het gaat veranderen, dat we een vak krijgen of dat ze ergens mee aan de gang gaan, dan gebeurt er uiteindelijk niets. Voor zover wij weten, wordt er helemaal nul komma nul aandacht aan besteed.

De casus van Ricardo weerspiegelt meerdere problemen over de woonpositie van Sinti en Roma in Nederland die in dit hoofdstuk worden belicht. Ricardo's ervaringen illustreren een aantal centrale thema's. We zien dat Ricardo's overgang van woonwagen naar gedwongen huisvesting in een huis de culturele en sociale impact weerspiegelt die dit kan hebben op Sinti en Roma. Zijn lange wachttijd en onzekerheid over het verkrijgen van een standplaats komen overeen met de ervaringen van andere gesproken Sinti en Roma. Ricardo's worstelingen met de gemeente en de niet nagekomen beloftes illustreren de soms wat gebrekkige uitvoering en coördinatie van het huisvestingsbeleid, zoals benoemd door zowel Sinti en Roma zelf als professionals. Ten slot benadrukt zijn leven in een niet-winterbestendige stacaravan de slechte woonomstandigheden en bijbehorende gezondheidsrisico's waar gesproken Sinti en Roma mee te maken kunnen krijgen.

Casus 2: goede burenen?

Hannes is een Roma en woont samen met zijn vrouw, twee tienerzoons en een jonge dochter in een rijtjeshuis, een huurwoning. Zijn eigen vader en moeder wonen al enige tijd bij het gezin in, omdat zij hun woonwagenstandplaats zijn kwijtgeraakt. Hoewel het huis eigenlijk te klein is voor het grote gezin, hebben ze het goed met elkaar. Samen zorgen de vrouw van Hannes en zijn moeder voor het huishouden en zijn jongste dochter helpt daarbij soms mee. Hannes werkt als zzp'er in de bouw en ondanks dat het gezin het niet breed heeft, is er altijd voldoende eten aanwezig. Dat is ook belangrijk, want zeer regelmatig komen er familieleden van het gezin over de vloer om mee te eten. Het gezin beschikt over een klein tuintje, wat zich prima leent als ontmoetingsplek voor het gezin met familieleden in de zomermaanden. Een paar maanden geleden werd de zus van Hannes' moeder plotseling ziek. Zij was niet meer in staat om voor zichzelf te zorgen en het gezin nam haar daarom in huis. Het ziekbed van zijn tante was erg kort en zij overleed al na een paar weken. Zoals gebruikelijk binnen de cultuur, trad toen het rouwproces in. Er kwamen veel verschillende familieleden regelmatig en tot laat over de vloer om deel te nemen aan dit rouwproces, om zo samen volgens de eigen leefwijze afscheid te kunnen nemen van hun familielid

Patrick is de buurman van Hannes. Hij woont in zijn huurhuis samen met zijn vrouw en twee kleine kinderen, een jongetje van vijf jaar oud en een meisje van twee jaar. Hoewel Patrick het prima kan vinden met zijn burenen, gaat hij zich de laatste tijd steeds meer ergeren aan hun gedrag. Patrick is van mening dat het gezin met veel te veel mensen in het niet al te grote huis woont. De huizen zijn best gehorig, dus elk geluid van elkaar is al behoorlijk te horen. Gezien het in zijn ogen te grote aantal bewoners, is er volgens Patrick altijd wel geluid te horen van de burenen. Op de dag is dit vooral vervelend, maar in de avonduren vinden Patrick en zijn vrouw dit steeds problematischer worden. Vooral ook omdat zijn kleine kinderen er last van hebben bij het in slaap vallen. Afgelopen zomer waren er ook vrijwel elk weekend 'feestjes' in de achtertuin die tot laat op de avond, soms in de nacht doorgingen. De afgelopen weken bereikte de geluidsoverlast die Patrick en zijn gezin ervaren een nieuw hoogtepunt: vrijwel elke dag kwamen er meerdere mensen over de vloer bij de burenen die daar tot laat in de avond bleven. Er werd continue luid gepraat, wat goed te horen is door de muren heen. Patrick en zijn vrouw beginnen dit behoorlijk zat te worden en zijn van plan om hun burenen aan te gaan spreken op hun gedrag.

De casus van Hannes en zijn gezin, en hun buurman Patrick en zijn gezin, weerspiegelt de complexiteit en uitdagingen die voortvloeien uit de woonomstandigheden van zowel Sinti als Roma in Nederland. Het gezin van Hannes woont in een huurhuis, wat tegenwoordig vaker voorkomt vanwege het gebrek aan standplaatsen voor veel Sinti en Roma in Nederland. Deze situatie is vaak het resultaat van beleid dat heeft geleid tot de afname van het aantal woonwagendstandplaatsen. Hierdoor zijn meerdere Sinti en een deel van de Roma, net als de ouders van Hannes, genoodzaakt om in huizen te wonen, zelfs als hun voorkeur uitgaat naar het leven in een woonwagen. Het sterke gevoel van gemeenschap en familiebanden is een belangrijk onderdeel van de identiteit en levenswijze van Sinti en Roma. Het regelmatige bezoek van familieleden en het samen doorbrengen van tijd, vooral tijdens het rouwproces, zijn belangrijke culturele elementen.

Patrick ervaart overlast door deze levensstijl en gewoonten van zijn burens. Dit is een reflectie van de spanningen die kunnen ontstaan wanneer culturele praktijken van Sinti en Roma botsen met de verwachtingen en de gebruiken van andere bewoners in een Nederlandse woonwijk. Zoals uit de interviews met professionals blijkt, kan dit leiden tot onbegrip en frustratie bij buurtbewoners, de zogenoemde 'burgermaatschappij'. Patricks frustraties zijn begrijpelijk, maar het is ook belangrijk om de culturele context en de beperkte woonopties van Hannes en zijn familie te erkennen. De casus benadrukt de bredere kwestie van het bestaande woonbeleid en sociale cohesie. De huidige situatie, waarbij nieuwe standplaatsen voor woonwagens beperkt zijn en de realisatie ervan lang op zich laat wachten, draagt bij aan deze spanningen.

3.3 Conclusie

Huidige woonsituatie van Sinti en Roma

Niet alle Sinti en Roma (willen) wonen in een woonwagen. Dit geldt wel voor een groot deel van de Sinti en de Roma van oudsher. Een groter deel van de Roma die later naar Nederland zijn gekomen woont al lange tijd niet meer in een woonwagen of heeft nooit op die manier in Nederland of elders gewoond.

De woonsituatie van Sinti en Roma in Nederland is sinds 2019 weinig veranderd. Veel Sinti en Roma die graag in een woonwagen zouden wonen, zijn hiertoe niet in staat vanwege onder andere het in het verleden gevoerde 'uitsterfbeleid' van gemeenten en de afname van standplaatsen. Dit resulteert in situaties waarin kinderen bij hun ouders blijven wonen of noodgedwongen naar een woonhuis verhuizen. Het wonen in een woonwagen wordt door veel Sinti als essentieel beschouwd voor het naleven van hun cultuur. Sommige Sinti en Roma die in woonwagencentra wonen, voelen zich gelukkig een standplaats te hebben, in tegenstelling tot familieleden die onvrijwillig in huizen wonen. Onder de Roma is er een trend van gedwongen verhuizing naar huizen of onofficiële woonplekken, vaak door het verlies van hun standplaats. Dit heeft negatieve gevolgen voor het geluk en de mentale gezondheid van deze personen. De Sinti en Roma ervaren verschillende uitdagingen, waaronder dakloosheid, werkloosheid en afhankelijkheid van uitkeringen. Jongeren lopen het risico tussen wal en schip te vallen door het tekort aan standplaatsen, wat hen belet zelfstandig te wonen of een uitkering te ontvangen. Professionals die met de gemeenschappen werken, merken op dat de woonsituatie varieert per gemeente en regio. In sommige gebieden wonen Roma in sociale huurwoningen en ervaren zij relatief veel armoede, terwijl in andere gemeenten de woonwagencultuur sterker aanwezig

Hoofdstuk 3: Woonsituatie

is. Ervaren overlast van Roma gezinnen door buurtgenoten komt in sommige gemeenten vaker voor, wat kan leiden tot spanningen met andere buurtbewoners.

Discriminatie op het gebied van wonen komt veel voor

Discriminatie is een veelvoorkomend probleem voor Sinti en Roma, zowel in het verkrijgen van standplaatsen als in het dagelijks leven. Dit omvat discriminatie bijvoorbeeld rondom vooroordelen over woonwagenlocaties en stigmatisering in de media. Ook benoemen verschillende respondenten het oneerlijk te vinden dat er geen hypotheek afgesloten kan worden voor woonwagens.

Huidige woonsituatie bedreigt culturele levenswijze

De Sinti- en Roma-gemeenschappen geven aan dat de huidige woonsituatie hun culturele saamhorigheid en levenswijze bedreigt. Er is een wens om dichter bij elkaar te wonen en de cultuur te behouden, maar de huidige situatie maakt dit moeilijk. De geïnterviewde Sinti en Roma benadrukken de noodzaak van verbetering in hun woonomstandigheden en de behoefte aan meer standplaatsen om hun cultuur en levenswijze te kunnen voortzetten.

Ontwikkelingen op het woongebied

In sommige gemeenten is er een positieve ontwikkeling te zien, met een afname van klachten over ervaren geluidsoverlast. Het gaat dan vooral om gemeenten met Sinti en Roma die in woonhuizen wonen. Echter, in andere gemeenten blijft de situatie grotendeels onveranderd. Na de afschaffing van het 'uitsterfbeleid' in 2018, ontstond er nieuwe hoop bij de Sinti- en Roma-gemeenschappen om samen op woonwagenlocaties te kunnen wonen. Deze hoop is tot nu toe grotendeels on vervuld gebleven, waardoor wantrouwen jegens instanties is toegenomen en de gemeenschap zich verder gemarginaliseerd voelt. Er is een breed gevoel dat, ondanks het nieuwe beleidskader vanuit de Rijksoverheid, er geen wezenlijke verbetering is in hun situatie. Dit wordt geïllustreerd door uitspraken van individuen uit de gemeenschap die ervaren dat er weinig verandering of actie is wat betreft de realisatie van nieuwe standplaatsen. Professionals in gemeenten met woonwagenlocaties melden een negatieve ontwikkeling. Ondanks de afschaffing van het 'uitsterfbeleid' en het nieuwe beleidskader, zijn er nauwelijks nieuwe standplaatsen gerealiseerd en is er weinig onderhoud aan bestaande locaties. Er heerst een algemeen beeld dat de hoop op verbetering die ontstond na het beëindigen van het 'uitsterfbeleid', niet is waargemaakt. Een aantal professionals bij gemeenten erkent dat behoeftenonderzoeken zijn uitgevoerd, maar ziet het vervullen van deze behoeften op korte termijn als onwaarschijnlijk. Het realiseren van nieuwe standplaatsen is complex en tijdrovend, wordt benadrukt, mede door factoren als het algemene woningtekort, noodzakelijke aanpassingen in bestemmingsplannen, gebrek aan geschikte ruimte, en andere prioriteiten zoals asielzoekers en opvang van Oekraïners. Andere gesproken professionals zijn kritisch over de argumenten van gemeenten om geen nieuwe standplaatsen te realiseren. Zij benadrukken het belang van het mensenrecht om volgens eigen leefwijze te kunnen leven en suggereren dat de nationale overheid een grotere rol zou moeten spelen in het beheren van de realisatie van standplaatsen, kijkend naar medemenselijkheid en de relatief kleine aantallen en grondoppervlakte die nodig zijn voor deze gemeenschap.

Wensen voor wonen

Sinti en Roma die de wens hebben in een woonwagen te wonen, verwachten niet dat er snel verbetering zal optreden in hun woonpositie. Verschillende respondenten uit de doelgroep geven aan dat het nieuwe woonbeleid in hun ogen onvoldoende heeft opgeleverd om het tekort aan standplaatsen aan te pakken. Er bestaat ook frustratie over de trage voortgang bij de realisatie van nieuwe woonwagenlocaties. Sinti en Roma hebben het gevoel dat andere groepen, zoals vluchtelingen

of arbeidsmigranten, voorrang lijken te krijgen, wat leidt tot langere wachttijden voor de realisatie van woonwagenlocaties. Ook professionals verwachten op korte termijn geen grote veranderingen in de woonpositie van Sinti en Roma die in huizen of in woonwagens (willen) wonen.

Ondanks deze uitdagingen, blijven sommige respondenten hoopvol. Er zijn plannen om meer standplaatsen te realiseren, hoewel deze niet volledig aan de vraag voldoen.

Hoofdstuk 4 **Onderwijspositie**

In dit hoofdstuk wordt de onderwijspositie van Sinti en Roma beschreven. Onderwijspositie is in dit onderzoek breed gedefinieerd en heeft betrekking op alle niveaus en leeftijden. In het bijzonder wordt gekeken naar de onderwijsdeelname, de onderwijsniveaus en de mate waarin verzuim voorkomt. In paragraaf 4.1 wordt de onderwijspositie van Sinti en Roma algemeen besproken. Hierbij wordt ingegaan op de huidige situatie, de ontwikkeling sinds 2019 en de toekomstverwachting voor de komende vijf jaar. In paragraaf 4.2 wordt verdiepende informatie gegeven aan de hand van een casus. In elke paragraaf worden data uit de enquêtes gepresenteerd die aangevuld worden met data uit interviews. Eerst worden kort de belangrijkste resultaten uit eerdere metingen toegelicht.

Eerdere metingen

In de vervolgmeting uit 2019 zagen respondenten een licht positieve ontwikkeling op het gebied van onderwijs, als gevolg van beleidsinzet en een jonge generatie ouders die (deels) zelf onderwijs hebben genoten. Zowel professionals als de doelgroep zelf benoemden dat de ouderparticipatie was verbeterd en dat (jonge) ouders steeds vaker het belang van onderwijs inzien. Volgens Sinti- en Roma-respondenten stegen zowel de deelname aan het voortgezet- en vervolgonderwijs als het niveau waarop deelgenomen wordt. Daarnaast werd vanuit de doelgroep in alle vervolgmetingen melding gemaakt van discriminatie met betrekking tot de onderwijspositie en dan voornamelijk het krijgen van te lage adviezen en het niet kunnen vinden van stages.

In de metingen in 2013, 2015 en 2017 werd er gesproken over een zwakke onderwijspositie van Sinti en Roma. Toch werd er telkens wel een (licht) positieve ontwikkeling geconstateerd. Deze ontwikkeling weten de respondenten onder andere aan strengere handhaving van de leerplicht waardoor het relatief verzuim was afgenomen. Binnen de gemeenschappen zou steeds meer belang aan onderwijs worden gehecht en doorleren steeds normaler gevonden worden. Meer kinderen zouden deelnemen aan voorschoolse educatie, primair onderwijs en voortgezet onderwijs. Tegelijkertijd bleef er sprake van een sterke oververtegenwoordiging binnen het praktijkonderwijs en een ondervertegenwoordiging binnen de hogere schoolniveaus.

Literatuur onderwijspositie sinds 2019

In 2022 is een onderzoek verschenen waarbij de ontwikkeling van de onderwijspositie tussen Tsjechische en Nederlandse Sinti en Roma sinds de jaren '50 tot nu vergeleken is (Van der Hulst, 2022). Ondanks verbeterde toegang tot onderwijs in Europa, boeken de Sinti en Roma lange tijd weinig vooruitgang. Zowel in Nederland als in Tsjechië werden veel Roma-kinderen naar het speciaal basisonderwijs verwezen, wat hun kansen op vervolgonderwijs beperkte. Ouders van Sinti en Roma waren vaak laagopgeleid, wat bijdroeg aan onderwijsachterstanden bij hun kinderen. Van der Hulst benadrukt een 'verdwijneffect' waarbij Sinti en Roma die hoger onderwijs volgen, niet meer als zodanig herkend worden door beleidsmakers en binnen hun gemeenschap. Recentelijk is er in beide landen een groeiende onderwijstraditie onder Sinti en Roma, wat hoopvol is voor toekomstige generaties. Van der Hulst pleit voor kritische herziening van het onderwijssysteem, met name rond vroegtijdige schooladviezen die kinderen uit lagere sociaaleconomische klassen benadelen.

Literatuur onderwijspositie sinds 2019, vervolg

Het onderzoek van de Fundamental Rights Agency (FRA) uit 2020 naar Roma, Sinti en Reizigers in Nederland kijkt naar verschillende domeinen van het leven van Sinti en Roma. Een van die domeinen is het onderwijs. Uit het onderzoek blijkt dat 28% van de Nederlandse Sinti en Reizigers ouder dan 45 jaar geen formeel onderwijs heeft afgerond of gevolgd, voor Roma is dit percentage 73%. Hoewel er aanwijzingen zijn dat de situatie bij jongere generaties Sinti en Reizigers verbetert, is de steekproef te klein voor definitieve conclusies. Er is wel een positieve trend te zien bij jongere generaties Roma, waarbij 94% van de leerplichtige Romakinderen tijdens het onderzoek onderwijs volgde. Van de jonge Sinti en Reizigers tussen 16 en 24 jaar was 17% werkloos en volgde geen onderwijs of opleiding, wat het laagste percentage is in vergelijking met andere landen, maar nog steeds vier keer hoger dan onder Nederlandse jongeren in het algemeen (4%). Daarnaast rapporteerde 32% van de Sinti en Reizigers dat zij of hun kinderen in het afgelopen jaar op school gepest of geïntimideerd werden vanwege hun achtergrond.

4.1 Onderwijspositie: actuele situatie, ontwikkeling en verwachting

4.1.1 Huidige onderwijspositie

De huidige situatie wordt besproken per schoolniveau: primair onderwijs, voortgezet onderwijs en vervolgonderwijs. Als laatst wordt het verzuim besproken. Aangezien professionals, maar ook Sinti en Roma, telkens spreken over individuele gevallen, vallen de resultaten uit dit hoofdstuk niet te generaliseren naar een gehele groep.

Tijdens de gesprekken met Sinti- en Roma-respondenten blijkt dat zij over het algemeen positief zijn over het onderwijs in Nederland. Met uitzondering van enkele gevallen van pesten en discriminatie, lijkt het goed te gaan met hun kinderen en kleinkinderen op school. Dit proces wordt gestimuleerd door de ouders:

Dat vind ik wel prettig, dat de kinderen op school gaan en dat ze leren lezen, schrijven en dat ze iets kunnen bereiken wat onze voorouders niet hebben bereikt. Dat vind ik wel prettig en dat hoort ook zo te zijn. Dat is Nederland en dat vind ik heel goed. (D29, Roma van oudsher)

Professionals beschrijven de onderwijspositie van Sinti en Roma over het algemeen als redelijk. Sommige van hen zijn van mening dat de onderwijspositie van Sinti-kinderen positiever ontwikkelt dan die van Roma-kinderen, maar anderen zien hier geen verschil in. Het lijkt daarom te gaan om individuele verschillen binnen de groepen Sinti en Roma waarmee de professionals in aanraking komen. Dit blijkt ook uit de enquête, waarbij evenveel respondenten aangeven dat het goed of slecht gaat met de onderwijspositie van Sinti en Roma in hun gemeente.

Primair onderwijs

De onderwijspositie en deelname van kinderen in het primair onderwijs wordt over het algemeen omschreven als redelijk. Vooral jonge ouders, die zelf onderwijs hebben genoten, zouden gemotiveerd zijn om hun kinderen deel te laten nemen aan het primair onderwijs, aldus meerdere respondenten. De professionals zien wel dat de Sinti- en Roma-kinderen de basisschool relatief vaak beginnen met een leerachterstand. Het gaat hier om achterstanden op het gebied van spreken en taal en de sociale en motorische ontwikkeling. De taal- en spreekvaardigheid wordt door enkele professionals verklaard door dat er thuis niet altijd Nederlands wordt gesproken met de kinderen. Een professional benoemt bijvoorbeeld dat ouders soms internationaal trouwen waardoor Nederlands niet de hoofdtaal is die thuis gesproken wordt. De taalvaardigheid lijkt lager bij Roma-kinderen dan bij Sinti-kinderen, aldus enkele professionals.

Leerachterstanden hebben ze eigenlijk al vanaf het moment dat ze naar school gaan en dat halen ze moeilijk in. De leerplicht gaat pas in met vijf jaar in Nederland. De meeste ouders zijn gewend om hun kind al met vier jaar naar de kleuterklas te sturen. Dat geldt niet voor de Roma. Daarnaast geldt dat kinderen van nul tot vier jaar een bepaalde ontwikkeling thuis meemaken of op de kinderopvang. Dat ze bepaalde stimulansen krijgen om al wat dingen te leren. Dat is bij de Roma-gemeenschap gewoon anders. Die zullen hun kind ook niet snel naar een kinderopvang sturen, dat gebeurt gewoon niet. Dat betekent dat de kinderen daar ook in de sociale kant van het omgaan met leeftijdgenoten missen, maar ook gewoon bepaalde motorische ontwikkeling, maar ook het leren van..., bepaalde vormen van spreekvaardigheid missen, taalvaardigheid missen, dus ze beginnen op hun vijfde jaar al met een achterstand. (P08)

Iets anders wat volgens de professionals van invloed kan zijn op de ontwikkelingsachterstand van de leerlingen, is deelname aan voorschoolse educatie. De meeste Sinti- en Roma-kinderen gaan vanaf de leerplichtleeftijd naar de basisschool en nemen vrijwel niet deel aan voorschoolse educatie. Een aantal professionals zijn van mening dat het stimuleren van een grotere deelname aan voorschoolse educatie de vroege ontwikkeling van Sinti- en Roma-kinderen positief kan beïnvloeden.

Qua schoolniveau zien professionals nog steeds relatief veel deelname aan het speciaal onderwijs, onder zowel de Sinti- als Roma-kinderen. Dit komt volgens meerdere professionals niet alleen vanwege de indicatie die zij krijgen, maar soms ook vanwege een moeilijke verstandshouding tussen de ouders en de docenten en school. Eén van de professionals stelt dat ouders zich vaak niet begrepen voelen door de school en het gevoel hebben dat hun kind vanwege de (culturele) verschillen naar het speciaal onderwijs wordt gestuurd. Een Sinto gaf aan dat de school en de huisarts al snel aandrongen op medicatie tegen ADHD voor zijn jonge dochter op de basisschool destijds, wat hij overigens niet heeft gedaan. Deze dochter heeft inmiddels een diploma heeft behaald. Daarnaast krijgen scholen speciaal extra budget voor Sinti en Roma kinderen maar daar wordt volgens de gemeenschap niets extra's voor gedaan door die scholen.

Een andere professional benoemt dat de verwachtingen dat onderwijspersoneel heeft van Roma-kinderen laag zijn. Dit kan van invloed zijn op het doorsturen van kinderen naar het speciaal onderwijs. Een Roma-respondent heeft meegemaakt dat haar eigen zoon direct naar het speciaal onderwijs werd gestuurd en hij daardoor mentale problemen heeft gekregen:

Toen ik hem wilde inschrijven voor de basisschool, was het direct de vraag: bent u Roma, Sinti, woont u op een woonwagenlocatie? Dan zei die: Oh ja, dan moet het kind wel op speciaal onderwijs. Maar als je zegt dat de kinderen perfect Nederlands spreken en

geestelijk en lichamelijk niks mankeren, dan zeggen: Okay, ja dat moeten wij zien, het IQ moet nagekeken worden, dus de kinderen moeten getest worden. Dan krijgt je van de gemeente zagezegd een begeleider, de kinderen worden getest, en als ze dan een laag IQ hebben, dan moeten ze naar onderwijs waar ze echt geestelijk en lichamelijk heel zware beperkingen hebben. [...]

Mijn zoon heeft heel grote geestelijke schade daar opgelopen, die is 16, maar die kan niet lezen, die kan niet schrijven en wat hij daar heeft meegemaakt, hij kan dat niet meer inhalen, hij kan helemaal niks. (D18, Voormalig-Joegoslavische Roma)

Voortgezet onderwijs

Binnen het voortgezet onderwijs zou ook bovengemiddeld vaak sprake zijn van doorverwijzing naar het speciaal onderwijs. Relatief veel kinderen uit Sinti- en Roma-gemeenschappen komen terecht op het praktijkonderwijs, aldus meerdere gesproken professionals. Desalniettemin zien zij ook iets vaker kinderen die doorstromen naar vmbo-basis, vmbo-kader en incidenteel ook de havo of het vwo. De oververtegenwoordiging van Sinti- en Roma-kinderen op het praktijkonderwijs, heeft volgens de respondenten meerdere oorzaken.

Zo kan er soms sprake zijn van een te laag schooladvies voor kinderen uit Sinti- en Roma-gemeenschappen, wat volgens de respondenten kan wijzen op een vorm van discriminatie. Dit probleem is niet uniek voor Sinti en Roma, maar speelt ook bij andere migrantengroepen in Nederland. Twee geïnterviewde Roma-ouders, hebben bijvoorbeeld zelf actie ondernomen om het schooladvies van hun kind te wijzigen. Hun kind kreeg eerst vmbo-kader als advies, wat de ouders niet vertrouwden. Zij hebben vervolgens een onafhankelijke test geëist, waaruit havo/vwo als advies kwam. Hun kind volgt nu onderwijs op dit niveau.

Een andere reden van het lagere schoolniveau wordt door professionals gezocht in de schoolkeuze. Zo bestaat het beeld dat Sinti- en Roma-ouders hun kinderen naar dezelfde school willen sturen waar ook al andere kinderen uit dezelfde familie of gemeenschap naartoe gaan vanwege gevoelens van veiligheid en bescherming. Ook wordt er volgens professionals regelmatig gekozen voor een school dichtbij huis, vanwege veiligheid en gemak of financiële belemmeringen. Dit kan ervoor zorgen dat kinderen niet op het juiste schoolniveau terecht komen. Zij stellen daarom dat leerlingen hogere schoolniveaus zouden kunnen behalen, als zij naar de juiste school zouden kunnen gaan.

Een andere factor die de onderwijspositie op het voortgezet onderwijs beïnvloedt volgens respondenten, is de motivatie voor het afronden van het onderwijs en de verwachtingen naar kinderen toe. Hoewel ouders en kinderen nog gemotiveerd zijn voor deelname aan het primair onderwijs, zien de professionals een daling in de motivatie binnen het voortgezet onderwijs. Twee Sinti-ouders merken juist op dat hun kinderen niet meer hun best doen op school, omdat ze het gevoel hebben dat ze er niet bij horen, en omdat ze al voorzien dat ze later niet makkelijk een woning of woonwagen zullen krijgen. Hier worden de kinderen volgens hen onverschillig of somber van, of juist opstandig. Deze afname in motivatie kan volgens een klein deel van de professionals ook gezocht worden in het idee dat kinderen vanaf de leeftijd van veertien jaar binnen de traditionele gemeenschappen vaak al als volwassen worden gezien. Dat betekent dat zij taken en plichten krijgen die daarbij passen. Voor meisjes zouden dat vaak huishoudelijke taken zijn en van jongens zou verwacht worden dat zij zich actief inzetten voor het familiebedrijf/inkomen. Dit zou volgens deze professionals een reden zijn dat relatief vaak leerlingen met een Sinti- of Roma-achtergrond het voortgezet onderwijs niet afronden.

Hoofdstuk 4: Onderwijspositie

Meiden zijn vanaf veertien jaar eigenlijk op een huwbare leeftijd en die familie heeft iets van: 'Ja ze hoeft eigenlijk niet meer naar school, want ze komt gewoon thuis het huishouden doen, dus veel praktischer. Als ze gewoon leert hoe ze het huishouden moet doen en moet koken, dan dat ze nou weer op school blijft. En dan zien we een paar meiden die met pijn en moeite toch nog wel naar school gaan, tot ze bijvoorbeeld op zeventienjarige leeftijd trouwen. (P12)

De uitkomsten van de enquête onder professionals sluiten hier deels op aan: de meeste respondenten zijn van mening dat een minderheid (of bijna niemand) van de Sinti en Roma in hun gemeente het belangrijk vindt dat hun kinderen de hoogst haalbare onderwijsvorm volgen. Echter niet alleen de verwachtingen vanuit huis, maar ook het (problematische) gedrag van voornamelijk jongens op het voortgezet onderwijs maakt dat zij niet altijd hun onderwijs afronden, aldus enkele professionals. Voor meisjes zien enkele professionals juist dat ouders het 'eng' vinden om hun dochters naar school te laten gaan, omdat zij dan in contact komen met andere jongens.

Vervolgonderwijs

Wanneer we kijken naar het vervolgonderwijs, zien we dat niet alle leerlingen na het voortgezet onderwijs doorstromen naar een vervolgopleiding, volgens de gesproken professionals. Een professional vertelt dat leerlingen van het praktijkonderwijs vrijwel altijd de opleiding afronden, maar graag zo snel mogelijk aan het werk willen, waardoor zij uitstromen naar de richting 'arbeid' in plaats van 'onderwijs'.

Wat je dan ook vaak ziet, is dat ze als ze zestien zijn dan willen ze graag uitgeschreven worden, dan willen ze zichzelf inschrijven bij de KvK als ZZP'er en worden ze ingehuurd door een oom of een neef of wie dan ook, die een bouwbedrijf heeft. (P6)

Andere professionals geven aan dat leerlingen van het vmbo soms een mbo-opleiding starten. Dit gaat voor meisjes dan vooral om zorg- en welzijnsopleidingen, maar ook om schoonheidsopleidingen. Voor jongens gaat het om opleidingen in de richting van de bouw, aldus meerdere professionals. Niet alle Sinti- en Roma-leerlingen die een opleiding afronden zouden uiteindelijk ook gaan werken. Volgens een deel van de professionals zouden met name meisjes op een vanaf de huwbare leeftijd niet meer geacht worden te gaan werken maar dienen zij zich klaar te maken voor het huwelijk.

Verzuim

Meerdere professionals benoemen het grote schoolverzuim in het primair en voortgezet onderwijs. Zij stellen dat zowel Sinti- als Roma-kinderen veelvuldig worden afgemeld van school. Het verzuim gaat om ziekmeldingen, maar soms ook om ongeoorloofd verzuim. De respondenten benoemen meerdere redenen voor het relatief grote verzuim.

Ten eerste geeft een aantal professionals aan dat kinderen binnen zowel de Sinti- als Romagemeenschappen een bepaalde mate van regie kennen binnen het gezin. Zij stellen dat wanneer een kind aangeeft zich niet goed te voelen, het kind altijd wordt geloofd en wordt afgemeld van school. Voorbeelden zijn het hebben van hoofdpijn of hormonale klachten.

Een tweede reden van verzuim kan volgens een Roma-respondent zijn dat er soms weinig structuur en regelmaat bestaat voor Roma-kinderen, maar ook dat er financiële zaken een rol spelen die het verzuim kunnen vergroten:

Het kan zijn dat kinderen te laat naar bed gaan, dat er geen regelmaat is, het kan soms zijn dat ze geen eten en drinken hebben, dat ze zich schamen. Het kan soms zijn dat ze geen benzinegeld hebben, of dat ze hun kinderen niet alleen over straat durven laten gaan. (D62, Generaal-Pardon Roma)

Een derde reden dat verzuim vaker kan voorkomen is vanwege culturele verschillen met de burgermaatschappij. Eén van de gesproken professionals benoemt bijvoorbeeld dat wanneer een familielid overlijdt, er binnen de gemeenschap ruim de tijd wordt genomen om te rouwen. Kinderen zijn onderdeel van dit proces en worden dan thuisgehouden van school. Daarnaast zijn er vaker sterfgevallen in grotere families en zodoende vaker begrafenissen. Daarin is er volgens respondenten ook geen verschil in de graad van familie van de overledene, men gaat ook naar begrafenissen van verre familie en hecht daar veel waarde aan, waarbij men in Nederland veelal alleen verzuim mag krijgen voor eerste/ en tweedegraads familie.

Culturele verschillen zijn ook te zien in het verhaal van een Roma-respondent, die vertelt over een voorval waarbij de docente van zijn kind, die op dat moment in groep vijf zat, ervoor uitkwam lesbisch te zijn, en volgens de respondent andere kinderen ook stimuleerde om ook uit de kast te komen. De respondent ging daarop het gesprek aan met de directeur en dreigde om zijn kind thuis te houden:

Op de groep van mijn zoon zijn er 24 kinderen, en de docente zei: 'meisjes en jongens, ik ben lesbisch en als een van jullie ook homo of lesbisch wil worden, dan is dat normaal.' Toen ben ik op school geweest, ik was boos op de directeur. Ik zei 'ik heb er alle respect voor dat zij lesbisch is, maar je mag niet tegen mijn kind zeggen: 'als je wil mag je ook homo worden.' Hij mag dat later wel kiezen, maar niet nu, in groep 5. En ik zei: ik weet dat ons kind leerplichtig is. Als hij niet naar school komt, dan krijgen we problemen, maar als dit zo doorgaat, dan haal ik mijn zoon van school. Dan mag iedereen bij mij thuis komen om te vragen waarom. (D19, Roma van na 2003)

In het geval van deze situatie toonde de respondent bereid te zijn de bron van het meningsverschil openlijk te bespreken met de schooldirectie. Uiteindelijk is de betreffende docente gestopt en heeft de zoon niet verzuimd van school.

Meerdere professionals zijn van mening dat een meer regelmatige deelname aan het onderwijs, en dus minder verzuim, kan zorgen voor hogere schoolniveaus. Het lijkt er volgens hen ook op dat vooral betrokkenheid van de school en de docenten belangrijk is bij het voorkomen van verzuim.

Ik zie echt een heleboel leerlingen die veel hoger zouden kunnen scoren als ze naar school zouden gaan. Ik zie bijna dat iedereen toch uitstroomt naar praktijkonderwijs of VMBO-basis, misschien kader, maar eigenlijk zijn het allemaal kinderen die veel meer mogelijkheden hebben, maar door het enorme verzuim, dat zie ik bijna bij allemaal en weinig stimulans thuis, dat het toch effect heeft op de uiteindelijke Cito score. (P16)

Een Roma-respondent meent dan ook dat er niet voldoende wordt geacteerd op verzuim van Roma-kinderen:

Hoofdstuk 4: Onderwijspositie

Van wat ik hoor, is dat de scholen het niet zo erg vinden als een Roma-kind niet komt opdagen. Dan zeggen: 'Ah, dat maakt niet uit, die komen toch niet.' Maar er kan van alles aan de hand zijn, misschien zijn de ouders ziek en moet het kind voor broertjes of zusjes zorgen. Maar als er een Nederlands kind niet op school komt, dan wordt er meteen gebeld: 'wat is er aan de hand? Wat is het probleem?' (D30, Roma van na 2003)

Discriminatie

Net als binnen andere gebieden, speelt ook discriminatie een rol binnen de onderwijspositie van Sinti en Roma. Meerdere respondenten uit de doelgroep geven aan dat zij (subtiële vormen van) discriminatie ervaren op de basisschool. In meerdere gevallen stappen de ouders naar school om deze voorvallen te bespreken. Een andere Roma-respondent zegt dat zijn dochter door haar achtergrond en kleur niet volledig wordt geaccepteerd op school:

Die kinderen willen niet met mijn dochtertje spelen. Er zijn er maar twee uit haar klas die met haar willen spelen. De rest ziet haar niet staan. Ik heb het er een keer met een leraar over gehad. Waarom kijken jullie niet naar dit soort kinderen om, vroeg ik. En als dat zo doorgaat, wil ik niet dat ze nog naar deze school gaat. [...] De leraar zei: We kijken wat we eraan kunnen doen. Maar tot nu toe heb ik geen verschil gezien. Er zijn ook kinderen uit Polen en Oekraïne in de klas, maar naar hen kijken ze echt anders. Zij hebben geen kleurtje. Wij zijn donker. (D35, Roma van na 2003)

Discriminatie wordt volgens de respondenten niet alleen ervaren in het primair onderwijs. Meerdere professionals, alsmede enkele Sinti en Roma respondenten, geven ook voorbeelden van kinderen die hogere niveaus in het onderwijs behalen, maar die op de onderwijsinstelling niet durven uit te komen voor hun Sinti- of Roma-achtergrond, uit angst om niet geaccepteerd en gediscrimineerd te worden:

Die jongen vond het toch altijd moeilijk op de HAVO om andere jongeren mee te nemen daarnaartoe [naar woonwagenlocatie], want dat werkt toch stigmatiserend nog steeds. Als die jongen dan moest zeggen dat ie op een woonwagenlocatie woonde... Als je op het lager onderwijs zit, dan wordt dat nog maatschappelijk geaccepteerd, maar op een HAVO is dat moeilijk. (P13)

Daarnaast zijn er leerlingen van wie bekend is dat zij op een woonwagencentrum wonen en daarom te maken krijgen met vooroordelen. De ouders moeten daarbij soms bemiddelen in hoe hun kinderen zich opstellen:

Ons dochtertje zit nu op de middelbare school, ze doet vmbo-kader. We stimuleren haar haar best te doen. Ze is nu 13, aan het puberen, dus ze is een beetje opstandig nu. Er was laatst een voorval met de politie op het kamp of er wordt gezegd dat ze van een familie komt die dieven zijn en stelen. Dat doet haar geen goed. Maar wij zeggen tegen haar dat ze lief moet doen tegen iedereen, ook al doen anderen dat niet tegen haar, we vinden het belangrijk dat zij dat wel doet. (D33, Sinti)

Een ander voorbeeld is een regeling uit 2019 waarbij scholen extra bekostiging konden aanvragen voor kinderen met Sinti- en/of Roma-achtergrond. Om deze bekostiging te kunnen krijgen, dienden scholen

een bewijsstuk aan te leveren. Er is gekozen om dit te doen via een formulier waarbij de ouders diende aan te geven dat hun kind een Sinti- of Roma-achtergrond had. Dit werd volgens een professional door zeer veel Sinti en Roma als kwetsend ervaren en in verband gebracht met de registratie van Sinti en Roma ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. Niet alleen werd voorbijgegaan aan deze gevoeligheid, ook werd in het formulier het woord ‘zigeunerkinderen’ gebruikt om deze kinderen te benoemen. Een aanduiding die als discriminerend wordt ervaren.

4.1.2 Ontwikkeling van de onderwijspositie sinds 2019

Sinds 2019, zijn er meerdere ontwikkelingen waargenomen door respondenten op het gebied van onderwijs. Het gaat hierbij vooral om de invloed van COVID-19 op de onderwijsparticipatie en de lichte positieve ontwikkeling die te zien is in doorstroom naar hogere schoolniveaus.

Meer verzuim door COVID-19

Een belangrijke gebeurtenis die de onderwijspositie van Sinti- en Roma-kinderen en jongeren heeft beïnvloed, is de COVID-19 crisis. De zogenoemde coronacrisis had invloed op leerlingen in alle onderwijslagen. Vanwege de lockdowns moesten kinderen thuisblijven van school en hadden ouders de ‘plicht’ om thuisonderwijs te verzorgen en kinderen te begeleiden bij het maken van schoolopdrachten. Meerdere professionals geven aan dat het verzorgen van thuisonderwijs en begeleiden van kinderen met schoolopdrachten lastig was voor de ouders, omdat zij vaak zelf een lager opleidingsniveau hebben of weinig onderwijs hebben genoten.

Ik denk dat de eigen opleiding van ouders maakt dat ze niet in staat waren, onmachtig waren, om hun eigen kinderen thuisonderwijs te geven, wat eigenlijk wel van ouders werd verwacht in die lockdown periodes. Dat is denk ik een achteruitgang. (P8)

Een gesproken Roma van oudsher heeft vijf kinderen in diverse leeftijden. Door zijn lastige huisvestingssituatie, ze wonen tijdelijk in een te kleine caravan, en zijn eigen laaggeletterdheid, was het lastig voor zijn kinderen om huiswerk te maken, met name tijdens de coronacrisis:

Ze krijgen allemaal van die papieren thuis allemaal en dan moeten ze allemaal thuis leren en dat gaat niet prettig als je in een caravan twee of drie achter een tafel zet en die ene die moet rekenen, die andere moet leren lezen en die andere moet iets anders. Ja, dat gaat niet, dat werkt niet samen. Kinderen hebben gewoon plek nodig. [...] En toen is corona gekomen, toen hebben ze een beetje thuis les gekregen. Dat was eigenlijk voor die kinderen vier keer nul, om het zo plat te zeggen, want als je niet kan lezen en schrijven, dat red je niet. Toen corona verminderde zijn ze weer naar school gegaan. [...] Nu zijn de kinderen gelukkig op school en ja, het loopt allemaal goed. (D29, Roma van oudsher)

Ook kon er een gebrek bestaan aan benodigde materialen voor thuisonderwijs, zoals een (goedwerkende) laptop internet of kennis van een computer om deel te kunnen nemen aan lessen. Deze problemen ontstonden echter ook onder andere doelgroepen met een vergelijkbare sociaaleconomische positie (Rijksoverheid, 2021).

Naast dat de coronacrisis invloed kan hebben gehad op het onderwijsniveau van kinderen, heeft het ook bijgedragen aan een (tijdelijke) verhoging van het schoolverzuim. Een Roma-respondent geeft aan

dat zijn zoon tijdens de coronapandemie veel thuis is gebleven, omdat de respondent een eigen bedrijf heeft en samen met zijn vrouw veel buiten de deur werkt. Daarom wordt een deel van de zorg gedaan voor zijn zoon door een van zijn dochters gedaan, die al getrouwd is en een eigen woning heeft:

In de coronatijd is hij thuisgebleven. Een van onze dochters zorgt heel veel voor onze zoon, brengt hem naar school, gaat hem uit school ophalen. Hij heeft twee oudere zusjes, dus die helpen ons heel veel, maar stel onze zoon heeft schoolvakantie en de zusjes zijn ze niet thuis, dan zeggen we: je blijft week thuis hoor, dan gaan we niet failliet. (D19, Roma van na 2003)

Een drietal professionals geeft aan dat, toen het onderwijs weer fysiek plaatsvond, kinderen vaker werden thuisgehouden, omdat er angst bestond dat de kinderen ziek zouden worden (of ter bescherming van de ouderen die tevens vaak inwonen bij gezinnen). Daarnaast bleek het, volgens een van de professionals, voor ouders lastig om de dagelijkse structuur weer op te pakken toen de scholen weer begonnen, wat weer invloed had op het verzuim. De professionals geven aan dat nu de lockdowns alweer enige tijd geleden zijn, zij weer het oude niveau zien van de schoolgang.

Lichte stijging in hogere schoolniveaus door gemotiveerde ouders

Een andere ontwikkeling die de professionals al enige tijd zien, is het langzaam stijgende aantal leerlingen dat uitstroomt naar vmbo-niveaus en havo. Meerdere respondenten die ervaring hebben met Sinti-jongeren zien dat het schoolniveau stijgt. Vaak gaat het om mbo-2 niveau, maar steeds vaker zien zij ook leerlingen die doorstromen naar mbo-3 en -4. Ook havo-, hbo- en vwo-niveau komt vaker voor. Deze professionals zien een betere doorstroom naar het vervolgonderwijs. Enkele van deze respondenten zien ook een (gestage) stijging van het aantal meisjes binnen voortgezet onderwijs en vervolgopleidingen. Daarnaast zien zij meer leerlingen die het onderwijs afronden.

Bovenstaande ontwikkeling wordt volgens de professionals beïnvloed door de nieuwe generatie ouders uit zowel de Sinti- als Roma-gemeenschap. Zij moedigen het onderwijs van hun kinderen, en ook de dochters, steeds meer aan, aldus deze professional:

Vroeger gingen kinderen niet eens allemaal naar de basisschool, nu gaan ze allemaal naar het basisonderwijs en naar het vervolgonderwijs [...] Ze zijn niet allemaal even goed dat ze naar de HAVO kunnen, dat zijn er nog maar weinig, maar ze gaan wel allemaal een opleiding doen. De ouders moedigen dat wel aan, dus het wordt wel steeds beter en op scholen zien ze dat ook. (P13)

Daarnaast is de indruk vanuit de gesprekken dat kinderen vaker een vervolgopleiding doen, de opleiding afmaken en een baan vinden of eigen bedrijf oprichten. Deze Roma-respondent motiveerde zijn twee dochters om een 'goede opleiding' te doen, juist omdat hij zelf weinig opleiding heeft genoten:

Onze twee dochters hebben een hele goede opleiding gehad hier. De jongste werkt nu als assistente bij de dokter. Ik was echt bezig om mijn eigen kinderen te motiveren, zo van: 'papa heeft geen opleiding gehad, dit was moeilijk. Willen jullie zoals papa worden, zonder opleiding?' Dat vormde ook een motivatie voor onze kinderen. (D19, Roma van na 2003)

Ook vertelt een van de professionals dat er sinds kort een groep Sinti-moeders actief deelneemt binnen de basisschool van hun kinderen, door mee te helpen bij schoolactiviteiten. Deze participatie van Sinti-moeders in het onderwijs wordt door meerdere respondenten benoemd. De toegenomen betrokkenheid van ouders bij de basisschool komt volgens een deel van de professionals vooral doordat basisscholen zich meer verdiepen in de gemeenschappen en de ouders meer betrekken dan in het voortgezet onderwijs gebeurt. Ook is aan de hand van voorbeelden eerder in dit hoofdstuk al aangetoond dat ouders veel sneller naar de school lijken te stappen of actie ondernemen als zij het ergens niet mee eens zijn, bijvoorbeeld als zij vinden dat hun kind een te laag schooladvies heeft gekregen.

Andere professionals weerleggen dat zij verbetering zien in de onderwijspositie. Zij zien bijvoorbeeld vooral doorstroom naar praktijkonderwijs, vmbo-basis en vmbo-kader. Daarnaast ziet een van de professionals alsnog relatief veel jongeren die de middelbare school niet afronden. Professionals spreken vaak over kleine groepen waarmee zij in aanraking komen, waardoor individuele verschillen kunnen ontstaan aan de hand van andere factoren. Ook in de enquête geven de meeste professionals aan dat zij weinig ontwikkeling zien op het gebied van deelname aan het onderwijs sinds 2019, terwijl een deel van de respondenten juist wel een positieve ontwikkeling ziet. Er bestaat dus geen eenduidig beeld over de ontwikkeling van de onderwijspositie van Sinti- en Roma-kinderen en jongeren.

4.1.3 Toekomstverwachtingen

Gekeken naar de toekomstige onderwijspositie van Sinti en Roma, spreken de professionals zowel verwachtingen als hun hoop uit. Vanuit de enquête onder professionals zien we evenveel respondenten die van mening zijn dat de onderwijspositie zal verbeteren als respondenten die het idee hebben dat er weinig zal veranderen. Uit de interviews komt de hoop naar voren dat kinderen vaker naar school gaan, waardoor zij zich meer op hun gemak gaan voelen op school en beter opgeleid worden. Daarnaast bestaat de hoop dat jongeren vaker het voortgezet onderwijs gaan afronden en dus vaker hun diploma zullen behalen.

De professionals spreken ook hun hoop uit dat jongeren doorstromen naar hogere voortgezet onderwijsniveaus en hogere niveaus van vervolgopleidingen, zoals mbo2, -3 en -4. Wat hierbij zou helpen, aldus een van de respondenten, is het opschuiven van de leeftijd van Sinti- en Roma-meisjes wat betreft het krijgen van kinderen. Het idee bestaat dat als Sinti en Roma meisjes op latere leeftijd aan kinderen beginnen, zij meer ruimte krijgen om hun opleiding af te ronden. Naast dat deze hoop bestaat, geven sommige professionals ook aan dat dit hun verwachting is. Dit baseren zij op het idee dat jonge ouders die zelf onderwijs hebben genoten en daarom dit belangrijk zullen vinden voor hun eigen kinderen en hen hierin motiveren en stimuleren. Hierop aansluitend wordt er ook verwacht dat oudere broers, zussen, neven en nichten die hun vervolgopleidingen succesvol afronden als een rolmodel kunnen dienen voor de jongere generatie.

Echter zijn er ook professionals die verwachten dat de bestaande kloof tussen de onderwijspositie van Sinti- en Roma-kinderen en jongeren en andere kinderen en jongeren in Nederland zal blijven bestaan, als er niet actief wordt ingezet op het verkleinen van deze kloof. Meerdere van hen pleiten voor een actief en langdurig beleid op het gebied van onderwijs, om de positieve ontwikkelingen door te kunnen laten groeien. Afsluitend benoemt een van de professionals dat het gehele onderwijs onder druk staat vanwege allerlei ontwikkelingen, wat vaak meer gevoeld wordt door leerlingen die juist extra ondersteuning kunnen gebruiken. Deze professional vreest dat Sinti en Roma leerlingen dat nog meer

zullen voelen dan andere groepen leerlingen, wat hun onderwijspositie niet ten goede zal komen. Bijvoorbeeld het niet kunnen of durven aangaan van een lening of schuld voor studiefinanciering.

4.2 Onderwijspositie: verdiepende casus

In de voorgaande paragraaf zijn verschillende aspecten van de onderwijspositie van Sinti en Roma besproken. Opvallend is dat Sinti en Roma zelf en professionals beiden andere perspectieven hebben over de onderwijspositie. Zij zien vaak dezelfde 'conclusies' (meer deelname speciaal onderwijs en praktijkonderwijs, relatief veel verzuim) maar verklaren dit aan de hand van verschillende, soms afwijkende aspecten. Deze tegenstellingen van de perspectieven van Sinti en Roma en de professionals worden uiteengezet en toegelicht in onderstaande casussen.

Casus 1: Speciaal Onderwijs

Anna is een Roma meisje van 7 jaar oud. Ze woont samen met haar ouders, oudere broer en haar oma op een woonwagenlocatie. Anna gaat elke dag naar een school voor speciaal onderwijs. Zij is hier na de kleuterklas naartoe gestuurd door haar basisschool. De ouders van Anna hebben het idee dat zij naar speciaal onderwijs is gestuurd omdat zij een Roma is, de basisschool geeft aan dat zij naar het speciaal onderwijs moest omdat zij weinig praatte en laag scoorde op de IQ testen die zijn afgenomen. Zij constateerden toen een taal- en ontwikkelingsachterstand, waardoor zij volgens de school beter zou passen op het speciaal onderwijs.

Thuis praat Anna met haar familie Romanes en vrijwel geen Nederlands. Haar ouders vinden het belangrijk om de taal met hun kinderen te spreken om zo de cultuur door te geven. Op het speciaal onderwijs heeft Anna het niet naar haar zin. Zij gaat met steeds minder motivatie naar school en voelt zich somber. De ouders van Anna hebben door dat het niet goed gaat met hun dochter, maar weten niet goed hoe ze haar kunnen helpen.

Een juf op het speciaal onderwijs ziet ook dat Anna minder gemotiveerd is, zich verveelt en somber is. Ze vraagt zich af of Anna wel thuishoort op het speciaal onderwijs. Ze gaat in gesprek met de ouders over de ontwikkeling van Anna en dringt aan op het spreken van de Nederlandse taal thuis. Zij denkt dat als Anna de Nederlandse taal meer machtig wordt, zij wellicht hoger zal scoren op de IQ testen die zijn afgenomen in de kleuterklas. Daarnaast denkt zij dat Anna wellicht meer tot haar recht zal komen op een reguliere basisschool, waar zij wat meer uitgedaagd zal worden. De ouders van Anna moeten zich dan wel actief inzetten voor haar (taal)ontwikkeling. De ouders van Anna zijn blij dat zij hulp kan krijgen en wellicht terug zou kunnen naar het reguliere onderwijs, maar vinden het wel lastig om hun gebruiken thuis aan te passen.

Binnen deze casus spelen verschillende aspecten van de onderwijspositie van Sinti en Roma een rol. Enerzijds zien we in deze casus dat Roma-kinderen (en Sinti-kinderen) relatief vaak naar het speciaal onderwijs worden gestuurd door onderwijspersoneel, anderzijds zien we ook het ongenoegen van ouders van deze kinderen terugkomen. Meerdere keren horen we van Sinti- en Roma-ouders dat zij het niet altijd eens zijn met de keuze van scholen om hun kind(eren) naar het speciaal onderwijs door te sturen. In hun beleving worden Sinti- en Roma-kinderen op basis van hun culturele achtergrond anders beoordeeld dan burgerkinderen en wordt er strenger op hen gelet. Dit zorgt ervoor dat zij, volgens de ouders regelmatig zonder aantoonbare reden, naar het speciaal onderwijs worden gestuurd. Dit heeft

als effect dat deze kinderen niet op het juiste niveau terecht komen waar zij wel behoefte aan hebben, waardoor zij (verder) belemmerd worden in hun ontwikkeling.

Dit gevoel staat recht tegenover de opmerkingen van professionals over de relatief grote deelname aan het speciaal onderwijs. Volgens meerdere gesproken professionals, worden leerlingen naar het speciaal onderwijs gestuurd omdat zij relatief vaak een indicatie hiervoor krijgen. Dat kan komen door de leer- en ontwikkelachterstanden waar Sinti- en Roma-kinderen soms mee starten in de kleuterklas, vooral op het gebied van taal- en spreekvaardigheden. Professionals wijten deze achterstand aan zowel het IQ van de leerlingen, als de 'opvoeding' van de ouders. Zo menen sommige professionals dat kinderen vrijwel niet deelnemen aan voorschoolse educatie en daardoor een bepaalde ontwikkelingsachterstand oplopen. Ook spreken sommige professionals over het niet spreken van de Nederlandse taal thuis, waar een taalachterstand uit kan ontstaan. Echter zijn er ook professionals die van mening zijn dat onderwijspersoneel lagere verwachtingen hebben van Sinti- en Roma-kinderen, wat zich vertaalt in lagere schooladviezen. Ook bestaan er volgens enkele professionals verschillende verwachtingen bij Sinti- en Roma-ouders en het onderwijspersoneel als het gaat over de onderwijsdeelname van de kinderen. Dat kan komen doordat er vanuit de cultuur andere verwachtingen bestaan, maar ook doordat ouders zelf weinig onderwijs hebben genoten, aldus professionals.

Casus 2: Scholen kiezen

De neef van Anna, Radko is 12 jaar en zit op het reguliere basisonderwijs. Hij heeft net de Cito-toets gemaakt en heeft een havoadvies gekregen. Hij is erg trots op zijn prestatie en deelt dit enthousiast met zijn ouders. Zij zijn ook erg trots op hun zoon, maar raken ook direct licht gepanikeerd. In de omgeving waar zij wonen, is geen havo-school waar Radko naar toe kan. Dat zou betekenen dat hij een behoorlijk stuk moet reizen met het openbaar vervoer, zeker wel 40 minuten elke dag. Een oudere broer en zus van Radko, gaan in de omgeving naar een vmbo-basis school. Zijn broer en zus hebben het erg goed op deze school en hun ouders hebben goede contacten met de leerkrachten daar. De ouders van Radko denken daarom dat het goed is als Radko samen met zijn oudere broer en zus naar deze school kan gaan, in plaats van ver alleen te reizen naar de havo-school. Zij laten de basisschool weten dat Radko naar de vmbo-basis school zal gaan. De leraar van Radko is erg teleurgesteld en raakt gefrustreerd op de ouders. Hij vraagt zich af waarom zij Radko niet willen steunen in zijn onderwijsontwikkeling. De ouders van Radko voelen zich onbegrepen, aangezien zij juist proberen uit te leggen dat ze hun zoon uit liefde naar de vmbo-basis school laten gaan, omdat dat een veilige en betrouwbare optie is vanwege hun ervaringen. Samen komen de leraar en de ouders er dus niet uit.

In deze casus wordt de situatie geschetst dat Sinti- en Roma-leerlingen niet alleen binnen het basisonderwijs op een te laag niveau terecht zouden kunnen komen, maar dat dit ook kan plaatsvinden wanneer het gaat om het voortgezet onderwijs. Waar enkele gesproken Roma binnen dit onderzoek bijvoorbeeld aanklaarten dat hun kind een te laag schooladvies heeft gekregen vanuit de 'eindtoets', verwijzen professionals juist naar voorbeelden van Sinti- en Roma-leerlingen die een hoger advies krijgen, maar naar lagere niveaus worden gestuurd door de ouders. Dit komt volgens hen voort uit het idee van Sinti- en Roma-ouders dat alle kinderen uit dezelfde familie of gemeenschap naar dezelfde en dichtstbijzijnde school zouden moeten vanwege vertrouwen en veiligheid. Deze scholen zijn niet altijd passend qua niveau met het niveau van de Sinti- en Roma-kinderen op basis van hun 'eindtoets' in groep acht. Zij volgen op zo'n moment dus onderwijs op een te laag niveau, aldus enkele professionals. De resultaten uit de enquête onder professionals sluiten hier deels op aan: de meeste respondenten zijn van mening dat een minderheid (of bijna niemand) van de Sinti en Roma in hun gemeente het belangrijk vindt dat hun kinderen de hoogst haalbare onderwijsvorm volgen.

De casus maakt duidelijk hoe de verwachtingen en overwegingen van Sinti- en Roma-ouders en onderwijspersoneel hierin kan verschillen. Onderwijspersoneel wil in deze casus dat leerlingen het hoogst haalbare niveau zullen volgen, terwijl ouders willen dat hun kinderen veilig en vertrouwd zijn.

4.3 Conclusie

Deelname primair onderwijs en voorschoolse educatie

De onderwijssituatie van Sinti- en Roma-kinderen in Nederland wordt over het algemeen als redelijk beschouwd door zowel professionals als Sinti en Roma. Vooral in het primair onderwijs is er een positieve ontwikkeling te zien met betrekking tot de deelname. Dit zou mede komen dankzij de motivatie van jonge, onderwezen ouders en de aandacht van onderwijsinstanties. Echter, professionals hebben ook het idee dat Sinti- en Roma-kinderen relatief vaak beginnen met leerachterstanden, vooral in taal en sociale vaardigheden, vanwege het niet spreken van Nederlands thuis. Respondenten geloven dat meer deelname aan voorschoolse educatie, wat op dit moment weinig zou plaatsvinden, deze achterstanden kan verkleinen. Onderzoek toont aan dat voorschoolse educatie een positief effect heeft op taalontwikkeling van jonge kinderen, vooral voor kinderen die opgroeien in minder gunstige sociale, culturele en economische omstandigheden (Jepma & Vander Heyden, 2022). Bovendien toont internationaal onderzoek aan dat deelname aan voorschoolse educatie kan bijdragen aan een hoger opleidingsniveau op langer termijn, maar ook betere arbeidsmarktparticipatie, woonomstandigheden en vermindering van crimineel gedrag.

Invloed van COVID-19 op onderwijspositie

Eventuele achterstanden kunnen ook te wijten zijn aan de COVID-19 crisis, die volgens respondenten een aanzienlijke impact heeft gehad op de onderwijspositie van Sinti- en Roma-kinderen. Tijdens de lockdowns moesten kinderen thuisblijven en thuisonderwijs volgen, wat moeilijk was voor ouders met een lager opleidingsniveau, weinig onderwijservaring of door een gebrek aan materialen zoals laptops. Waarschijnlijk is dit niet een cultureel aspect, maar komt dit overeen met kinderen die ten tijde van COVID-19 in een vergelijkbare sociaaleconomische positie verkeerden. In gesprekken met professionals en Sinti en Roma komt naar voren dat ouders in de doelgroep relatief vaak lager opgeleid zijn. Onderzoek laat zien dat leerlingen in kwetsbare situaties meer leervertragingen hebben opgelopen door COVID-19. Zo geldt bijvoorbeeld hoe lager het opleidingsniveau van de ouders, hoe meer leervertraging (Rijksoverheid, 2021).

Ontwikkelingen in voortgezet onderwijs

Professionals merken in de afgelopen jaren een langzame maar gestage stijging in het onderwijsniveau van Sinti- en Roma-kinderen, met meer doorstroming naar de hogere niveaus binnen het Vmbo, Mbo-2, -3, de Havo en incidenteel het HBO. Deze lichte stijging is over het algemeen ook te zien in de gehele populatie in Nederland (Malowski et al., 2020). Respondenten schrijven deze ontwikkeling toe aan jonge ouders die het onderwijs van hun kinderen meer zouden aanmoedigen. Toch zijn er ook professionals die het idee hebben dat een relatief groot aandeel jongeren doorstroomt naar praktijkonderwijs of vmbo-basis en -kader, of de middelbare school niet afrondt. Deze uitstroom naar lagere niveaus van onderwijs, kan volgens professionals te maken hebben met zowel discriminatie bij het verkrijgen van (te lage) schooladviezen, maar ook doordat kinderen soms naar dezelfde scholen als familieleden worden gestuurd door ouders waardoor er niet op het juiste niveau geleerd wordt. Hierdoor blijft het moeilijk om een eenduidig beeld van de onderwijspositie en vooral de onderwijsniveaus van Sinti en Roma te schetsen.

Doorstroom naar vervolgonderwijs

Het lijkt volgens professionals dat Sinti- en Roma-kinderen steeds vaker een vervolgopleiding gaan volgen, deze afronden en een baan vinden. Echter, veel leerlingen kiezen volgens professionals voor een directe toetreding tot de arbeidsmarkt in plaats van vervolgonderwijs. Mogelijk dat de sociaaleconomische achtergrond van de ouders en familie ook een rol speelt. Zo zouden zij eerder geneigd zijn om een inkomen te genereren om de familie bij te staan dan om door te leren.

Relatief veel verzuim

Een veelvoorkomend probleem volgens de professionals is het relatief hoge schoolverzuim onder Sinti- en Roma-kinderen, beïnvloed door zowel culturele redenen als familiedynamiek. Ook speelde de afgelopen jaren de coronacrisis hierbij een grote rol. Meer betrokkenheid van scholen en docenten en vergroting van motivatie voor onderwijs onder ouders wordt door respondenten gezien als essentieel om verzuim te verminderen en onderwijsdeelname te bevorderen.

Toekomstverwachtingen

Professionals verwachten dat kinderen in de toekomst vaker naar school zullen gaan, wat hun positieve ervaringen met school en hun opleidingsniveau zou kunnen verhogen. Er is ook een verwachting dat jongeren vaker het voortgezet onderwijs zullen afronden en doorstromen naar hogere onderwijsniveaus. Sommige professionals baseren hun optimisme op de invloed van ouders die zelf steeds vaker onderwijs hebben genoten en hun kinderen zullen motiveren. Tegelijkertijd zijn er professionals die vrezen dat de bestaande onderwijskloof tussen Sinti- en Roma-kinderen en andere kinderen zal blijven bestaan zonder actieve inspanningen om deze te verkleinen. Er wordt gepleit voor een langdurig en actief onderwijsbeleid om positieve ontwikkelingen te ondersteunen. Tot slot wordt de zorg geuit dat de algemene druk op het onderwijssysteem door huidige ontwikkelingen de Sinti en Roma-leerlingen harder zou kunnen treffen, wat hun onderwijspositie zou kunnen benadelen.

Hoofdstuk 5 Rondkomen

Met de vierde vervolgmeting is voor de vijfde keer onderzoek gedaan naar de arbeidsmarktpositie en het rondkomen van Sinti en Roma in Nederland. In tegenstelling tot in de vorige metingen, waar we spreken over de ‘arbeidsmarktpositie’, hebben we ervoor gekozen om in deze monitor het woord ‘rondkomen’ te gebruiken. De redenen hiervoor zijn tweevoud: ten eerste is dit volgens een betrokkene uit de doelgroep een term die binnen de doelgroep gebruikelijk is. Ten tweede omvat de term niet alleen werken in loondienst, maar ook andere vormen van rondkomen zoals het ontvangen van een uitkering, het runnen van een bedrijf, en alle andere activiteiten waar geld mee opgebracht kan worden. In dit hoofdstuk ‘Rondkomen’ worden daarmee de arbeidsmarktpositie, het inkomen, het ondernemerschap, de werkloosheid en de stigmatisering op de arbeidsmarkt besproken. Hierbij staan we stil bij verschillen tussen groepen, generaties en geslacht. Allereerst werpen we een blik op de huidige financiële positie van de doelgroep. Vervolgens bespreken we de ontwikkelingen op het gebied van rondkomen, gevolgd door de toekomstverwachtingen.

Eerdere metingen

In de derde (2017) en vierde (2019) vervolgmetingen werd geconcludeerd dat er onder Sinti en Roma in Nederland een relatief hoge mate van werkloosheid en uitkeringsafhankelijkheid was. Sinti en Roma beoordeelden in 2019 de arbeidsmarktpositie beter dan professionals deden. Zelf gaven zij aan dat voornamelijk veel jongeren aan het werk zijn en veel Sinti en Roma als zzp’er goedlopende bedrijven hebben in de bouwsector. Dit stond in contrast met de waarnemingen van de meeste professionals. Daarnaast bleek ook dat de positie van Roma na 2003 meer overeenkomt met die van EU-arbeidsmigranten uit Bulgarije en Roemenië, en daarmee afwijkt van de positie van andere Sinti en Roma-groepen in Nederland.

Eerder werd in de nulmeting van de Monitor Sociale Inclusie 2013 geconcludeerd dat het aantal Sinti en Roma met een startkwalificatie toenam, maar dat vaak nog niet werd voldaan aan de instroomvoorwaarden en vaardigheden voor deelname aan de arbeidsmarkt. Daarnaast werd geconcludeerd dat reguliere banen in loondienst nog niet gebruikelijk waren, maar wel steeds vaker voorkwamen. De Sinti en Roma gaven over het algemeen een voorkeur aan zelfstandige werkvormen.

Literatuur Rondkomen sinds 2019

Het onderzoek van de Fundamental Rights Agency (FRA) uit 2020 naar Roma, Sinti en Reizigers in Nederland geeft inzicht in hun werkgelegenheid, armoede en sociale uitsluiting. Van alle onderzochte groepen hebben de Sinti en Reizigers in Nederland met 55% het hoogste percentage van betaald werk, hoewel dit nog steeds onder het nationale gemiddelde van 80% ligt. De arbeidsparticipatie toont een significant verschil tussen mannen (80%) en vrouwen (35%), wat de traditionele rolpatronen binnen deze gemeenschap reflecteert. Daarnaast ervoer 16% van de Sinti en Reizigers discriminatie op het werk. Financieel gezien heeft een derde (31%) van hen moeite om rond te komen, wat drie keer zoveel is als onder de algemene Nederlandse bevolking. Toch leven Nederlandse Sinti en Reizigers minder vaak in ernstige materiële achterstand, met slechts 3% die niet in staat is basisbehoeften zoals onverwachte uitgaven en vakanties te bekostigen. Vergelijkbaar hiermee heeft 36% van de Roma in Nederland moeite met het financieel rondkomen en leeft 18% in een huishouden dat essentiële zaken zoals voedzame maaltijden, adequate verwarming, en het betalen van vaste lasten niet kan bekostigen.

5.1 Rondkomen, een algemeen beeld van de (arbeidsmarkt)positie

5.1.1 Huidige positie

De geïnterviewde professionals geven aan dat Sinti en Roma het moeilijk hebben op de arbeidsmarkt. Net als in eerdere metingen van de Monitor Sociale Inclusie, komt naar voren dat de werkloosheid relatief hoog is, hoewel het lijkt alsof dit over de jaren heen wat is afgenomen. De mate van werkloosheid lijkt te verschillen per gemeente en regio. Daarnaast is er volgens de professionals sprake van relatief veel armoede en een hoge uitkeringsafhankelijkheid (met name Wajong). Een respondent uit de doelgroep heeft een beperking en een Wajong-uitkering en verdient wat geld met nevenactiviteiten. Toch houdt het niet over:

Soms is rondkomen behoorlijk lastig. Ik ben nog wel afhankelijk van bepaalde dingen, maar ik moet niet heel veel luxe dingen doen, nee. Maar zo af en toe kan ik wel [iets kopen]. Maar toch wordt er binnen de Roma [op mij neergekeken], omdat ik niet op de traditionele manier mijn inkomen kan verdienen. (D27, Voormalig-Joegoslavische Roma)

In tegenstelling tot respondent D27, die zegt dat andere Roma op hem neerkijken omdat hij niet zijn eigen geld verdient, hebben sommige professionals ook het idee dat binnen veel gezinnen het aanvragen van uitkeringen een soort “verwachting” is. De werkloosheid en uitkeringsafhankelijkheid verklaren meerdere professionals doordat er weinig rolmodellen (of mentoren) zijn met ervaring op de reguliere arbeidsmarkt. Hierdoor zou regelmatig kennis over mogelijkheden op de reguliere arbeidsmarkt ontbreken, en zou er ook een gebrek aan vaardigheden spelen die relevant zijn voor banen op de reguliere arbeidsmarkt. Een Sinti-respondent vertelt dat met name oudere mensen uit de gemeenschap kampen met psychische problemen als gevolg van de Tweede Wereldoorlog, vaak geen opleiding hebben afgerond en vasthouden aan traditionele rollen, waardoor zij minder vaak een reguliere baan hebben. Ook hebben we diverse respondenten gesproken die eerder wel werkten of een eigen bedrijf hadden, maar die vanwege gezondheidsproblemen gedwongen waren om te stoppen met werken en nu een uitkering ontvangen.

Wanneer we verder inzoomen op werken en inkomen, zien de professionals een aantal scheidslijnen binnen de gemeenschappen. Enerzijds zien zij bij Sinti en Roma die (steeds) meer deel willen nemen aan de arbeidsmarkt in de burgermaatschappij, anderzijds zien zij ook bij Sinti en Roma die meer vasthouden aan de traditionele cultuur en minder te maken willen hebben met de reguliere arbeidsmarkt van de burgermaatschappij. Daartussenin valt een groep die wel deel wil nemen aan de arbeidsmarkt, maar dan wel zelfstandig actief wil zijn (bijvoorbeeld in traditionele ambachten zoals muziek en handel) en niet in loondienst wil werken. Een Sinti-respondent beschrijft met weemoed het venten dat hij vroeger met zijn familie deed; een vrij beroep dat nu niet meer wordt uitgeoefend:

Heel veel Sinti's, die kunnen niet tegen die regelmaat, nee. Dat is niet wat past over het algemeen. Het is ook logisch, vroeger toen ik jonger was, dan ging ik naar Duitsland toe, naar de familie, gingen we venten in Oost-Duitsland, ja, dan verdienden we per dag wat andere mensen per maand verdienen en dan gewoon met jeans, wat we inkochten, potten, pannen en bestek, handdoeken, beddengoed. Dan gingen we Oost-Duitsland in, die muur viel net, dus ze hadden niks. Daar hebben we gewoon heel goed de kost verdiend. En het was leuk. Je bent op avontuur, je bent op reis, je bent vrij, dat gaf me veel vreugde. (D23, Sinti)

Daarnaast geven de professionals aan dat relatief veel Sinti en Roma in de bouwsector werken als zelfstandig ondernemer (zzp'er), met eigen bedrijven of bij familiebedrijven. Ook hebben diverse Sinti- en Roma-respondenten een eigen bedrijf, bijvoorbeeld in de bouw, auto-industrie, vastgoed of als muzikant of instrumentenmaker, fotograaf, hovenier, schilder, meubelstoffeerder, beauty- of kapsalons, restaurants, foodtrucks of een winkel.

De voorkeur van Sinti en Roma om te willen werken als ZZP'er, komt volgens de professionals doordat veel van hen een gevoel voor ondernemerschap hebben en daarbij graag samenwerken met familieleden en anderen uit de gemeenschap. Een van de Sinti die we gesproken hebben, benadrukt de vrijheid die gekoppeld is met ondernemerschap:

Ik heb een uitkering. Ik was eerst interieurverzorgster, schoonmaakster zeg maar, maar dat was niets voor mij. Sowieso vind ik het moeilijk om voor een baas te werken, dat ik bepaald werk moet doen. Vrijheid is voor ons Sinti een belangrijke waarde. Ik wil nu graag een foodtruck beginnen, dan kan ik mijn eigen dingen bepalen. Dat zit bij ons ingeprent, bij de Sinti. Ik wil een vrij beroep, ik wil vrijheid. Een echte baan lukt voor mij niet, want ik heb geen scholing. Ik heb ook weinig vertrouwen om voor iemand te werken. (D33, Sinti)

Nee, [de jongens] worden eigenlijk allemaal zzp'er, dat doen ze al als ze op school zitten, dan worden ze ingeschreven zodra ze 16 zijn. Ze worden ingeschreven als zzp'er, dan worden ze ingehuurd door een oom, als er werk is. Dat is eigenlijk wat ik zie, dat is het beeld wat ik zie. [...] Eigenlijk zit het gros van mijn Roma-jongeren echt in de bouw. Eén barbier nu. Ze zitten eigenlijk allemaal in de bouw, verschillende disciplines, van stukadoor tot timmerman tot afbouwbedrijf tot sloper, maar veel in de bouw. (P6)

Dan zie je ook een familie in muziek zitten. Die hebben natuurlijk veel meer contact met burgers. En dat ja, die kunnen daar echt een goede boterham mee verdienen. Er is nu ook iemand die zelfs cursussen geeft in Gypsy Music. (P19)

Daarnaast wordt discriminatie genoemd als reden om een eigen bedrijf starten:

In het kamp hebben we heel veel dat het moeilijk is om aan de bak te komen, vanwege discriminatie. Daarom wil iedereen een eigen bedrijf. 95 procent is eigen baas hier. [...] Maar het ook de handelsgeest die in de mensen zelf zit. Zelfs mensen die niet kunnen lezen of schrijven lukt het om een eigen bedrijf te hebben, een groot bedrijf, en zelfs mensen in dienst te nemen. (D49, Voormalig-Joegoslavische Roma)

Meerdere professionals bespreken de stigmatisering op de arbeidsmarkt. Aan de ene kant geven sommige professionals aan de stigmatisering en discriminatie te herkennen. Tegelijkertijd wordt gezegd dat het gedrag van leden van de doelgroep zelf bepaalde stigma's bevestigt of versterkt.

Ja, dan weet iedereen, wel een Sinti en dan wordt heel vaak gedacht, nee, dat moeten we niet hebben, want die halen alles weg. Dat is natuurlijk onzin, echt onzin. Er zijn net zoveel mensen in [gemeente X] die iets weghalen, maar dat is nog van vroeger uit. (P13)

We hebben hier nog een vrij grote groep in een bepaalde wijk, die hangen altijd bij een bepaalde supermarkt en daar zijn ze heel negatief aanwezig. Ze vallen het personeel lastig, maar ook de bezoekers van de winkel vallen ze lastig. Ze lopen schreeuwend door de winkel, ze gooien spullen om. Deze jongens hoeven never nooit niet bij deze supermarkt te gaan solliciteren. Ze doen het gewoon ook zelf. Ze hebben wel een stigma, dat is gewoon zo. (P6)

Deelname door vrouwen

Professionals geven aan dat voornamelijk mannen voor de inkomsten zorgen binnen Sinti en Roma gezinnen. Desalniettemin zien de professionals ook vrouwen actief op de (reguliere) arbeidsmarkt, bijvoorbeeld in de horeca of in de schoonmaakbranche. Meerdere professionals geven voorbeelden van vrouwen die eigenlijk heel actief zijn op de reguliere arbeidsmarkt, maar soms de Sinti of Roma identiteit verzwijgen om stigmatisering te voorkomen:

Toen ik als interieurverzorgster werkte, wisten ze daar niet dat ik van het kamp kwam. Maar ik hoorde dan toch opmerkingen van collega's over mensen van het kamp. Ik was toen bang dat ik mijn werk zou kwijtraken als ik het zou vertellen dat ik ook van het kamp kwam. (D33, Sinti)

Ja. Ik ken twee meiden in den Haag, die hebben allebei banen en dat zijn dochters van de vrouw die een paar jaar geleden is overleden [...]. Hij zei ook, ik wil niet dat bekend wordt dat ze Sinti zijn, want dan worden ze gediscrimineerd. Een van die meiden werkt bij de douane en daar zijn ze dus heel erg bang voor, maar er zijn dus wel degelijk succesverhalen, alleen die treden niet naar buiten. Dat zou ik interessant vinden bij een onderzoek, om ook die succesverhalen een keer te zien, maar over het algemeen blijft het tabben. (P31)

Professionals zien ook gezinnen waar, volgens traditioneel culturele normen, de vrouwen thuisblijven met de kinderen en mannen (al dan niet via reguliere banen) geld op de plank brengen. De arbeidsmarktpositie van vrouwen is daarmee meer precair vergeleken met de positie van mannen. Uit de interviews met de doelgroep komt een beeld naar voren dat werken vooral voor alleenstaande vrouwen en weduwes gebruikelijk is, zoals deze Sinti omschrijft:

Mijn vader is jong overleden, dus mijn moeder stond er ook alleen voor, die moest ook gaan werken om geld te verdienen. Die zei tegen ons ook altijd: 'als jullie dat later overkomt, zorg dat je je geld kan verdienen.' (D47, Sinti)

Naast dat werken in loondienst ongebruikelijk is, ligt op sommige beroepen een cultureel taboe. Zo vertelt een respondent over een vrouwelijk familielid met een gedeelde Sinti-herkomst die in de zorg werkt. Volgens de Sinti cultuur is dit een onrein beroep¹² om zelf uit te oefenen vanwege de uitgebreide behandelingen die daarbij horen:

¹² Overigens hangt dit niet samen met het hebben van respect voor bepaalde beroepen.

Dat mag bij ons feitelijk niet. Je mag geen andere mensen zo verzorgen, dan krijg je een apart bordje en een apart kommetje [om van te eten], dus zij is eigenlijk een beetje buitengesloten geraakt. Ze heeft dus wel werk, maar op een manier die dus eigenlijk niet in de cultuur toelaatbaar is. (D17, Sinti)

Een algemeen beeld schetsen van de arbeidsmarktpositie en het rondkomen van Sinti en Roma blijkt lastig voor de professionals. Een aantal professionals geeft aan dat zij niet het complete beeld hebben van de arbeidsmarktpositie omdat er personen zijn die buiten hun zicht vallen. Dit zou vooral gelden voor de Roma na 2003, die vaker als arbeidsmigranten uit Oost-Europa naar Nederland komen en in huizen leven en niet direct herkend worden als f Roma (door de rest van de maatschappij).

(Illegale) nevenactiviteiten

Naast inkomen via een uitkering, eigen onderneming of loondienst, spreken professionals ook over inkomsten uit illegale nevenactiviteiten onder een deel van de Sinti en Roma die zij kennen. Eventuele criminaliteit onder de doelgroep gaat volgens de meeste professionals om 'kleine criminaliteit' en voornamelijk vermogensdelicten. De voorbeelden die het meest worden benoemd zijn zaken als winkeldiefstal, pinpasfraude, zakkenrollen en (soft)drugshandel. Volgens de professionals zijn het vaker mannen die zich bezighouden met deze activiteiten dan vrouwen. Een Roma-respondent zelf zegt dat veel Roma noodgedwongen stelen omdat ze niet rond kunnen komen en geen andere uitweg zien. Enkele professionals benoemen dat het zien van de aanwezige spullen en "overvloed aan eten" in de huizen of wagens van sommige Sinti en Roma, hun vermoeden versterkt dat er sprake is van illegale activiteiten. Eén van deze professionals benoemt dat een Roma, die deze persoon kent, er zelf voor uit komt:

Ik zie dat vooral bij de Roma's. Dat zeggen ze ook gewoon, hoe denk je dat we aan al die spullen komen? ... Dat zeggen ze ook gewoon, wij krijgen het niet dus moeten we er zelf maar voor zorgen. (P16)

Belangrijk om te benadrukken is dat (kleine) criminaliteit niet bij alle leden van de doelgroep of zelfs alle families of gemeenschappen voorkomt. Andere Sinti en Roma willen juist uit de buurt blijven van criminaliteit en kunnen de dupe worden van het stigma.

Roma zonder vaste woon- of verblijfplaats

Een belangrijk onderdeel van het concept 'rondkomen' is het kunnen voorzien in de eigen levensbehoeften. Aan het onderzoek hebben drie Roma-respondenten meegedaan die op dit moment geen vaste woon- of verblijfplaats hebben. Sommigen wonen nog maar kort in Nederland en spreken ook beperkt Nederlands. De voertaal van de interviews was dan ook Romanes, gemengd met gebroken Engels of Nederlands. Vanwege hun verblijfsituatie en sociale positie wijken zij af van andere respondenten in deze monitor.

Het is niet precies bekend hoeveel Roma in Nederland zich in een soortgelijke situatie bevinden. Ook zijn er aanwijzingen dat het gaat om een zeer mobiele groep, die voor slechts korte periodes in een bepaald land verblijven en dan verder reizen. Om een goed beeld te schetsen van de leefomstandigheden van deze groep, behandelen wij de verhalen van deze drie respondenten apart. De gebruikte namen zijn gefingeerd.

Een van de gesproken Roma-respondenten die zonder vaste woon- of verblijfplaats is Mihail (D36). Hij is een man van middelbare leeftijd die geboren is in een land in Oost-Europa. Hij is een jaar geleden naar Nederland te komen, samen met twee andere landgenoten, die inmiddels weer vertrokken zijn. Hij heeft voor een aantal maanden in de kassen in het Westland gewerkt en verbleef in die periode in verschillende goedkope hotels en pensions. Hij heeft nooit zelfstandig een huis gehuurd. Nu woont Mihail in bij een ander gezin die afkomstig is uit hetzelfde dorp als hij. De leden van dit gezin spreken echter ook beperkt Nederlands. Het beeld is dat Mihail weinig contact heeft met instanties, en soms ook problemen heeft om zijn weg te vinden in Nederland. Zo moest hij een keer voor een urgent medisch probleem naar de dokter, en hij zou per email een recept krijgen voor medicijnen. Hij is twee dagen lang meerdere keren naar de apotheek gegaan om de medicijnen op te halen, maar die kwamen maar niet.

Mihail heeft eerst in het Westland gewerkt, maar hij werd daar niet goed behandeld. Er was veel sprake van discriminatie. Nu werkt hij via een uitzendbureau in een kas in een ander deel van Nederland. Hij maakt echter wel lange dagen en het werk is zwaar. Ondanks het feit dat hij een contract heeft van 8 uur per week, kan hij wel 50 tot 60 uur werken. Als je minder dan dat werkt, is er kans dat de werkgever hem aan de kant schuift. Hij werkt nu zo'n 9 tot 10 uur per dag: elke dag vroeg beginnen om 7 uur. Je kan alleen stoppen als je echt ziek bent.

Mihail heeft het idee dat de managers op zijn huidige werk geen enkele vorm van respect voor hem hebben. Tussen de collega's onderling gaat het wel. Ondanks alles geeft Mihail aan dat hij wel goed kan rondkomen. Hij kan zelfs geld sturen naar zijn familie in zijn land van herkomst.

Een andere respondent waarmee gesproken is Izabella (D45) is een vrouw van middelbare leeftijd, afkomstig uit een Midden-Europees land. Ze is zo'n 3 jaar geleden zonder papieren naar Nederland gekomen omdat Roma in haar land van herkomst slecht worden behandeld. Een aantal van Izabella's kinderen wonen nog in haar land van herkomst. Alleen één kind woont nu bij haar in Nederland. Ze verbleven eerst bij een ander gezin in een woonwagen, maar er verbleven daar te veel mensen en kinderen. Ze konden daar niet blijven.

Momenteel woont Izabella met haar volwassen zoon in een auto. Ze heeft op dit moment geen huisadres en ook geen identiteitsdocumenten, die is ze verloren. Ze wacht op nieuwe documenten, dat kan een paar maanden duren. Tot die tijd kan ze geen bankpasje aanvragen, dat ze nodig heeft om bijvoorbeeld te werken of een uitkering te ontvangen.

Izabella heeft tot een paar maanden geleden gewerkt in de schoonmaak, maar het werk is toen plotseling gestopt voor haar en haar collega's. Ze wil graag weer nieuw werk vinden, maar door het slapen in de auto is ze ziek geworden en lukt het niet meer. Ook zijn er tekenen dat ze lijdt aan een ernstig voedingstekort (honger):

Nu is het koud om te slapen, ik ben ziek, rugpijn, hoofdpijn, buikpijn, veel misselijk, veel denken, geen geld. Voor ons is het moeilijk. In deze situatie heb je niemand, niemand. Soms ga ik in de kerk. Daar krijg soms een beetje eten, niet altijd. Mijn probleem is dat ik heel vaak misselijk ben, en veel moet denken. Dat is niet normaal.

Izabella heeft Nederlands geleerd, maar spreekt het alsnog beperkt. Ze heeft wel contacten met andere Roma in de stad waar ze verblijft, en die zijn vriendelijk tegen haar en geven soms eten en drinken. Maar hebben geen plek voor haar om te wonen. Izabella geeft wel aan dat er ook criminele Roma zijn en dat ze daar liever bij uit de buurt blijft.

De laatste respondent is Lazar (D46), een man die al een zo'n 20 jaar in Nederland woont. Hij komt oorspronkelijk uit een land in Midden-Europa. Hij heeft voorheen in de vleesverwerkende industrie gewerkt. Hij woonde samen met een vrouw met wie hij een kind heeft gekregen, maar zijn partner is vijf jaar geleden overleden. Ze waren niet getrouwd en het huis stond op haar naam. Toen is Lazar het huis kwijtgeraakt en is alles bergafwaarts gegaan. Lazar heeft nu een dochter van vijf jaar oud. Hij heeft wel papieren, maar moet naar de ambassade in Den Haag om zijn legitimatie te vernieuwen. Hij heeft echter geen geld om dat te betalen, of om überhaupt een treinkaartje te bekostigen. Hij heeft momenteel geen verblijfplaats, en is de wanhoop nabij. Door zijn uitzichtloze situatie heeft Lazar soms ook suïcidale gevoelens:

Ik weet niet wat ik moet doen. Waar ik ga slapen, waar ik heen moet gaan, daar of daar. Hele dagen op straat, hele dagen. En veel denken: wat moet ik doen? Wat ik kan doen, waar ik gaan. Ik weet het niet.

5.1.2 Ontwikkelingen

Ondanks dat er in de afgelopen jaren weinig veranderd lijkt te zijn in het rondkomen van de Sinti en Roma, zien de professionals in sommige gemeentes 'verbeteringen' in de arbeidsmarktparticipatie. Tegelijkertijd geven enkele professionals aan dat ze twifelen in hoeverre dit daadwerkelijk verbeteringen genoemd kunnen worden voor de doelgroep, omdat de authentieke leefwijze steeds meer verweven wordt met de burgermaatschappij, iets waar niet alle Sinti en Roma positief over zijn. Andere professionals wijzen op een toenemende groep van met name jongeren die juist meer toenadering zoekt met de reguliere arbeidsmarkt (waaronder werken in loondienst), in lijn met de waargenomen culturele ontwikkelingen binnen de doelgroep. Echter blijft er volgens de professionals ook een groep die niet mee wil gaan in deze ontwikkelingen en dit ook later niet zal willen.

Scheidslijnen op het gebied van deze ontwikkelingen komen voor op meerdere niveaus, bijvoorbeeld binnen een gemeenschap maar ook binnen families en gezinnen. Zo geven de professionals voorbeelden van ouders (met name moeders) die een andere arbeidsmarktpositie willen voor hun kinderen, of meisjes die hun positie anders zouden willen vormgeven terwijl de ouders dit niet steunen. Ook vertellen de professionals over jongeren die graag (ook) vasthouden aan de tradities en dus niet (volledig) meegaan in de geobserveerde ontwikkelingen.

5.1.3 Toekomstverwachtingen

Toch herkennen vrijwel alle professionals het beeld dat een steeds groter deel van de doelgroep openstaat voor deelname op de reguliere arbeidsmarkt, vooral jongere generaties. Dit kan volgens de professionals botsen met de verwachtingen van de oudere generaties, vooral als het gaat om jongere vrouwen en meisjes. De professionals verwachten dat er 'beetje bij beetje' en met 'kleine stappen' ingezet kan worden op de groep (jongeren) die meer openstaat tot deelname op de arbeidsmarkt. Echter geven de professionals ook aan dat zij bij de meeste groepen in de nabije toekomst geen (grote) veranderingen verwachten in de arbeidsmarktpositie en in de manier van rondkomen.

5.2 Rondkomen: verdiepende casus

In deze paragraaf wordt een aspect met betrekking tot de situatie van Rondkomen van Sinti en Roma verdiept.

Casus: inkomen en ervoor uitkomen

Jongere Marius, 20 jaar van Roma-afkomst wil graag geld verdienen. Zijn ouders en meerdere andere (oudere) familieleden leven van een uitkering. Een neef werkt als zzp'er, maar dit loopt matig en zorgt voor veel onregelmatigheid en inkomensonzekerheid. Marius denkt daarom na over werken in loondienst, hoewel dit ongebruikelijk is binnen de gemeenschap en familie. Van de rest van de familie werkt niemand in loondienst en er wordt daarop neergekeken door de familie. Marius vindt financiële stabiliteit echter belangrijker.

Het vinden van een baan verloopt moeizaam. Marius klopt bij gemeente en verschillende bedrijven aan om te gaan werken. Deze willen de jongen geen kans geven. Vanuit de gemeente zijn in het verleden veel middelen geïnvesteerd om familieleden naar werk te leiden, maar zonder resultaat. Familieleden die begonnen met een baan zijn al snel gestopt of nooit begonnen. Hierdoor is er geen welwillende houding vanuit de gemeente om te helpen. De bedrijven waar de jongere aanklopt willen de jongen niet aannemen vanwege zijn familienaam. Als gevolg moet de jongere gaan solliciteren buiten zijn woonplaats. Uiteindelijk lukt het om een (laaggeschoolde) baan in loondienst te vinden. De jongere heeft relatief veel reistijd, wat het op tijd komen soms moeilijk maakt.

Marius weet niet goed hoe hij aan zijn familie moet vertellen dat hij werkt voor een werkgever en twijfelt er bovendien aan om op het werk zijn achtergrond als Sinti/Roma bekend te maken. Dit levert veel stress op. Door het verzwijgen richting de familie is het nog moeilijker het werkritme aan te houden en op tijd te komen, de rest begrijpt immers niet waar Marius zo vroeg en haastig naartoe moet. Voor Marius zelf is dit ook moeilijk, zo zijn ze nooit gewend geweest te leven. Maar Marius is vastbesloten om succesvol te zijn en een voorbeeld te geven aan andere leeftijdsgenoten en jongere leden van de gemeenschap die misschien ook wel willen werken of zelfs studeren.

Marius weet zich te redden in zijn baan en wat geld te verdienen. Maar de grote reistijd en stress maken het moeilijk om écht goed te presteren. Marius weet dat hij het veel beter zou kunnen doen en nog meer geld zou kunnen verdienen voor zijn familie, maar op deze manier lukt het hem nog niet om dit te bewijzen. En zelfs als hij dat wel kon, zou hij niet nog eens terug willen naar de gemeente en bedrijven die hem hebben afgewezen en waar hij zich niet welkom voelt. Marius voelt zich ongelukkig door de omstandigheden maar is dankbaar dat hij wat inkomenszekerheid heeft en hopelijk op een dag zijn familie een betere reputatie kan geven.

De casus van Marius illustreert de moeilijke positie waarin jonge Sinti en Roma zich kunnen bevinden wanneer zij in plaats van volgens de traditionele normen toch op zoek willen naar een reguliere baan (in loondienst), zelfs als ze dit erg graag willen. Ten eerste kan er een gebrek aan rolmodellen, informatie en steun zijn wanneer de gemeenschap grotendeels afhankelijk is van uitkeringen of inkomens als zzp'er. Een laag opleidingsniveau maakt het bovendien moeilijk om een baan te vinden. Daarnaast kunnen Sinti en Roma discriminatie of een gebrek aan vertrouwen vanuit instanties of werkgevers ervaren op de arbeidsmarkt. Een onzeker inkomen en stressvolle arbeidssituatie kunnen leiden tot een slechtere gezondheid, en een slechte gezondheid beperkt de mogelijkheden op de arbeidsmarkt. De opstapeling van ongunstige omstandigheden maakt het dus zeer moeilijk om een stabiele arbeidsmarktpositie en opwaartse mobiliteit voor elkaar te krijgen, zelfs in de loop van generaties. Dat betekent ook dat het moeilijk is om bestaande stigma's te ontkrachten en meer

mogelijkheden te creëren. Hoewel sommigen kunnen denken dat de doelgroep niet gemotiveerd is om te werken en de voorkeur geeft aan andere inkomstenbronnen, kunnen in werkelijkheid verschillende factoren elkaar beïnvloeden en kan er niet zomaar een eenduidige verklaring worden gegeven voor de 'slechte' arbeidspositie.

5.3 Conclusie

Vooral zzp'ers

Het beeld over de manier waarop Sinti en Roma rondkomen is divers. Veel van de door ons geïnterviewde Sinti en Roma geven aan het liefst te willen ondernemen en dat het niet gebruikelijk is om voor een baas te werken. Zowel personen behorende tot de doelgroep als professionals geven aan dat er ook een relatief hoge mate van uitkeringsafhankelijkheid is. Volgens veel van de bevroegde Sinti en Roma heeft dit vaak een reden. Bijvoorbeeld omdat zij geen eerlijke kansen hebben gehad op school, of dat het een gevolg is van discriminatie op de arbeidsmarkt. Ondanks dat werken in loondienst minder gebruikelijk is, wordt dit steeds vaker waargenomen door professionals onder jongeren en alleenstaande vrouwen.

Door verschillende van de door ons bevroegde professionals wordt vermoed dat sommige Sinti en Roma aanvullend inkomen vergaren met onbekende of illegale activiteiten. Volgens Sinti en Roma wijzen dit soort uitspraken op vooroordelen van professionals en hebben zij vaak niet een volledig beeld en houden dit soort uitspraken vooroordelen in stand. Een enkele professional geeft aan dat zelf te hebben gehoord van een persoon uit de gemeenschap. Bij andere professionals zijn het vermoedens. Zij zien bijvoorbeeld bij huisbezoeken dat er dure spullen staan terwijl het bij hen bekend is dat het gezin moet rondkomen van een uitkering. Sinti en Roma zien dit soort uitspraken als stigmatiserend.

Invloed van culturele verwachtingen

Het ontbreken van startkwalificaties en van rolmodellen of mentoren uit de doelgroep die al actief zijn op de reguliere arbeidsmarkt, belemmert participatie. Ook spelen traditionele culturele verwachtingen soms een rol. Zo wordt binnen traditionele gemeenschappen van (jonge) vrouwen vaak verwacht dat zij thuisblijven en dus helemaal niet actief zijn op de arbeidsmarkt, is het ongebruikelijk om te werken voor een baas en worden bepaalde beroepen vermeden in verband met taboes. Soms zorgen (psychische of lichamelijke) gezondheidsproblemen ervoor dat mensen moeten stoppen met werken. Tot slot wordt discriminatie genoemd als belemmering op de arbeidsmarkt, met name als het gaat om werken in loondienst. Om deze reden hebben sommigen die wel een baan hebben, de neiging om hun achtergrond op het werk te verzwijgen. Onderzoek laat zien dat gezondheidsproblemen, die binnen de Sinti- en Roma-gemeenschappen volgens respondenten veel voorkomen (zie hoofdstuk 5 Gezondheid), het moeilijker maken om een goedbetaalde baan te krijgen. Daarnaast kan er sprake zijn van discriminatie op basis van gezondheid op de arbeidsmarkt (Maslowski et al., 2020). Het is mogelijk dat de 'slechte' gezondheidssituatie die gerapporteerd wordt door respondenten samenhangt met de beschreven arbeidsmarktsituatie in dit hoofdstuk.

Ontwikkeling van jongeren

Toch merken professionals op dat steeds meer (jonge) Sinti en Roma gaan ondernemen, wat aansluit bij de behoefte aan een bepaalde vrijheid. Net als op andere vlakken wordt een ontwikkeling geobserveerd waarbij jongere generaties meer in contact staan met de burgermaatschappij en soms andere keuzes maken dan traditioneel gebruikelijk was, wat voor spanningen kan zorgen met oudere generaties of anderen binnen de gemeenschap die (bijvoorbeeld uit bescherming) liever vasthouden

aan cultureel traditionele normen. Wel zorgt het ervoor dat de arbeidspositie iets beter wordt en naar verwachting van professionals langzaam verder kan verbeteren in de toekomst, hoewel er volgens hen (op korte termijn) geen grote veranderingen zullen plaatsvinden.

Arbeidsmigranten

Voor Roma na 2003 geldt dat zij vaak als arbeidsmigrant naar Nederland zijn gekomen en daarmee in een heel andere arbeidspositie verkeren dan overige Sinti en Roma en minder zichtbaar zijn voor de gemiddelde Nederlander. Deze Roma geven zich ook gerust uit alsof zij Bulgaren zijn. Daarbij ziet deze groep ieder inkomen in Nederland al als een verbetering van hun financiële positie in Oost & Zuidoost Europa bijvoorbeeld.

Hoofdstuk 6 **Gezondheid**

In deze vierde vervolgmeting zijn respondenten bevroegd over de gezondheidssituatie. Naast dat Sinti en Roma zelf bevroegd zijn over hun eigen gezondheid en die van hun familie en gemeenschap zijn ook observaties van professionals meegenomen in dit hoofdstuk. In de eerste paragraaf worden de huidige gezondheidssituatie, de ontwikkelingen op dit gebied en de toekomstverwachting over vijf jaar behandeld. In paragraaf 6.2 wordt een verdiepende casus uitgelicht.

Eerdere metingen

In eerdere metingen van de Monitor Sociale Inclusie werd door professionals en Sinti en Roma zelf de gezondheidssituatie over het algemeen als slecht beoordeeld. Er was volgens respondenten sprake van veel psychische en lichamelijke gezondheidsproblemen, die zij wijten aan een ongezonde leefstijl in combinatie met stress. Vanwege ongezonde voeding en gebrek aan beweging komt volgens de respondenten overgewicht regelmatig voor onder Roma- en Sinti-ouderen en -kinderen. Uit de latere metingen blijkt dat er bij jongeren verbeteringen zichtbaar zijn wat betreft hun bewustzijn over gezondheid en dat zij langzamerhand minder gaan roken en meer gaan bewegen.

Bij Sinti en Roma van oudere generaties kwamen volgens respondenten relatief vaak (op relatief jonge leeftijd) ziektes zoals diabetes, hart- en vaatziekten en kanker voor. Ook werd opgemerkt dat er wisselend gebruik wordt gemaakt van zorg en dat sommige Roma, vooral degenen die na 2003 naar Nederland zijn gekomen, geen zorgverzekering hebben.

Naast fysieke problemen bleek uit de metingen dat er sprake is van relatief veel psychische klachten zoals stress als gevolg van hun financiële situatie, bestaansonzekerheid, slachtofferschap, statenloosheid, (oorlogs)trauma's, groepsdruk vanuit de gemeenschap en een gebrek aan keuzevrijheid. Psychische klachten zouden weinig behandeld worden omdat er veelal over gezwegen wordt.

Literatuur Gezondheid sinds 2019

In het onderzoek van de Fundamental Rights Agency (FRA) uit 2020 naar Roma, Sinti en Reizigers in Nederland is gekeken naar de gezondheidssituatie. Sinti en Reizigers in Nederland beoordelen hun gezondheid als slechter dan de algemene Nederlandse bevolking. Een hoger percentage van hen ervaart ernstige gezondheidsbeperkingen (33% tegenover 29% van de algemene bevolking), met vrouwen (36%) die vaker beperkingen ondervinden dan mannen (29%). Bovendien hebben Sinti en Reizigers een lagere levensverwachting; vrouwen leven gemiddeld 8,3 jaar korter en mannen 12,5 jaar korter dan de gemiddelde levensverwachting in Nederland.

6.1 Gezondheidssituatie: actuele situatie, ontwikkeling en verwachting

6.1.1 Huidige gezondheidssituatie

Geïnterviewde professionals beoordelen de gezondheidssituatie van de Sinti en Roma in het algemeen als matig tot slecht. Dit wordt weerspiegeld door de enquête onder professionals: de meerderheid van de respondenten heeft het idee dat de gezondheidssituatie van de Sinti en Roma in hun gemeente

'slecht' is. Het aantal respondenten dat aangeeft dat het 'niet slecht/niet goed' en 'goed' gaat met de gezondheid is gedaald sinds 2019.

Fysieke gezondheid en leefgewoonten

De matige gezondheid wordt door professionals en de doelgroep op verschillende manieren verklaard. Geïnterviewde professionals en leden van de gemeenschappen menen dat Sinti en Roma er regelmatig een ongezonde levensstijl op na houden. Dit beeld wordt ook bevestigd in de enquête: een groot deel van de respondenten is van mening dat een minderheid van de Sinti en Roma in hun gemeente het belangrijk vindt om een gezonde levensstijl te volgen. Opvallend is dat in 2019 nog een relatief groot deel van de respondenten vond dat bijna niemand van de bij hun bekende Sinti en Roma dit belangrijk vond. In het kader van leefstijl worden in de interviews specifieke voorbeelden genoemd, zoals ongezonde voedingsgewoonten, gebrek aan lichaamsbeweging en (bovenmatig) gebruik van middelen. Daarbij moet worden opgemerkt dat een laag inkomen in algemene zin van negatieve invloed is op het voedingspatroon en sportdeelname, niet alleen onder deze doelgroep (CBS, 2023).

Professionals menen dat overgewicht vaak voorkomt onder Sinti en Roma. Volgens hen komt dit voornamelijk voor bij oudere generaties. Een Roma-respondent geeft aan dat het voor gezinnen met lage inkomens lastig is om een gezond voedingspatroon te hebben vanwege de kosten die hiermee gepaard gaan:

Het is lastig om gezond te eten vanwege de prijzen. Zeker voor gezinnen met lage inkomens, en dan met name grote gezinnen, is het moeilijk om een gezond voedingspatroon aan te houden, en dit heeft effect op hun gezondheid. [...] Door onze lage inkomens eten we vaak eten dat niet voedzaam is. (D30, Roma van na 2003)

Ook bemerken professionals dat er weinig deelname is aan sportclubs vanuit de gemeenschappen. Initiatieven om mensen meer aan het bewegen te krijgen, komen volgens professionals niet altijd goed van de grond of slaan niet aan bij mensen uit de doelgroep. Weinig beweging en lage sportdeelname kunnen net als een ongezond dieet in ieder geval deels verklaard worden door een laag inkomen, net als bij de rest van de populatie. Een Roma-respondent merkt op dat veel kinderen en jongeren niet kunnen sporten omdat zij uit gezinnen komen met lage inkomens. Hierdoor is het te duur om lid te worden van een sportvereniging. Toch zien professionals langzaam verandering bij de jongere generatie. Een Roma-respondent herkent dit:

De Roma's en sport, dat gaat niet helemaal samen, maar de jonge generatie wel, die sporten wel graag. (D58, Generaal-Pardon Roma)

Een professional merkt daarnaast wel een (cultureel) verschil op waarbij Roma-kinderen vergeleken met (andere) Nederlandse kinderen minder structuur zouden meekrijgen in de opvoeding met betrekking tot eetgewoonten. In overeenstemming hierop geeft een andere professional aan dat er bijvoorbeeld geen vaste etenstijden zijn, maar dat er gegeten wordt wanneer het uitkomt en als het op is, is het op.

Daar waar wij onze kinderen vanaf de geboorte in de structuur willen hebben, dus op tijd dit op tijd dat, netjes de haartjes gekamd, in de schone kleding et cetera, nou alles in de structuur. Is het bij de Roma de opvatting: een kind moet in vrijheid opgroeien. Met andere

woorden, als een kind van de basisschool om 11 uur 's avonds nog met chips op de bank wil zitten, dan is dat zo. (P7)

Naast de levensstijl ervaren de professionals ook dat onder oudere generaties veel ziektes zoals kanker, hart- en vaatziekten en afhankelijkheid van medicijnen voorkomen. Een respondent uit de doelgroep (D17) beschrijft ook dat er bij mensen tussen de 40 en 70 jaar sprake is van veel ziektes, en overlijden. Deels zou dit verklaard worden doordat deze leeftijdsgroep in het verleden veel sociale uitsluiting heeft meegemaakt dat tot stress en trauma geleid kan hebben. Dezelfde respondent merkt op dat de slechte gezondheid binnen de gemeenschap meer opvalt omdat de gemeenschap zo klein is en mensen onderling veel bij (zieke) leden van de familie of gemeenschap op bezoek gaan.

Een tweetal respondenten (D18; D54) uit de doelgroep ervaren dat de woonsituatie bijdraagt aan een zwakke gezondheid. Een respondent woont vanwege omstandigheden met zijn vrouw en kinderen in een slecht geïsoleerde woonwagen, en vertelt dat dit een negatief effect heeft op de gezondheid van zijn gezin:

Ik mag geen normale wagen neerzetten, ik mag geen wagen laten bouwen, geen wagen kopen. Deze wagen mocht ik wel even [neerzetten]. Dit is een ongeïsoleerde wagen [...] die niet geschikt is voor de winter. Dus mijn kinderen zijn ook heel vaak ziek. Toen hadden wij een gesprek met school, waarom zijn de kinderen zo vaak ziek? Toen moesten we ook naar de schoolarts want die kan dan niet begrijpen hoe die kinderen zo vaak ziek zijn, griepig, verkouden. Ik leg hun ook heel vaak uit, wij zitten in zo'n chaletje, die ongeïsoleerd is. (D54, Generaal-Pardon Roma).

Meerdere respondenten vertellen dat het *samenleven* op een woonwagencentrum juist bijdraagt aan een betere gezondheid. Met name voor ouderen, omdat daar goed voor hen wordt gezorgd, zoals deze respondent beschrijft:

Op het kamp, als je allemaal bij elkaar woont, dan kun je wel bij mekaar in- en uitlopen en elkaar ondersteunen en elkaar helpen met wassen, eten geven, gezelschap houden en dan leven de mensen tig jaar langer, dan dat ze eenzaam in een huisje of bejaardenhuisje zitten.

Ik zorgde in mijn buurt voor allerlei oude mensen, dan hield ik ze gezelschap of ik bracht ze naar de bloemist om bloemetjes te kijken, of een ijsje eten, gezellige dingen doen, want de kinderen kwamen niet bij hem. Ja, eenmaal in de drie maanden ofzo.

Die man die bloeide helemaal op en die kreeg weer zin in het leven, die kwam hier iedere dag mee-eten, of mijn kinderen brachten ook wel eens een bordje eten bij hem en dan kwam hij 's ochtends op de koffie. Hij ging helemaal uit zijn depressie en toen hij uiteindelijk stierf na elf jaar, toen zei hij, ik werd zo blij van jullie en ik had weer familie om me heen, al zijn jullie geen bloedfamilie. Dat heb ik al meer gehoord en gezien bij oudjes in onze familie ook, dat ze helemaal opbloeien, betrokken worden bij de jeugd en de baby's en feesten, in het gezinsleven worden opgenomen. (D47, Sintj).

Verschillende professionals benoemen dat een relatief groot deel van de personen in de gemeenschappen roken en alcohol drinken. Daarnaast wordt er ook door sommigen (soft en hard)

drugs gebruikt, aldus enkele professionals. Het zijn volgens hen vooral mannen die alcohol en drugs gebruiken, roken wordt zowel door mannen als vrouwen gedaan.

In de interviews met Sinti en Roma wordt niet veel gesproken over alcohol- en drugsgebruik. Er zijn twee respondenten die hier wel over spreken. Een respondent ziet in zijn omgeving dat er wel veel wordt gerookt en softdrugs wordt gebruikt:

Drugs zie je heel veel, van die jointjes, dat zie je heel vaak. Veel mensen hebben gedragsproblemen waar sigaretten blijkbaar bij helpen en daarom roken ze ook de hele dag. (D17, Sinti)

Een andere Sinti-respondent van middelbare leeftijd zegt dat hij binnen de gemeenschap niet veel drugsgebruik ziet, maar er wordt wel veel gedronken:

Dingen zijn zoals ze zijn, en ik ga niet zeggen dat er matig wordt gedronken. Nee, er wordt stevig gedronken, maar drugs en dingen dat heb ik niet gezien. (D23, Sinti)

Mentale gezondheid

We spraken ook met respondenten over het thema mentale gezondheid. Zowel geïnterviewde professionals als Sinti en Roma hebben de indruk dat mentale gezondheidsproblematiek veel voorkomt binnen de gemeenschappen. Dit wordt onder meer gerelateerd aan (oorlogs)trauma's, woonsituaties, ervaren discriminatie en uitsluiting. Tegelijkertijd observeren zij dat er bij mentale problemen vaak geen hulp wordt gezocht. Soms komt dit doordat problemen niet worden herkend, maar ook zou er een taboe rusten op het bespreken ervan.

Meerdere professionals merken op dat er onder de Sinti en Roma vaak sprake is van (intergenerationele) trauma's. Daarnaast wordt in enkele interviews met professionals de indruk gewekt dat er onder de doelgroep relatief veel depressies en andere psychische klachten voorkomen in vergelijking met de gemiddelde (Nederlandse) populatie. Ook denken professionals dat de Sinti en Roma niet snel geneigd zijn om (psychische) hulp te zoeken omdat ze niet altijd begrijpen of erkennen dat er sprake kan zijn van een psychisch probleem. Een professional bevestigt dat psychologische/psychiatrische hulp al snel stigmatiserend werkt.

In de interviews met Sinti- en Roma-respondenten, erkennen veel van hen dat er veel mentale problemen zijn onder de gemeenschappen. Maar niet iedereen praat erover, of zoekt professionele hulp. Bij de Sinti-respondenten wordt vooral gerefereerd aan de trauma's die de gemeenschap heeft overgehouden naar aanleiding van de Tweede Wereldoorlog. Respondent D26 vertelt wat voor gevolgen de oorlog had op zijn familie:

Hitler heeft ze allemaal weggenomen toch? Alleen mijn grootvader heeft de oorlog overleefd, samen met zijn broer. Zijn hele familie heeft hij verloren. [...] Wij praten daar eigenlijk niet zo heel veel over. Dat verwerk je vanzelf van binnen, maar dat gaat wel met vallen en opstaan. (D26, Sinti)

Een respondent is van mening dat er een grote kloof is tussen de Sinti-gemeenschap en de 'Nederlandse maatschappij', op zowel sociaal als economisch gebied. Dit leidt tot isolatie, die wordt versterkt door trauma's die nu vooral bij de jongeren boven water komen:

Je sluit je steeds meer af. Je keert steeds meer naar binnen toe en we zijn een heel gesloten, naar binnen gerichte gemeenschap en dat naar binnen gerichte wordt steeds meer. Ik ben er echt van overtuigd dat dat komt vanwege de geschiedenis, wat betreft de vervolging en de genocide op onze mensen. Dat begint nu een beetje boven water te komen. En daar bedoel ik mee dat heel veel jongeren transgenerationale trauma's hebben. (D8, Sinti)

Een andere respondent (D17) merkt op dat veel Sinti door hun mentale problemen niet in staat zijn om te werken. Hij ziet dat veel personen van de oudere generaties hier geen professionele hulp voor zoeken, maar de jongere generaties wel. Volgens deze respondent zijn er veel jongeren die 'bij de GGZ lopen'.

Mentale problemen kunnen volgens de respondenten ook een andere oorsprong hebben. Meerdere respondenten uit de doelgroep geven aan dat zij mentale problemen ervaren vanwege hun woonsituatie, of zien in hun directe omgeving dat anderen mentale problemen hebben. Het gaat dan vaak om het feit dat sommige respondenten gedwongen in een huis wonen omdat zij geen plek kunnen vinden op een woonwagencentrum. Zo beschrijft respondent D28 (Roma van oudsher) dat de discriminatie die zij ervaren bij het standplaatsenbeleid tot stress en gezondheidsproblemen leidt. Deze zijn grotendeels mentaal, maar hebben ook hun fysieke uitwerking. Hij geeft aan dat Roma vanwege de stress vaak ziek worden en hartproblemen krijgen. Een Sinti-respondent geeft aan dat mensen die gedwongen in een huis wonen vaak veel stress en onzekerheid ervaren en ook lichamelijke problemen krijgen. Het is volgens haar lastig om hierover te praten.

D22 (Sinti): [Er is een groep waarmee het niet goed gaat, die zeggen] *wat duurt het toch lang' en 'ik word helemaal gek en ziek in dit huis'. [...] Als jij niet gelukkig bent en je voelt jezelf psychisch niet goed in de omgeving waar je woont... Je moet je zelf voorstellen: als je dag en nacht in de gevangenis zit, wordt jouw lichaam ook ziek, want je bent niet meer gelukkig.*

Interviewer: *Zoek jij daar hulp voor? Zoeken mensen daar hulp voor? [...]*

D22 (Sinti): *Nee, want wie moet mij daar hulp bij geven? Dat praten en doen, daar schiet ik ook niks mee op. Ik voel het in mijn hart, dat wordt niet met praten goedgepraat, dat kan niet. Dat is jouw gevoel, dat is onze levensstijl, dat wij vrij moeten leven, en dat kan niet met praten goed worden gepraat, dat gaat niet, dat is gewoon.*

Tijdens het onderzoek hebben we ook een aantal Roma-respondenten gesproken die momenteel dakloos zijn. Zij hebben het gevoel dat zij geen hulp krijgen van anderen, ook niet uit de gemeenschap. Deze twee respondenten geven aan dat ze somber zijn en één geeft aan suïcidale gevoelens te ervaren.

Voorzieningengebruik

Zowel gesproken professionals als Sinti en Roma ervaren dat er binnen de gemeenschappen vaak onderling een beroep gedaan wordt op elkaar. Er wordt niet snel een beroep gedaan op gezondheidsvoorzieningen. In de gesprekken worden, naast het willen zorgen voor elkaar, verschillende redenen genoemd waarom professionele zorg wordt vermeden, zoals financiële belemmeringen, het ontbreken van verzekering of documentatie, en de toegankelijkheid van en ervaren discriminatie binnen de zorg. Ook spelen eerdergenoemde taboes rondom (psychische) gezondheidsklachten een rol.

Met name uit de gesprekken met Roma-respondenten blijkt dat het voorkomt dat mensen niet gedocumenteerd zijn en/of geen zorgverzekering hebben, en daarom geen gebruik kunnen maken van reguliere voorzieningen. Volgens deze respondent is het tijd dat er actie wordt ondernomen om deze groep te helpen:

Ik weet dat er bijvoorbeeld veel mensen zijn die niet geholpen kunnen worden bij de dokter of tandarts omdat ze geen papieren hebben, geen Nederlandse identiteit hebben, terwijl ze al wel 15, 20 of 30 jaar in het land zijn. En dan praten we niet over een kleine groep. Dus het zou mooi zijn als daar een beetje beweging in komt, dus dat ze geholpen worden, maar ook dat het een keer tijd is om te kijken hoe we voor deze mensen, die al zo lang in het land zijn, kunnen zorgen. (D58, Generaal-Pardon Roma)

Een andere respondent beschrijft dat veel van deze Roma wel andere, onofficiële manieren weten om zorg te krijgen:

Binnen de Roma gemeenschap zijn de meesten niet verzekerd, die gaan dan op een andere manier met hun gezondheid om, of ze hebben een achtergronddokter, dus iemand die zonder papieren werkt. [...] Het is meestal gewoon een huisarts die mensen helpt zonder papieren. (D27, Voormalig-Joegoslavische Roma)

Daarnaast geven diverse respondenten aan dat het reguliere zorgsysteem, met verschillende aanvullende pakketten, voor de doelgroep te ingewikkeld en te duur is. Dit geldt met name voor de tandartsverzekering. Maar ook zouden Roma-vrouwen niet graag naar een mannelijke dokter gaan:

Ik weet niet hoeveel mensen het echt kunnen betalen, want veel mensen gaan niet naar de tandarts. Dat is heel erg duur, want het zit niet in het basispakket. Veel mensen hebben daarbij een slecht gebit. En ook weet ik niet of vrouwen wel vaak naar de dokter gaan, misschien voelen zij zich niet comfortabel daarbij, zeker als het een man is, dan is dat nog moeilijker. (D30, Roma van na 2003)

Verder lijkt er nog steeds een taboe te zijn op hulp van buitenaf en kwam tijdens een aantal gesprekken naar voren dat het voor Sinti taboe is om in de zorg werkzaam te zijn. Het voor elkaar zorgen is erg belangrijk binnen de Sinti-cultuur, maar het is niet toegestaan om als zorgverlener te werken:

Je mag geen andere mensen verzorgen, dan moet je eten van een apart bordje en een apart kommetje, dan wordt je soort van buitengesloten. [Omdat dat werk is] dat eigenlijk niet in de cultuur toelaatbaar is. (D17, Sinti)

Discriminatie in de gezondheidszorg

Door professionals wordt er weinig gesproken over structurele discriminatie op het gebied van gezondheid. Een professional (P12) geeft aan dat er in de huisartsen op zich wat vertrouwen is onder de doelgroep. Een ander (P32) zegt dat het vooral individuele dokters zijn die de patiënten al jaren kennen, die worden vertrouwd. De uitkomsten van de enquête wijzen op een voorzichtige verschuiving wat betreft discriminatie in de gezondheidszorg. Waar voorheen het overgrote deel van de respondenten vond dat Sinti en Roma worden gediscrimineerd op het terrein van gezondheidszorg, zien we nu dat de respondenten het vooral (volledig) oneens zijn met deze stelling. Deze verschuiving

kan te verklaren zijn door het kleinere aantal respondenten dat de vragenlijst dit jaar heeft ingevuld, waardoor er mogelijk een vertekend beeld kan ontstaan.

Uit de interviews met Sinti en Roma komt naar voren dat er soms sprake is van verschillen in verwachtingen en eisen tussen de doelgroep en zorginstanties. Vanuit de Sinti- en Roma-cultuur wordt groot belang gehecht aan het verzorgen van de ouderen en er voor elkaar zijn bij ziekte of ziekenhuisopname. Er wordt beschreven dat de doelgroep het liefst zo veel mogelijk voor de eigen gemeenschap zorgt, wat inhoudt dat zij pas zorg zoeken wanneer er (naar hun inzicht) een spoedgeval is. Dan gaan zij direct naar de eerste hulp en willen zij graag de hele familie aanwezig hebben, wat meestal niet past bij de verwachtingen en capaciteit van het ziekenhuis.

Ze sturen de familie weg. Er was bijvoorbeeld iets gebeurd met een Sinti in [stad] en er kwamen wel meer dan 100 mensen naar het ziekenhuis. Maar die konden ze helemaal niet kwijt daar. Dus toen vroegen ze de mensen om naar huis te gaan, maar toen ontstond er ruzie en de politie kwam erbij [...] Dat soort problemen hebben we soms. En ook al ben je met niet heel veel mensen, dan laten ze je toch niet slapen bij je familielid. (D31, Roma ongedocumenteerd)

Tegelijkertijd bestaan er culturele gebruiken rondom de hygiëne die daarop van toepassing zijn. Sommige Sinti en Roma hebben het gevoel dat hun gebruiken niet serieus worden genomen door professionals in de gezondheidszorg. Voorbeelden die zij aanhalen zijn geen rekening houden met culturele gebruiken en met de hygiënevoorschriften bij thuiszorg. Dit leidt tot spanningen en stress voor familieleden, patiënten en professionals in de gezondheidszorg, zoals beschreven door deze Sinti-respondent:

Mijn familielid lag een hele tijd in het ziekenhuis, daar was ik dan haar woordvoerster voor. Ik had iedere dag contact met de artsen en verplegend personeel en dan merk ik dat er gewoon heel grote hiaten zijn, dat ze haar op een kamer leggen met een man bijvoorbeeld, wat voor ons helemaal niet mag. Dan zeg je dat en dan is het: ja mevrouw, daar kunnen we niks aan doen, hoor. [...] Ze begonnen over de dood in het algemeen zomaar te praten en dan zei ik, dat moet je gewoon niet doen tegen mijn tante, dat moet je aan de familie verder overlaten, daarom bel ik met jullie, dat moet je niet tegen haar vertellen. Dat kan bij ons in de cultuur niet. [...] Of dat een broeder bij haar kwam, dat moest ik ook vertellen, ja maar daar kunnen we toch allemaal geen rekening mee houden. [...] En een keer werd ik gewoon weggestuurd toen ik bij haar was en haar wilde verzorgen. Ze zeiden: als u niet weggaat, dan roepen we de beveiliging. (D47, Sinti)

Niet veel professionals hebben uitspraken gedaan over de mate waarin zij de ervaren discriminatie in de gezondheidszorg herkennen. Een enkele professional benoemt dat het moeilijk is om rekening te houden met deze culturele gebruiken binnen de kaders en tijdsdruk die gelden voor de zorg:

We hebben hier een ziekenhuis, ook daar is iemand wel eens opgenomen. Voor de zorgverleners is het echt heel lastig om met deze families om te gaan, want ze komen in grote getalen en ze hebben een grote mond. Ze zijn intimiderend, ze hebben allerlei eisen en dat maakt het voor verplegers en artsen echt lastig. In sommige gevallen is echt de directie er aan te pas gekomen om dat in goede banen te gaan leiden. (P8)

Meerdere professionals lijken van mening dat Sinti en Roma sneller aanstoot nemen dan anderen en situaties daardoor snel als discriminerend opvatten. Ook benoemen zij dat er snel een slachtofferrol lijkt te worden aangenomen, zoals in het volgende voorbeeld:

Bij een gezin was ik mee naar het consultatiebureau, die waren dan ook een poos niet geweest. Ik ging dan mee met die moeder [...] Toen kwam ze binnen, ze was eerst heel onderdanig en toen zei ze, de huisarts: 'kun je dat lezen?', toen zei ze, ik kan niet zo goed lezen. Nou, dan moet je je kinderen maar naar school sturen, zei die arts opeens, want dan leren ze lezen. Haar kinderen gingen heel goed naar school. Toen ging ze ineens in een heel ander standje, toen ging ze heel hard schreeuwen tegen die arts van, ik ben een Roma, mijn kinderen gaan niet naar school! Schelden, schreeuwen, alle vooroordelen maakte ze waar. Ze begon heel bescheiden, heel aardig, die arts maakte één heel flauwe vervelende opmerking, die nergens op gebaseerd was, alleen op haar vooroordeel en moeder schoot gelijk in het standje van, okay, als jij mij stigmatiseert, dan stigmatiseer ik mezelf nog even een schepje er bovenop. (P32)

Ten slotte noemde een van de Roma-respondenten, die de Nederlandse taal onvoldoende beheerst, dat hij discriminatie ervoer in het contact met de huisarts, omdat hij niet wilde dat de respondent een vertaal-app gebruikt tijdens een afspraak:

Ik was bij de huisarts. Mijn vrouw was in verwachting en toen moesten we bij de dokter komen. Hij zei: je kunt alleen komen als je een vertaler meeneemt. Maar op mijn telefoon heb ik een heel goed werkende vertaal-app. De huisarts zei: Dan ga ik hier geen tijd aan besteden. Ik ga mijn tijd niet aan jou verdoen. Ga maar ergens anders. Je kan alleen komen met een vertaler. En als het dan echt gevaarlijk zou zijn, qua gezondheid? Hoe moet ik het dan doen? Zonder vertaler? [...] Toen ik een keer bij hem kwam heb ik gezegd: Ik betaal toch ziektekosten? Ik wil geen vertaler meenemen, want ik wil niet dat iedereen mijn privé zaken komt te weten. Hoe moet ik dat dan doen? Die app werkt echt prima. Toen vroeg hij of ik het verschil wist tussen de huisarts en het ziekenhuis. Hij doet net of ik het niet begrijp. Ik weet heus wel wanneer ik naar het ziekenhuis moet en wanneer naar de huisarts. (D35, Roma van na 2003)

6.1.2 Ontwikkeling van de gezondheidssituatie sinds 2019

Zoals blijkt uit de voorgaande paragraaf, lijkt de gezondheidssituatie onder Sinti en Roma (-jongeren) iets te verbeteren, doordat er (vooral door mannen) wat meer wordt bewogen en er meer bewustzijn is over gezonde voeding. Net als in eerdere jaren, vinden de respondenten in de enquête dat de gezondheidspositie van Sinti en Roma niet is veranderd in vergelijking met vijf jaar geleden.

Qua sporten worden als voorbeelden vechtsporten en voetbal genoemd, waarbij enkele professionals wel opmerken dat het naar hun idee soms een extreme vorm aanneemt door het type sport (vechtsporten) of dat er een neiging naar middelengebruik ontstaat.

Roken wordt onder de Sinti en Roma, in de ogen van professionals, (in ieder geval binnenshuis) minder gangbaar. Enkele respondenten merken op dat hoewel roken en drankgebruik zijn afgenomen, met name onder de jongere generaties, drugsgebruik in opkomst is.

Corona

De coronapandemie had een grote impact op de gehele samenleving, voor Sinti en Roma was dit niet anders. Daarbij is bekend uit onderzoek dat mensen die voor de coronacrisis al kwetsbaar waren, bijvoorbeeld mensen met een laag opleidingsniveau, harder getroffen zijn door de gevolgen van de pandemie (Bosma et al., 2022). Gezien de sociaaleconomische positie en zwakke gezondheid van veel Sinti en Roma is het aannemelijk dat velen van hen behoorden tot de risicogroepen die extra kwetsbaar waren voor COVID-19. Wanneer mensen gezamenlijk op een woonwagenlocatie woonden en er veel contact was tussen kinderen en (kwetsbare) ouderen, was de angst voor corona nog groter.

We horen deze kwetsbaarheid ook terug in de interviews. Eén van de professionals (P32) geeft aan dat enkele oudere leden van de doelgroep waar deze zicht op heeft, inderdaad zijn overleden aan de gevolgen van corona. Een andere respondent (P8) heeft niet het idee dat er veel veranderd is aan de gezondheid van de doelgroep als gevolg van corona. Een professional (P19) vertelt dat hoewel een aantal leden uit de doelgroep angst hadden voor vaccinaties, er ook mensen waren die juist zelf het initiatief namen om anderen uit de gemeenschap over te halen zich te laten vaccineren.

Respondenten uit de doelgroep zelf geven aan dat de coronaperiode een lastige periode was. In de interviews zijn er signalen dat respondenten zelf te maken hebben met langdurige gevolgen van corona of mensen in hun familie hebben die ernstig ziek zijn geworden.

Een respondent heeft zelf corona gehad en heeft ook in het ziekenhuis gelegen. Hij is nog steeds niet volledig hersteld van de ziekte. Maar hij geeft ook aan dat hij een naar gevoel kreeg van de lockdown:

Ik heb corona gehad, meerdere in de familie hebben dat gehad. [...] Op dag vier kon ik niet meer lopen, ik had helemaal geen lucht meer. Toen moest de dokter komen en ik had nog maar 72 procent zuurstof in het bloed. Toen ben ik zes dagen opgenomen in het ziekenhuis en krabbelde ik er weer bovenop. Ik ben nog steeds niet de oude, ik moet goed over woorden nadenken, hoe ik ze zeg. Ik vond de coronaperiode maar griezelig. Dat je moest binnenblijven van de overheid en dat je na negen uur moest gehoorzamen vanwege de avondklok. Er kwam toen heel veel politie hier langsrijden op het kamp. (D32, Sinti)

Een andere respondent beschrijft wat voor impact corona had op de gemeenschap:

Mijn vader die lag zelf ook op de Intensive Care, corona. Dat was wel een heftige ziekte. Niemand ging naar buiten, niemand kwam nog onder de mensen. Iedereen was ook vervreemd, mensen kregen klachten, ze werden agressief dat ze niet meer naar buiten konden, ze konden niet meer weg. Mensen werden de deur verboden, dus het was een ingrijpende situatie voor de bevolking zelf. [...] Het is er bij ons zo in geprent, dat je overal binnen kan gaan, en dat was je gewoon kwijt voor twee jaar. De gastvrijheid was weg. (D17, Sinti)

Een respondent zei dat hij niet alle regels van de lockdown volgde, en dat zijn ouders of kinderen wel gewoon bij hem op bezoek kwamen:

We deden het stiekem wel hoor. Mijn kinderen mochten wel thuiskomen, hoor. Het is mijn bloed, mijn kinderen. (D19, Roma van na 2003)

6.1.3 Verwachtingen voor de toekomst

Gezien de voorzichtige positieve ontwikkeling die de geïnterviewde professionals onder de jongere Sinti en Roma waarnemen, verwachten zij dat meer bewustzijn en gezondere gewoontes mogelijk weer aan volgende generaties worden doorgegeven. Tegelijkertijd lijken de veranderingen minimaal en wordt bijvoorbeeld overgewicht genoemd als probleem dat voorkomt onder alle generaties.

Ook in de enquête verwacht het merendeel van de respondenten dat de gezondheidssituatie van de Sinti en Roma in hun gemeente niet zal veranderen in de komende vijf jaar. Desalniettemin is een deel van de respondenten van mening dat de gezondheidssituatie beter zal worden dan deze nu is.

6.2 Gezondheidssituatie: verdiepende casus

In deze paragraaf wordt een aspect met betrekking tot de gezondheidssituatie van Sinti en Roma verdiept. Het gaat hier om de mismatch tussen het Nederlandse zorgsysteem en culturele gebruiken van Sinti en Roma, zoals in paragraaf 6.1 al kort ter sprake is gekomen.

Casus: thuiszorg

Greta is een vrouw van middelbare leeftijd. Ze heeft een Sinti-achtergrond. Greta is moeder van vier kinderen en altijd bezig met zorgen voor anderen. Ze woont in een gewone woning, niet op een woonwagencentrum. De laatste jaren heeft ze gezondheidsproblemen ontwikkeld. Ze is daardoor niet meer in staat het huishouden zelf te doen. Via de WMO heeft ze op een gegeven moment huishoudelijke hulp gekregen. Er is echter vaak een mismatch tussen de regels waar de thuiszorgmedewerkers binnen moeten werken, en Greta's culturele gebruiken. Greta zegt:

“Ze vinden het belachelijk dat we zo schoon zijn. Ze vinden dat ik te schoon ben als ik wil dat ze iedere dag de wc schoonmaken, stofzuigen en tenminste één keer per week de bedden verschonen. Alsof ik smetvrees heb. Ook hebben ze vaak geen respect voor onze cultuur, ze wassen steeds hun handen in het aanrecht, terwijl ik al een paar keer heb uitgelegd dat ze dat boven bij de wastafel moeten doen.”

De manager van het thuiszorgbureau reageert:

“Wij proberen zoveel mogelijk respect te hebben voor de culturele achtergrond en de gebruiken van onze cliënten. Echter, wij hebben te maken met veel regels vanuit de gemeente en een dringend personeelstekort. Daarom is het voor ons al een uitdaging om elke week het rooster rond te krijgen en ervoor te zorgen dat onze cliënten zoveel mogelijk dezelfde gezichten zien. Dat lukt niet altijd. Hierdoor kan het gebeuren dat de ene medewerker wel op de hoogte is van de wensen van deze cliënt, maar een andere medewerker niet. Bovendien ervaren onze medewerkers veel werkdruk en hebben maar een beperkte hoeveelheid tijd per cliënt. Daarom is het simpelweg niet mogelijk voor ons om bij deze betreffende client bepaalde onderdelen vaker schoon te maken dan bij andere cliënten. Hierdoor zou de kwaliteit van onze dienstverlening ten opzichte van andere cliënten verminderen.”

Uiteindelijk heeft Greta er een zaak van gemaakt. Ze heeft een klacht ingediend bij de WMO. Ze heeft de zaak gewonnen, zodat ze recht kreeg op meer uren huishoudelijke hulp per week. Op deze manier is het wel mogelijk dat het schoonmaken op haar manier gebeurt. Ze blijft wel moeite hebben met wisselingen in personeel en dat ze vaak nieuwe mensen moet uitleggen hoe ze met de hygiëneregels moeten omgaan.

De casus van Greta illustreert de spanningen die kunnen ontstaan wanneer hulpverleners van buiten de gemeenschap zonder (voldoende) voorkennis bij Sinti en Roma thuiskomen. Zoals in paragraaf 6.1 wordt beschreven en al eerder in hoofdstuk 2 is benoemd, zorgen Sinti en Roma het liefst zelf voor hun familie en gemeenschap. Het noodgedwongen accepteren van huishoudelijke hulp en een onbekend iemand van buiten de gemeenschap in huis toelaten kan onwennig zijn. De situatie van Greta en enkele voorbeelden in paragraaf 6.1 illustreren wat maakt dat Sinti en Roma zich soms niet goed begrepen en gerespecteerd voelen als het gaat om hun cultuur.

Aan de andere kant zijn er voor hulpverleners belemmeringen in het rekening houden met culturele wensen. Zij hebben al te maken met een beperkte capaciteit die door de hogere eisen nog meer onder druk komt te staan en zien de culturele onenigheid niet als hun verantwoordelijkheid. Vanuit het perspectief van het thuiszorgbureau is dit begrijpelijk, zij willen immers al hun cliënten in ieder geval de – volgens hun standaarden – minimale hulp bieden en hen allen gelijk behandelen. Bovendien worden zij niet gecompenseerd voor de extra uren en hebben zij daardoor geen ruimte om mensen in te zetten.

Door de zaak die Greta heeft aangespannen, heeft zij wat tegemoetkoming gekregen. Maar het heeft haar wel extra energie gekost terwijl ze al gezondheidsproblemen heeft, en ook de regels steeds opnieuw moeten uitleggen en de spanning van deze confrontatie vergt veel van haar. De thuiszorg verlicht dus aan de ene kant de last, maar brengt ook ongemak met zich mee.

6.3 Conclusie

Fysieke gezondheid gekenmerkt door ongezonde levensstijl

Over het algemeen wordt de gezondheidssituatie van Sinti en Roma door professionals als niet goed ervaren. Dit komt volgens hen onder andere door een ongezonde leefstijl, een ongezond voedingspatroon, te weinig lichaamsbeweging en alcoholgebruik. Mede hierdoor komen bepaalde ziekten en aandoeningen, zoals kanker en hart- en vaatziekten, vaker voor onder oudere Sinti en Roma. Onder jongere Sinti en Roma zou momenteel iets vaker gesport worden.

Mentale problemen door intergenerationele trauma's en woonsituatie

Daarnaast ervaren Sinti en Roma volgens zowel professionals als uit de doelgroep veel mentale problemen vanwege het verleden van vervolging en door oorlogstrauma's. Over mentale problemen wordt vaak niet openlijk gesproken binnen de gemeenschappen. Volgens een aantal respondenten komen er bij veel jongere Sinti en Roma steeds meer intergenerationele trauma's naar boven. Deze jongeren zouden iets meer geneigd zijn om hier professionele hulp voor te zoeken. Wel leiden de mentale problemen vaak tot arbeidsongeschiktheid, aldus de respondenten.

Volgens verschillende Sinti en Roma kunnen de huidige woonsituatie en het tekort aan woonwagendplaatsen in sommige gevallen gezondheidsproblemen veroorzaken, zowel mentale als lichamelijke problemen. Daarnaast kan ook de woonsituatie veel stress en mentale problemen veroorzaken, bijvoorbeeld bij respondenten die 'gedwongen' in een huis wonen. Het wonen op een woonwagencentrum zelf, heeft volgens respondenten juist een heel positief effect op de gezondheid en het ervaren levensgeluk, in het bijzonder voor ouderen, die zich op een woonwagencentrum minder eenzaam voelen.

Invloed arbeidsmarktpositie en opleidingsniveau op gezondheid

Onderzoek laat zien dat enerzijds een slechte gezondheid een negatieve impact kan hebben op het opleidingsniveau en de arbeidsmarktpositie. Anderzijds wordt aangenomen dat een lagere opleiding en inkomen leiden tot een slechtere gezondheid (Vrooman et al., 2023). Leven aan de onderkant van de samenleving zou zorgen voor blootstelling aan een ongezonde omgeving, gekenmerkt door bijvoorbeeld slechte huisvesting of risicovolle arbeidsomstandigheden. Tevens zou het de toegang tot (goede) gezondheidszorg belemmeren en leiden tot een ongezonder levensstijl en meer chronische stress (Vrooman et al., 2023). Laagopgeleiden rapporteren in verhouding minder vaak een goede gezondheid (Maslowski et al., 2020). Daarnaast is het gerapporteerde psychisch welbevinden relatief laag onder mensen met een laag inkomen (Maslowski et al., 2020).

Uit het hoofdstuk rondkomen blijkt dat onder de Sinti en Roma sprake is van een hoge uitkeringsafhankelijkheid en werkeloosheid. Daarnaast zijn degenen die werken relatief vaak zzp'er, wat hen kwetsbaarder maakt voor inkomensonzekerheid en werkloosheid. Het relatief lage opleidingsniveau geconstateerd in hoofdstuk onderwijs en de ongunstige arbeidsmarktpositie kunnen daarmee de gerapporteerde slechte gezondheid van veel Sinti en Roma mede verklaren.

Invloed van inkomen op mate van beweging

(Dagelijkse) beweging in de vorm van sport en lidmaatschap van een vereniging vindt volgens de respondenten weinig plaats binnen de Sinti- en Roma-gemeenschappen. Dit hangt mogelijk samen met het eerder benoemde lagere inkomen wat Sinti en Roma veelal hebben volgens respondenten. Mensen met een laag inkomen bewegen over het algemeen minder (RIVM, 2021). Geld kan een drempel zijn voor lidmaatschap aan een vereniging of aanschaf van sportkleding of -materiaal (RIVM, 2021). Bovendien bewegen meisjes en zeker vrouwen minder dan jongens en mannen. Mensen die gezondheidsproblemen hebben, bewegen vaak minder dan mensen die al gezond en fit zijn (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, 2021).

Voorzieningengebruik beperkt door zorgkosten en culturele verschillen

Het voor elkaar zorgen neemt dus een belangrijke plek binnen de cultuur. Dit is mogelijk ook een van de redenen dat Sinti en Roma minder een beroep doen op verschillende gezondheidsvoorzieningen. Voor een deel van de gesproken Roma-respondenten geldt daarbij dat zij geen (volledige) zorgverzekering hebben of ongedocumenteerd zijn. Ook kunnen de zorgkosten een obstakel zijn in het gebruik maken van zorg.

Mismatch tussen zorgsysteem en culturele gebruiken

Op basis van gesprekken en de enquête onder professionals zijn er aanwijzingen dat discriminatie in de gezondheidszorg is afgenomen, of in ieder geval niet nadrukkelijk is toegenomen. Wel is er vaak sprake van een mismatch tussen het beleid in het Nederlandse zorgsysteem en de culturele gebruiken van Sinti en Roma. Verschillende respondenten geven aan dat als er een familielid in het ziekenhuis is, zij hier zoveel mogelijk bij willen blijven en voor hun familie willen zorgen. Dit is vaak niet mogelijk. Ook is er een casus van een respondent die thuiszorg ontvangt, maar waarbij er volgens haar te weinig rekening werd gehouden met de culturele gebruiken en de hygiëneregels zoals die voor de Sinti gelden.

Grote impact van coronapandemie op gemeenschap

Tot slot heeft de coronapandemie op Sinti en Roma in Nederland een grote impact gehad. Ook hier is er waarschijnlijk samenhang met de kwetsbare sociaaleconomische positie van veel Sinti en Roma. Onderzoek van Bosma et al. (2022) toont aan dat de gevolgen van de pandemie meer negatieve invloed

Hoofdstuk 7: Discriminatie

hadden op groepen die voorafgaand aan de pandemie al kwetsbaren. In het geval van Sinti en Roma daar nog een cultureel aspect bij dat het contact tussen families en het bij elkaar over de vloer komen als essentieel onderdelen van het samenleven wordt gezien. Sommige respondenten geven aan dat het zwaar was om elkaar zo weinig te zien. Andere respondenten geven aan dat zij familie wel zijn blijven zien, hierdoor liepen zij meer risico op besmetting. Daarnaast is de gezondheidssituatie van Sinti en Roma over het algemeen minder goed, en hierdoor hebben meer mensen ernstige gezondheidsproblemen ervaren naar aanleiding van corona.

Hoofdstuk 7 Discriminatie

In alle eerdere monitoren constateerden we dat Sinti en Roma zeer veel discriminatie ervaren op nagenoeg alle levensterreinen. In 2023 is dat niet anders. Waar we in de voorgaande monitoren binnen elk inhoudelijk hoofdstuk ruimte namen voor discriminatie, hebben we nu gekozen voor een apart hoofdstuk over discriminatie. Dit geeft meer ruimte om het onderwerp te verdiepen.

Vanuit de interviews met personen uit de doelgroep, komt overeenstemming over de ervaren vormen van discriminatie binnen de gemeenschappen naar voren. Het valt op dat daarbij veel wordt verwezen naar het verleden en de doorwerking hiervan. Daarnaast lijken de perspectieven van de verschillende professionals van elkaar te verschillen. In dit hoofdstuk is getracht om de diverse perspectieven naast elkaar te laten bestaan, om een (zoveel mogelijk) volledig beeld weer te geven over de discriminatie die wordt ervaren door Sinti en Roma.

In de eerste paragraaf zullen de wederkerende patronen van de ervaren discriminatie worden toegelicht aan de hand van de interviews met zowel Sinti en Roma als met professionals. Daarin wordt ook ruimte genomen om de verschillende perspectieven van professionals te belichten. In de tweede paragraaf wordt verdieping aangebracht op de ervaren discriminatie, op welke terreinen dit wordt ervaren en op welke manier dit tot uiting komt. In de derde paragraaf wordt de ervaren discriminatie van Sinti en Roma in Nederland geduid aan de hand van een casus. Het hoofdstuk eindigt met een conclusie.

Literatuur Discriminatie sinds 2019

Het onderzoek van de Fundamental Rights Agency (FRA) uit 2020 naar Roma, Sinti en Reizigers in Nederland richt zich ook op ervaren discriminatie. Het onderzoek toont aan dat in Nederland 40% van de Sinti en Reizigers discriminatie ervaren bij werk, onderwijs, gezondheidszorg, huisvesting en andere diensten. Voor Roma in Nederland ligt dit aantal vele malen hoger (76%). Meer dan de helft van de Sinti en Reizigers in Nederland (59%) is op de hoogte van organisaties voor gelijke behandeling, zoals Antidiscriminatiebureaus of het College voor de Rechten van de Mens. Ook heeft 55% van hen weet van anti-discriminatiewetgeving. Slechts 5% van de Roma zegt op de hoogte te zijn van antidiscriminatiewetgeving en slechts 12% kent een nationaal orgaan voor gelijke behandeling. Desondanks heeft slechts 21% van de Sinti en Reizigers en 13% van de Roma de afgelopen vijf jaar discriminatie gemeld. Verder voelt 31% van de Nederlanders zich oncomfortabel bij het idee van Roma als burenen.

7.1 Discriminatie: wederkerende patronen

Een verleden van vervolging

In een aantal gesprekken met respondenten over ervaren discriminatie komt het verleden ter sprake. Vooral de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog lijkt erg te leven. Verhalen van vervolging door 'de Duitsers' en de soms welwillende rol die Nederland daarin speelde worden van generatie op generatie doorgegeven. Meerdere Sinti en Roma, maar ook enkele professionals, gebruiken hiervoor de term intergenerationeel trauma. Daarmee bedoelen zij dat (een deel) van de ervaringen en opvattingen van

voorouders, door zijn gegeven aan latere generaties. Dit intergenerationele trauma uit zich met name in de houding van Sinti en Roma naar instanties en handhavers. Meerdere geïnterviewde Sinti en Roma, geven aan mede hierdoor een diep wantrouwen te hebben naar deze instanties. Een professional, die in nauw contact met de gemeenschap staat, beschrijft het intergenerationele trauma als volgt:

Moet je je voorstellen, je hebt een grote familie en 90 procent is vermoord en dan na de oorlog hebben die dat overgegeven op hun kinderen. En die kinderen die ze kregen, die kregen letterlijk de oorlog mee en die kinderen krijgen een zogenaamd tweede generatie trauma en die hebben op een gegeven moment ook weer kinderen en die geven die gebruiken en die gedachten en ideeën ook weer door en dat is het zogenaamde derde generatie trauma.

Je ziet dus dat dat trauma van de holocaust doorwerkt op meerdere generaties en bij Sinti en Roma is dat dus ook zo, alleen bij Sinti en Roma worden dingen niet geregistreerd, dat is een orale cultuur, dat betekent, in feite kunnen we niet echt veel boeken vinden of niet veel materiaal vinden waaruit dit blijkt, en Sinti en Roma gaan niet zomaar naar een psychiater, want dan ben je 'gek'.

Dat betekent ook weer dat het gewoon heel moeilijk is om te registreren en te zien hoe die tweede, derde, vierde generatie trauma's zitten, maar ze zijn er vaak wel. Dat heeft met hele kleine dingen te maken: bang zijn als er politie op het erf komt, dat je denkt dat je je moet verstoppen omdat je denkt dat je wordt meegenomen. Als er dan ineens kinderen worden meegenomen, omdat ze niet voldoen aan de wet van de leerplicht, dan kunnen dat soort trauma's ook weer opspelen en dat is geen geintje, dat is iets wat echt doorgaat.
 (P31)

Vooraf de wat oudere Sinti en Roma die zijn gesproken binnen het onderzoek, spreken over verschillende vormen van trauma. Zij hebben vanwege hun leeftijd de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog van dichtbij meegemaakt. Een respondent is van mening dat er verschillende vormen van discriminatie zijn jegens Roma, en dat zij steeds meer in een hoekje worden gedrukt. Hij vergelijkt de situatie van nu met de tijd vlak voor de Tweede Wereldoorlog:

De vrijheid wordt langzaam afgebroken. Ze zijn iets van plan. Geen oorlog maar op een andere moderne wijze. (D28 Roma van oudsher)

Verschillende perspectieven van gesproken professionals

Een deel van de gesproken professionals (h)erkent de ervaren discriminatie zoals benoemd door Sinti en Roma binnen dit onderzoek. Andere professionals herkennen aspecten daarvan, maar zijn van mening dat sommige Sinti en Roma snel in een slachtofferrol vervallen en te weinig oog hebben voor hun eigen aandeel in bepaalde situaties.

De eerdergenoemde groep professionals is vaak op de hoogte van de achtergrond en het verleden van de Sinti- en Roma-gemeenschappen, en (h)erkennen de doorwerking hiervan op het heden. Deze professionals spreken ook over nalatigheid, onwil en onkunde van de overheid, gemeenten en politie in de afgelopen decennia. Zij onderschrijven de meeste voorbeelden van discriminatie die door gesproken Sinti en Roma gegeven worden. Deze professionals weten vaak de situaties in een historisch perspectief te plaats en hebben begrip voor de houding van Sinti en Roma. Dit zijn vaak professionals die zich al jaren bezighouden met de (lokale) gemeenschap(en) en veel kennis hebben over de

geschiedenis en het in het verleden gevoerde beleid. Een deel van deze professionals zet zich ook actief in voor de gemeenschappen en voor het bestrijden van discriminatie jegens Sinti en Roma. In dat opzicht lijkt er de laatste jaren meer erkenning en aandacht te zijn ontstaan voor de positie van Sinti en Roma bij professionals, zoals juristen, anti-discriminatievoorzieningen, zelforganisaties uit de gemeenschap en instanties zoals de Nationale Ombudsman en het College voor de Rechten van de Mens.

Daar staat tegenover dat er een groep professionals is die een deel van de discriminatievoorbeelden herkent maar daarnaast ook een deel van de ervaren discriminatie linkt aan de houding binnen de gemeenschappen. De voorbeelden die herkend worden, hebben vaak betrekking op interpersoonlijke discriminatie tussen personen. Deze professionals zien dat er vooroordelen bestaan en dat Sinti en Roma als een groep negatief beoordeeld worden. Daar staat tegenover dat zij ook vinden dat sommige Sinti en Roma snel in een slachtofferrol vervallen en te weinig verantwoordelijkheid nemen voor hun eigen aandeel in hun maatschappelijke positie. Deze professionals benoemen dat er vaak verhalen over achterstelling en discriminatie worden verteld maar dat zij het idee hebben dat dit een eenzijdig beeld is waarbij de Sinti of Roma in kwestie niet helemaal eerlijk of volledig is. In een gesprek met een onderwijsprofessional komt dit ter sprake:

I: Ze hebben het er ook over dat ze geen kansen krijgen en dat de achternaam dan ook weleens niet helpt, dat ze weten van, die zijn van dat kampje. Het is heel erg het gevoel. Ik hoor heel veel kinderen ook zeggen, ik word geplaagd op school, ik word gepest op school. Dan heb je het daar met school over en dan is het, het is echt niet waar. Ik denk ook dat het heel erg zit in dat kinderen zo onregelmatig komen, dan heb je ook gewoon andere contacten in de klas, en natuurlijk zal de juffrouw weleens zeggen, hè hè, daar is ze, of kinderen zeggen, goh je bent ook nooit op school. Het zit hem volgens mij in dit soort dingen denk ik. Maar goed, misschien hebben ze toch een heel andere beleving hierin.

[...]

I: Ze vragen ontzettend veel aandacht, dat is wat ik op scholen zie. Ze vinden ook dat een leerkracht altijd beschikbaar moet zijn en als juffrouw dan een keer geen tijd heeft, dan is de school slecht, dan is er geen aandacht voor het kind. Daar zit het denk wel. Ze zullen ook wel heel erg vaak gevoel hebben gehad, er is geen tijd en aandacht voor ons, en dat wordt heel erg opgezocht in het onderwijs. (P16)

De meningen van gesproken professionals over de ervaringen van Sinti en Roma lopen dus uiteen: sommigen van hen benadrukken de historie en (h)erkennen de ervaren discriminatie, terwijl anderen naast het herkennen van de ervaren discriminatie, ook wijzen op de noodzaak van zelfreflectie binnen de Sinti- en Roma-gemeenschappen.

7.2 Discriminatievormen

Tijdens de gesprekken met de gemeenschappen en met professionals is gevraagd naar de ervaren discriminatie van Sinti en Roma in de afgelopen jaren en eventuele ontwikkelingen daarin. Binnen de voorbeelden die naar voren komen, lijkt het te gaan om ervaringen met zowel institutionele als interpersoonlijke vormen van discriminatie. Institutionele discriminatie heeft betrekking op beleid en

systematische contexten die ongelijkheid creëren, uitvoeren, bevestigen en behouden. Het gaat om instellingen of organisaties die beleid hanteren waarbij (onbedoeld of bedoeld) het effect is dat er onterecht onderscheid wordt gemaakt, bijvoorbeeld op basis van etniciteit, huidskleur of religie. Interpersoonlijke discriminatie gaat over gedragingen en opvattingen tussen personen, waarbij de overheid geen of een beperkte rol heeft (Movisie, 2022). Denk bijvoorbeeld aan opmerkingen van de ene persoon naar de andere, in de context van werk, op straat of in een winkel.

In de gesprekken met Sinti en Roma hebben meerdere van hen aangegeven diverse vormen van zowel institutionele als interpersoonlijke discriminatie te ervaren. In deze paragraaf worden de vormen van discriminatie die het meest zijn genoemd door de respondenten besproken.

Discriminatie op het gebied van wonen

Vrijwel alle Sinti en circa de helft van de Roma waarmee in dit onderzoek gesproken is, benoemt discriminatie te ervaren op het gebied van wonen.¹³ Zoals besproken in het hoofdstuk over wonen, geeft een aanzienlijk deel van de Sinti en Roma aan niet in een woonwagen te kunnen wonen, terwijl zij dit wel graag willen. De voornaamste reden hiervoor is volgens hen het woonbeleid dat jaren gevoerd is en de afname van het aantal standplaatsen dat daarmee gepaard is gegaan. Met name voor de Sinti is het kunnen wonen in een woonwagen een essentieel onderdeel van het kunnen leven volgens de cultuur. Het College voor de Rechten van de Mens heeft dan ook benoemd dat het tot 2018 gevoerde beleid in strijd was met het mensenrecht om te leven volgens de cultuur (College voor de Rechten van de Mens, 2018).

Het woonbeleid dat als doel had het aantal standplaatsen tot nul te reduceren, ook wel het 'uitsterfbeleid' genoemd, is in 2018 afgeschaft. Voor meerdere geïnterviewde personen uit de doelgroep, betekende dit nieuwe hoop om met familie op een woonwagenlocatie te kunnen wonen. Het tot nu toe grotendeels uitblijven van nieuwe standplaatsen, heeft ertoe volgens de gesproken Sinti en Roma toe geleid dat er meer wantrouwen is ontstaan naar instanties en dat deze personen zich verder gemarginaliseerd voelen. Daarbij lijkt het sentiment te bestaan onder de doelgroep dat zelfs een uitspraak van het College voor de Rechten van de Mens en het verschijnen van het nieuwe beleidskader vanuit de Rijksoverheid, niet leidt tot wezenlijke verbetering van de situatie.

Naast dat het beleid een grote rol speelt volgens de gesproken Sinti en Roma, zijn ook meerdere geïnterviewde Sinti en Roma van mening dat de politie en de mediaberichtgeving bijdraagt aan stigmatisering van woonwagenlocaties en daarmee vooroordelen in stand houdt. Eén respondent ervaart bijvoorbeeld dat als een individu op een woonwagenlocatie wordt gearresteerd, de media dit al snel zullen presenteren als een inval op de hele locatie. Ook andere respondenten hebben het gevoel dat zij er vaak op worden aangekeken als er iets gebeurt in de buurt, bijvoorbeeld deze Roma van oudsher:

We hebben weleens meegemaakt dat we beschuldigd werden van bepaalde dingen die we niet hebben gedaan. Ik vind het wel moeilijk om daarover te praten. Maar stel dat er iemand in de wijk iets gedaan heeft, gestolen, of iets in de brand heeft gestoken, dan komen ze gelijk bij ons omdat we zigeuners zijn. (D38, Roma van oudsher)

¹³ Met name binnen de Sinti gemeenschap en de Roma van oudsher bestaat het verlangen om in een woonwagen te leven. Onder andere groepen Roma lijkt dit minder het geval te zijn. Zie ook hoofdstuk 3 over de woonpositie.

Hoofdstuk 7: Discriminatie

Een andere respondent benoemt dat de politie vaak langskomt op het woonwagencentrum en heeft het idee dat zij zich daarbij schuldig maken aan discriminatie:

Laatst nog heeft de politie gediscrimineerd. Was heel sarcastisch. Ze kwamen 's nachts het kamp op, er stond een trailer op de openbare weg, en ze kwamen navraag doen hier op het kamp van wie die trailer was. Midden in de nacht, we werden wakker van blauwe lichten. Toen ging ik met mijn dochter naar buiten, en toen zei de politie heel sarcastisch: 'aah jullie hebben vast weer niks gezien he'. Nee natuurlijk niet, het was om 1 uur 's nachts, het is donker, we lagen te slapen! (D32, Sinti)

Discriminatie en werk

Sinti en Roma ervaren niet alleen discriminatie op het gebied van wonen, maar ook op de arbeidsmarkt. Dit varieert van moeite met het vinden van werk vanwege de Sinti of Roma achtergrond, tot aan het verliezen van een baan vanwege deze reden.

Meerdere gesproken Sinti en Roma ervaren moeilijkheden bij het vinden van werk en hebben het gevoel dat ze geen eerlijke kans krijgen om te solliciteren. Ze hebben bijvoorbeeld het idee dat ze worden afgerekend op basis van hun achternaam of postcode. Een respondent is vanwege de ervaren discriminatie bij de kinderen in een huis gaan wonen:

Ik ben een aantal jaar geleden in een huis gaan wonen, om maar een andere postcode te hebben, want vanuit je postcode kunnen ze zien uit wat voor wijk je komt en daarmee heb je ook gelijk een stempel. Als mijn kinderen gingen solliciteren, dan was er vaak een heel onduidelijke reden waarom ze de kinderen niet aannamen. En sinds ik in een huis woon en ze een andere postcode hebben, hebben ze daar helemaal geen last meer van. (D8, Sinti)

Sinti en Roma ervaren niet alleen discriminatie bij het vinden van een baan, maar ook bij het behouden van een baan. Diverse respondenten vertellen dat ze hun baan verloren hebben of ontslagen zijn nadat er bekend werd dat zij Roma of Sinti waren. Een andere respondent heeft meegemaakt dat het bedrijf waar hij al jaren werkte, een nieuwe directeur kreeg die niet meer wilde dat er Roma's werkten:

Wat ik heb meegemaakt, dat we met z'n allen in de keet zaten te eten, komt die uitvoerder met zo'n petitie in opdracht van de eigenaar, en vroeg of al het eigen personeel een handtekening wilde zetten dat er beleid komt dat ze niet meer met Roma mensen werken. [...]

Ik zei: ik ben ook Nederlander, kijk, dit is mijn paspoort, dat is de enige nationaliteit die ik heb. Maar hij was de Roma zat, zei die. En dan word je weggestuurd. Je werkt al jaren voor dat bedrijf, je doet je best, je voelt je goed thuis in dat bedrijf en dan komt er op een gegeven moment een nieuwe directeur die zegt dat hij niet met Roma mensen wil werken. (D19, Roma van na 2003)

Mede vanwege deze ervaren discriminatie en vooroordelen op de arbeidsmarkt, starten veel Sinti en Roma een eigen bedrijf. Voor zowel de zelfstandige ondernemers als degenen die in loondienst bij een ander bedrijf werken, geldt dat zij zoveel mogelijk de referentie naar hun culturele achtergrond proberen te verzwijgen in het contact met collega's, managers en klanten. Een ondernemer met een Sinti-achtergrond geeft bijvoorbeeld aan dat hij zijn klanten niet vertelt dat hij Sinti is en in een woonwagen woont, omdat hij denkt dat dit nadelige gevolgen kan hebben voor zijn zakelijke activiteiten. Een respondent is terughoudend in het benoemen van zijn culturele achtergrond, omdat

een man in zijn omgeving ontslagen werd nadat hij naar enkele dienstjaren zijn achtergrond deelde. Een andere respondent heeft zelf een eigen bedrijf, maar merkte dat er veel opdrachten niet doorgingen omdat het bedrijfsadres op een woonwagenlocatie is. Nadat hij zijn adres had veranderd, zag deze respondent zijn omzet naar eigen zeggen behoorlijk stijgen.

Ik heb wel gehad dat ik bij mensen kwam, de opdracht gegund had gekregen, dan stuurde ik op het laatst de offerte, daar stond dan mijn adres op, mijn oude adres op het woonwagenkamp, en dan zagen ze er toch maar vanaf, dan hadden ze het adres toch even gegoogeld, en besloten ze om het maar even uit te stellen. Niet één keer hoor, heel vaak gebeurt en ik hoor het ook heel veel van anderen. (D24, Sinti)

Ook respondenten die werken in loondienst proberen hun identiteit soms zoveel mogelijk verborgen te houden, omdat zij op de werkvloer veel vooroordelen over Sinti en Roma horen. Maar soms worden ze ook op een meer positieve manier verrast omdat ze de vooroordelen van de werkgever ontcrachten:

Op mijn werk is het wel voorgekomen dat er mensen van het woonwagenkamp, wat Nederlandse mensen, waren opgepakt wegens diefstal en dat mijn baas zei van: 'o man dat tuig, die zigeuners, ik haat die mensen en viezeriken.' Ik stond daar als personeel, dus toen dacht ik: 'oh, help'. Ik heb hem toen uitgelegd hoe het zat en dat dat geen zigeuners waren, maar gewoon Nederlandse mensen zoals hij, die in een woonwagen wilden wonen. Hij vroeg: hoe weet je dat, maar dat vertelde ik niet, ik zei alleen dat ik dat wist. Hij had allemaal verhalen dat zigeuners allemaal hun hand ophielden en niet naar school gingen, van dat soort verhalen, totdat hij mij een keer zag bij een optreden van familie van mij [...] En toen zei hij van, is dat jouw familie? Jullie lijken allemaal op elkaar. En toen zei hij van: hoe kan dat nou? Jij bent naar school gegaan en je hebt gestudeerd, je kan gewoon Nederlands spreken, je ziet er netjes uit. Heb ik al die jaren een zigeuner gehad in mijn bedrijf? Toen zei ik: ja, en ik zat ook nog vaak in de kluis! Toen moest hij wel lachen, toen zei hij: sorry, sorry, sorry, ik dacht echt helemaal verkeerd over jullie. (D47, Sinti)

Op basis van de gesprekken met Sinti en Roma lijkt het alsof arbeidsmarktdiscriminatie tegen Sinti en Roma zich uitstrekt over diverse sectoren en beroepsniveaus. Een gesproken Roma van oudsher werkt in de groente en fruitteelt. Ondanks het feit dat er daar weinig Nederlanders zonder migratieachtergrond werken, zowel onder de werknemers als het management, krijgt hij toch te maken met stevige vooroordelen:

Ik werk daar nu zo'n vier jaar. Maar het is alleen maar negatief: 'Jullie zigeuners, jullie liegen alleen maar.' Ik heb eens gezegd tegen mijn chef: Wil jij 's laten zien dat ik één dag tegen iemand gelogen heb? Maar jij, jij bent constant tegen me aan het liegen. De chef zei: ga weg joh, jij hebt hier niks te zeggen. Hij deed een beetje meewarig tegen mij. Ze zien je toch als minderwaardig. Ze kijken anders tegen mijn Poolse collega's aan. Wij [Roma] worden de hele dag een beetje achterna gejaagd, dat het sneller moet. Het is daarbinnen gerust 40 graden. Alleen al als je stil staat loopt het zweet van je lijf af. Echt een sauna. (D35, Roma van na 2003)

Bij professionals bestaan verschillende beelden over arbeidsmarktdiscriminatie onder Sinti en Roma. Meerdere professionals benoemen dat er discriminatie plaatsvindt op basis van de achternaam van een Sinti of Roma en dat bepaalde familienamen bekend staan als 'berucht'. Zij geloven dan ook dat andere Sinti en Roma hiervan hinder kunnen ondervinden. Tegelijkertijd is er een aantal professionals

dat aangeeft de indruk te hebben dat een deel van de Roma niet naar werk geleid wil worden en geven zij aan dat arbeidstoeleidingstrajecten mislukken. Deze respondenten geven vaak aan dat er ook sprake lijkt van botsende culturen.

Discriminatie in de publieke ruimte

In de publieke ruimte ervaren Sinti en Roma veelal interpersoonlijke vormen van discriminatie. Het gaat daarbij om het onheus bejegend worden in winkels, genegeerd worden op straat of andere vormen van gedrag tussen mensen vanwege hun culturele achtergrond. Veel Sinti en Roma noemden tijdens de interviews meerdere voorbeelden noemen van discriminatie die zij hebben ervaren in verschillende contexten. Sommige respondenten wonen al decennialang in dezelfde woonplaats en hebben goed contact met buurtbewoners. Zij ervaren dan juist discriminatie in hun contacten met bedrijven of personen die hen niet persoonlijk kennen.

Enkele respondenten hebben ernstige situaties van discriminatie of soms zelfs openlijk geweld meegemaakt. In veel andere gevallen gaat het om dagelijkse vormen van discriminatie, bijvoorbeeld vooroordelen, onaardige opmerkingen of de manier waarop er naar je gekeken wordt, zoals de Roma ervaart als hij naar een winkel of supermarkt gaat:

Zodra ik binnenkom, kijken ze naar mij en houden ze in de gaten of ik niet steel. [...] Ik vind het niet leuk dat ik zo bekeken word. Ze zien aan me dat ik zigeuner ben. (D41, Roma van na 2003)

Diverse respondenten vertellen ook over negatieve ervaringen op vakantie, als zij bijvoorbeeld op vakantie zijn in Nederland of andere Nederlanders tegenkomen op vakantie. Een Roma-respondent (D28, Roma van oudsher) heeft bijvoorbeeld moeite om een plek op een camping te reserveren. Als hij belt om een plek te reserveren, dan wordt gezegd dat de camping vol zit, terwijl anderen wel een plek kunnen bemachtigen. Hij denkt dat dit misschien ligt aan zijn accent. Ook stond hij een keer met zijn gezin op de camping en is toen weggestuurd door de beheerder, die zei dat dat als hij niet zou vertrekken, de andere gasten allemaal zouden vertrekken.

Een groot deel van de professionals beaamt deze vormen van discriminatie te herkennen. Zij geven aan dat er veel vooroordelen kunnen bestaan over bepaalde families en gemeenschappen. Een deel van de professionals benoemt dat deze vooroordelen vaak een oorsprong vinden in het verleden waarbij er incidenten plaatsvonden. Een klein aantal professionals geeft daarbij voorbeelden van Roma die de stereotype beeldvorming in de hand werken, bijvoorbeeld door een groep mannen die zeer veel overlastgevend gedrag vertoont rondom een supermarkt. Dit soort incidenten hebben vaak een grote impact op de beeldvorming over de gehele gemeenschap.

We hebben hier nog een vrij grote groep in een bepaalde wijk, die hangen altijd bij een bepaalde supermarkt en daar zijn ze heel negatief aanwezig. Ze vallen het personeel lastig, maar ook de bezoekers van de winkel vallen ze lastig. Ze lopen schreeuwend door de winkel, ze gooien spullen om. Deze jongens hoeven never nooit niet bij deze supermarkt te gaan solliciteren. Ze doen het gewoon ook zelf. Ze hebben wel een stigma, dat is gewoon zo. (P6)

De gesproken respondenten gaan op verschillende manieren met deze discriminatie om. Sommigen spreken mensen erop aan en proberen vooroordelen om te buigen. Anderen hebben een meer gelaten houding aangenomen:

Wij confronteren de mensen niet, we hebben dat opgegeven. Dan moeten wij ons iedere keer gaan verdedigen, dat is niet genoeg weet je wel. We weten niet beter. (D38, Roma van oudsher)

Meerdere respondenten kiezen ervoor om hun identiteit zoveel mogelijk te verzwijgen voor buitenstaanders en zeggen dat ze Joods, Turks of Spaans zijn. Soms verandert de openheid over de eigen identiteit door de tijd heen, zoals bij deze respondent:

Ik heb de klappen van de zweep natuurlijk wel leren kennen. Eerst ben je heel lang verbaasd, dan ben je zoekende naar de reden. Misschien is dat ook wel een beetje ontkennen van wat je eigenlijk al weet. Maar ja, je wil je leven niet bitterder maken dan het al is, want dat is het. Ik verstop elke dag mijn identiteit. Ik ben er ook heel trots op geweest hoor, dan schreeuwde ik het van de daken, maar dat heeft me zoveel gekost, dat is onvoorstelbaar. (D23, Sinti)

Tijdens de gesprekken hebben we respondenten ook gevraagd of ze wel eens melding hebben gemaakt van de discriminatie die zij ervaren hebben. Een groot deel van de respondenten heeft dat niet gedaan, bijvoorbeeld omdat ze niet weten of dat mogelijk is en hoe ze dat kunnen doen. Sommigen denken dat er niets zal veranderen. Maar er zijn ook wel enkele respondenten die wel stappen hebben ondernemen naar aanleiding van de ervaren discriminatie. Zo heeft een respondent recentelijk een melding gedaan bij een antidiscriminatiebureau. Een andere respondent is naar de rechter gestapt omdat hij ernstige discriminatie ervaarde van een persoon in zijn woonplaats.

7.3 Ontwikkeling van de situatie rondom discriminatie

We hebben ook aan een aantal Sinti en Roma respondenten gevraagd of zij denken dat de discriminatie tegen hun gemeenschappen de komende jaren zal toenemen of afnemen. Niet iedereen heeft hier antwoord op gegeven, maar in het algemeen is er een pessimistische houding waarneembaar. Deze respondent denkt bijvoorbeeld dat de situatie rondom discriminatie alleen kan verbeteren als zijn kinderen hun Roma-identiteit gaan verbergen:

Onze kinderen moeten echt Nederlanders worden, zonder taal, zonder onze cultuur, en dan gaat het goed. Ik denk dat ze gewoon als zigeuner moeten uitsterven, en dan gaat het verbeteren. (D39, Roma van oudsher)

Een andere respondent verwacht ook weinig verbetering te zien, juist omdat veel Roma hun identiteit verbergen. Daardoor kan er volgens deze respondent ook weinig ontwikkeling plaatsvinden in een meer positief beeld van de Roma:

Ik zie dat heel veel mensen hun afkomst aan het verbergen zijn. Dus dan wordt het niet beter. Daar zit echt achteruitgang in, dus zal het over vijf jaar slechter zijn. (D35, Roma van na 2003)

7.4 Discriminatie: verdiepende casus

In de voorgaande paragraaf zijn verschillende aspecten van de ervaren discriminatie van Sinti en Roma besproken. Deze ervaren discriminatie wordt uiteengezet en toegelicht in onderstaande casus. De casus is gebaseerd op het verhaal van een Roma-respondent. Om de casus te anonimiseren, zijn er onderdelen toegevoegd of juist weggelaten.

Casus: een heftige ervaring

Drago is vader van vier kinderen en woont op een woonwagenlocatie in een grote stad. Hij is trots op zijn achtergrond en heeft een sterk gemeenschapsgevoel. Hij is geboren in Nederland en is ook erg blij om hier te wonen en dat zijn kinderen hier naar school kunnen en meer kunnen bereiken dan hij, aangezien Drago zelf niet goed kan lezen en schrijven.

Buiten op straat merkt hij vaak dat mensen anders tegen hem aankijken als ze zien dat hij een Roma is. Hij is niet bang aangelegd en zou er wat van kunnen zeggen, maar is dergelijke situaties ook zo gewend dat hij zich er niet meer druk om maakt:

In het dagelijkse leven, je gaat naar de winkel toe, je gaat naar een benzepomp toe, je komt mensen tegen, en als ze zien dat je een Roma bent, een zigeuner, dan beginnen ze eigenlijk al bang van je te worden. Want dan krijgen ze twijfels, dan weten ze niet precies welke kant ze met jou op moeten. Ik heb dat zo vaak meegemaakt en ik maak het zo vaak mee, daar kijk ik helemaal niet meer van op. Als jij nu bijvoorbeeld je telefoon en je portemonnee van de tafel af pakt en je doet ze in je tas, dan weet ik waarom je dat wel doet, want dat doe jij niet alleen, want er zijn duizenden mensen voor je geweest en duizenden mensen achter je die dat zullen doen. Ik weet hoe ik daar mee om moet gaan, anders is het elke dag oorlog en dat is niet de bedoeling.

Recentelijk heeft Drago echter wel een heftige ervaring meegemaakt, die hem ook niet in de koude kleren is gaan zitten. Hij zat in de auto met zijn kinderen en reed van het woonwagencentrum af. Hij was vergeten zijn richtingaanwijzer aan te zetten, en toen moest een andere auto iets te plotseling voor hem remmen. Hij heeft netjes gebaard naar de andere bestuurder om zijn excuses aan te bieden. Dit was echter niet genoeg voor de andere bestuurder. Drago ging met zijn kinderen boodschappen doen in de lokale supermarkt, en toen hij terugkwam bij zijn auto, was die helemaal bespuugd en bekrast met scheldwoorden en het woord 'woonwagenkamp'.

Drago is teruggegaan naar de supermarkt. Hij sprak een kassière aan en die heeft het voorval aangekaart bij haar manager. De manager heeft toen videobeelden nagekeken. Het bleek dat de dader een man was, die Drago eerst binnen in de supermarkt heeft gevolgd:

Die man die is wel tien minuten achter me aan gaan lopen, in de supermarkt, want die wou me eigenlijk iets aandoen en hij zat te twijfelen dat hij het wel moest doen of niet. Dus ik moet van geluk spreken dat hij het niet heeft gedaan, maar hij heeft wel mijn auto bekrast en bespuugd en die woorden. Dat vond ik wel heftig.

Ondanks het feit dat de dader een zeer heftige reactie had op een kleine fout van Drago in het verkeer, besloot Drago geen aangifte te doen bij de politie of een melding te doen bij een antidiscriminatie voorziening. Hij heeft wel vertrouwen in de politie, maar het feit dat hij laaggeletterd is en dat hij veel vragen over het voorval zou moeten beantwoorden, schrikten hem af. Tot op de dag van vandaag weet Drago niet wie de dader is, en hoopt hem niet nog eens tegen te komen.

De casus van Drago is een voorbeeld van de realiteit waarmee Sinti en Roma in Nederland te maken kunnen krijgen. In deze casus komen verschillende aspecten van ervaren discriminatie naar voren. Drago's verhaal is een voorbeeld van de interpersoonlijke discriminatie. Het voorbeeld laat zien hoe personen in de publieke ruimte kunnen reageren op de aanwezigheid van een Sinti en Roma. Dat Drago niet opkijkt van deze behandeling, laat zien hoe alledaags deze ervaren discriminatie kan zijn. De aanwezigheid van Drago's kinderen tijdens het incident met de bekraste auto kan voor hen traumatisch zijn en kan mogelijk langetermijneffecten hebben op hun ontwikkeling en welzijn.

Drago's aarzeling om aangifte te doen bij de politie of melding te maken bij een antidiscriminatievoorziening is tweeledig. Enerzijds heeft hij wel vertrouwen in de politie, maar anderzijds vormt zijn laaggeletterdheid een barrière. Dit benadrukt de uitdagingen waar Sinti en Roma mee te maken kunnen krijgen bij het zoeken naar hulp, vooral als er sprake is van laaggeletterdheid of andere belemmeringen. De casus van Drago laat zien dat er meer ondersteuning en bescherming nodig is voor de Sinti- en Roma-gemeenschappen in Nederland. Het vergroten van bewustzijn en begrip in de samenleving over de gemeenschappen kan de ervaren discriminatie doen verminderen. Daarnaast vraagt het om een versterking van de toegankelijkheid van juridische en sociale diensten voor mensen die te maken hebben met discriminatie, vooral voor personen met laaggeletterdheid of andere belemmeringen.

7.5 Conclusie

Zowel institutionele als interpersoonlijke discriminatie ervaren

Vrijwel alle Sinti- en Roma-respondenten binnen dit onderzoek ervaren op dagelijkse basis diverse vormen van discriminatie. Voor de respondenten wiens familie al van oudsher in Nederland woont, kent discriminatie een lange geschiedenis. Ook lijkt er veel sprake te zijn van intergeneratieel trauma, met name vanwege de vervolgingen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Sinti en Roma ervaren zowel institutionele als interpersoonlijke vormen van discriminatie. Bij institutionele discriminatie wordt er zeer vaak gerefereerd naar het woonbeleid van de Nederlandse overheid en diverse gemeenten, dat tot voor kort gekenmerkt kon worden als een 'uitsterfbeleid'. Daarnaast ervaren diverse respondenten dat ze worden gediscrimineerd omdat op een woonwagencentrum wonen. Zij menen anders te worden behandeld door bijvoorbeeld de politie of buurtbewoners.

Veel ervaren discriminatie op het gebied van arbeid en in de publieke ruimte

Nagenoeg alle respondenten hebben in de afgelopen jaren discriminatie ondervonden in de context van werk en het vinden van een baan. Diverse respondenten merkten dat zij op basis van hun naam of postcode niet werden aangenomen, of maakten zelfs mee dat ze werden ontslagen of dat ze klanten verloren. Sommige gesproken Sinti en Roma kiezen er daardoor voor om hun identiteit en achtergrond te verbergen.

Daarnaast ervaren de gesproken Sinti en Roma discriminatie in de publieke ruimte, bijvoorbeeld omdat ze anders worden behandeld op straat, in het verkeer of door winkels en bedrijven. Als reactie kiest een deel van de respondenten ervoor om geen actie te ondernemen of hun identiteit waar mogelijk te verhullen. Slechts in enkele gevallen hebben respondenten melding gemaakt van discriminatie bij de politie of ADV's. Dit komt overeen met de uitkomsten van onderzoek uit 2020, waar slechts 21% van de Roma (en Reizigers) melding maakten van ervaren discriminatie (FRA, 2020). Door deze

Hoofdstuk 7: Discriminatie

reactiepatronen denken sommige respondenten dat er in de komende jaren weinig discriminatie niet wezenlijk zal verminderen.

Professionals verschillen in (h)erkenning van ervaren discriminatie

De gesproken professionals verschillen in hun erkenning van de door Sinti en Roma ervaren discriminatie: terwijl sommigen zich actief inzetten tegen discriminatie, zijn er ook professionals die wel erkennen dat er discriminatie is, maar dat Sinti en Roma soms ook te snel in een slachtofferrol vervallen en hun eigen aandeel in een bepaalde situatie niet voldoende inzien.

Hoofdstuk 8 Institutioneel beleid en vertrouwen

Het laatste hoofdstuk van deze monitor gaat in op ontwikkelingen binnen de beleidskaders rondom Sinti en Roma, de mate van vertrouwen dat Sinti en Roma hebben in de Nederlandse overheid, de politiek en diverse instanties. In eerdere monitors is geconstateerd dat het institutionele vertrouwen van Sinti en Roma vaak laag is, in het licht van de geschiedenis, maar ook vanwege meer recente gebeurtenissen. Het wantrouwen vanuit de gemeenschap heeft ook zijn wisselwerking gehad op de houding en het vertrouwen van diverse ambtenaren en professionals.

In dit hoofdstuk schetsen we de ontwikkelingen in het wederzijds vertrouwen in de afgelopen paar jaar en willen we de nadruk leggen op oplossingsrichtingen en handvaten die kunnen helpen om het wederzijds wantrouwen te doorbreken.

We beginnen met een beknopt overzicht van het beleid dat de afgelopen jaren is gevoerd rondom Sinti en Roma. Vervolgens gaan we in op de huidige mate van institutioneel vertrouwen bij Sinti en Roma en belichten we de aspecten die dit vertrouwen beïnvloeden. We belichten dit zowel vanuit het perspectief van Sinti en Roma als van professionals. Vervolgens gaan we in op de ontwikkeling in het vertrouwen in de afgelopen jaren en de verwachtingen voor de toekomst. We sluiten af met een verdiepende casus van een Roma-respondent die slachtoffer is geworden van de toeslagenaffaire.

8.1 Beleid gericht op Sinti en Roma

De afgelopen decennia heeft er een aantal ontwikkelingen plaatsgevonden wat betreft het Nederlands beleid dat betrekking had op Sinti en Roma. Als we kijken naar het beleid op nationaal niveau, dan is er een verschuiving geweest van specifiek doelgroepenbeleid naar een meer generiek beleid. Zo zijn verschillende regelingen gericht op bijvoorbeeld armoede, onderwijs en zorg van toepassing op iedereen die hiervoor in aanmerking komt, waaronder Sinti en Roma (Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 2021). Op gemeentelijk niveau is er bij sommige gemeenten nog wel sprake van specifiek beleid gericht op Sinti en Roma, maar dit verschilt per gemeente. Door de decentralisering zijn gemeenten in de eerste plaats verantwoordelijk voor het beleid in hun gebied. Het beleid gericht op Sinti en Roma en de mate in (en manier waarop) zij inspraak hebben, verschilt daardoor per gemeente.

Vanaf 2011 tot eind 2016 waren er voor elf gemeenten middelen en instrumenten beschikbaar om beleid gericht op de Sinti en Roma vorm te geven en uit te voeren vanuit het landelijke programma 'Aanpak uitbuiting Roma kinderen'. Vanaf 2017 moest dit specifieke beleid worden ondergebracht binnen het generieke beleid (Risbo, 2020). In de laatste Monitor Sociale Inclusie 2019 is teruggeblikt op de resultaten naar aanleiding van het landelijke programma (Seidler et al., 2020). Hierin wordt geconcludeerd dat de problematiek die binnen deze groepen voorkomt, volgens professionals van dusdanige aard en omvang is dat deze niet realistisch binnen het tijdspad van het programma opgelost kon worden. Wel keken de professionals destijds positief terug op deze zogenaamde proeftuinperiode en waren zij bang dat de aandacht voor de doelgroep na het aflopen ervan, zou afnemen.

In de huidige monitor wordt opnieuw door de professionals teruggeblikt op de resultaten van het landelijke programma, ook zonder hier gericht naar te vragen en wordt de huidige situatie vergeleken met die van de proeftuinperiode. Professionals merken op dat de aandacht en inzet voor de doelgroep

inderdaad is afgenomen. Meerdere professionals noemen in dit kader de term “Roma-moeheid”. Het gevolg zou zijn dat initiatieven slecht van de grond komen of blijven en succes vaak sterk verbonden is met een bevlogen (paar) medewerker(s). Wisselingen in het personeel zorgen dan voor een gebrek aan continuïteit in het beleid.

Volgens een expert op het gebied van beleid dat betrekking heeft op Sinti en Roma heeft het generieke beleid in de afgelopen jaren niet geleid tot een significante verbetering van de positie van Sinti en Roma. Daarnaast zegt deze professional dat het doelgroepenbeleid juridisch gezien is afgeschaft, maar in de praktijk alsnog wel wordt uitgevoerd. Zo is er volgens deze professional op bepaalde thema’s (o.a. als het gaat om onderwijsparticipatie, uitbuiting van kinderen) nog steeds beleid of zijn er specifieke projecten die zich richten op Sinti en Roma. Dit soort beleid is echter verdeeld over verschillende ministeries, waardoor optimale coördinatie op het thema niet vanzelfsprekend is. Daarnaast benadrukt deze professional dat de aandacht voor de doelgroep en de continuïteit daarvan, afhankelijk is van het politieke klimaat binnen de gemeente:

Ook als jij een raad hebt die rechtsom gaat of een raad hebt die linksom gaat, dat gaat ook een verschil maken voor jou. Dan heb je het nog niet over de individuen en de persoonlijke, al dan niet, politieke interesse in deze kleine groep. (P30)

Uitdagingen voor gemeenten

Zoals eerder aangegeven is het beleid rondom Sinti en Roma steeds verder gedecentraliseerd. Daarmee dragen gemeenten in de eerste plaats de verantwoordelijkheid voor de Sinti en Roma in hun gebied. Het beleid op Sinti en Roma en de mate in (en manier waarop) zij inspraak hebben, verschilt daardoor per gemeente. Dit levert verschillende uitdagingen op voor gemeenten. De overheid en EU proberen gemeenten hierin te ondersteunen bijvoorbeeld met de handreiking antiziganisme (“Geen ruimte voor discriminatie”) en met de flyer “De tien gemeenschappelijke basisbeginselen met betrekking tot de integratie van Roma” (EU).

Een professional benadrukt dat de manier waarop het beleid is ingericht, niet aansluit bij wat werkt voor de doelgroep. Er is volgens deze respondent meer menselijke maat nodig en dat kunnen of willen gemeenten niet altijd voor elkaar krijgen:

Vooraf de ambtelijke benadering van zaken, wat zich op alle vlakken uit, in alle delen van de samenleving, die schiet vaak erg door. Bij Sinti en Roma moet je dat juist niet hebben. Je moet juist meer de menselijke maat hebben en dus inderdaad carrots and sticks. Dat is iets wat gemeente vaak niet willen of kunnen doorhebben en dat heeft ook weer te maken met het feit dat die gemeenten ook niet het geduld en de middelen en de know how hebben om het goed aan te pakken en daar krijgen ze van de overheid ook geen geld voor, dat moet je ook niet vergeten. Er is heel vaak gewoon ondercapaciteit. (P31)

Twee professionals pleiten voor een landelijke vertegenwoordiger als het gaat om de Sinti en Roma, idealiter iemand van de doelgroep zelf:

Je krijgt dan opnieuw van, ok, de gemeenten moeten het in principe zelf zien te rooien. Dat zie je ook weer terug bij het woonwagenebeleid nu en waar de Europese Unie verlangt dat wij iets doen, maar wij moeten een aanspreekpunt hebben. Idealiter zou je natuurlijk wensen dat dit iemand van de belangengroep zelf is, de doelgroepen zelf is, maar in Nederland is dat een ambtenaar, ook steeds geweest. Dat maakt het natuurlijk ook

stroperig en bureaucratisch. Dat leidt er in zekere zin ook toe dat voor de doelgroepen zelf de achterdocht blijft bestaan. (P30)

Het budget dat als subsidie beschikbaar was in het kader van het naoorlogse rechtsherstel na de subsidieronde van 2022 is volledig besteed (DUS-I, 2023). Bovendien wordt er volgens meerdere professionals vooral veel dialoog gevoerd, ook met de doelgroep, maar worden er maar weinig concrete acties geleverd. Deze dialoog is daarom volgens enkele professionals vooral voor de vorm.

Tot slot merken meerdere respondenten op basis van eigen ervaring of observaties om zich heen, op dat het voor professionals lastig kan zijn hun grenzen te bewaken ten opzichte van de doelgroep. Het vertrouwen van de doelgroep (in de burgermaatschappij als geheel) is over het algemeen laag. Wel weten individuen soms het vertrouwen van de doelgroep te winnen. In deze gevallen worden ze hartelijk ontvangen door de gezinnen maar is het soms een uitdaging om rolvast te blijven en bepaalde grenzen te bewaken:

Ja zeker wel en ook heel erg rolvast zijn. Nou, ze hebben echt wel hele charismatische, charmante manier om jou voor het karretje te spannen. En wat je vaak ziet is als jij komt bijvoorbeeld voor leerplicht in een gesprek, dan gaan ze erin mee, laten ze jou je dingetje doen. Maar als je naar buiten loopt krijg je een waslijst met opdrachten en vragen mee terug. En dan moet je wel heel waakzaam erin zijn, zeggen van ho wacht eens even, ik kom niet voor je huursubsidie aanvragen of voor andere dingen... (P12)

Ik merk dat sommigen mij dan ineens als een soort van vriendin gaan beschouwen en mij overal voor gaan uitnodigen. [...] Dat is af en toe best wel lastig want als je dan een beetje probeert je grens te bewaken, dan loop je ook het risico mensen weer kwijt te raken. Dat is me al meerdere keren overkomen, dat iemand heel amicaal deed en dikke vriendinnen, veel appen, dan ineens deed ik een dingetje wat diegene niet zinde, dan is het: deur dicht en keihard negeren, je bestaat niet meer, zeg maar. (P20)

8.2 Vertrouwen in de (lokale) overheid

Vanuit voorgaande monitors is bekend dat het vertrouwen van Sinti en Roma in de (lokale) overheid en in diverse instanties vaak laag is. Tijdens de interviews met Sinti en Roma respondenten in deze monitor is hen gevraagd in hoeverre zij vertrouwen hebben in de overheid of in de politiek. Ook is er doorgevraagd naar mogelijke verschillen tussen instanties.

Hieruit valt op te merken dat veel van de gesproken Sinti en Roma weinig vertrouwen hebben:

Nee, ik heb geen vertrouwen in instanties. Omdat wij nog steeds niet erkend worden als gemeenschap en omdat ze ons enorm dwarsliggen met regels. (D27, Voormalig-Joegoslavische Roma).

Eigenlijk heb ik nooit gezien dat ze iets speciaals voor de zigeuners doen. Terwijl we toch een hele grote groep zijn. Daarom heb ik er eigenlijk geen vertrouwen in. Ik zie ook nooit een Roma of zigeuner in de politiek. En ook als ze het woord al in de mond nemen, je ziet

nooit een beslissing. De zigeuners zijn uiteindelijk vuilnis en zij zijn de baas. (D35, Roma van na 2003)

Uit de gesprekken met zowel professionals als Sinti en Roma blijken er verschillende oorzaken te bestaan van het weinige vertrouwen in de overheid en de politiek. Op basis hiervan kunnen vier belangrijke oorzaken worden onderscheiden: de geschiedenis (vervolging en de Tweede Wereldoorlog), weinig zichtbare verbetering, wisselingen in functies, en de nadruk op handhaving in het beleid.

Geschiedenis

In meerdere interviews met zowel professionals als met Sinti en Roma komt naar voren dat het wantrouwen in de overheid diepe wortels heeft, onder andere door het overheidsbeleid gericht tegen reizende groepen zoals de Sinti en Roma in het verleden, maar met name door de Tweede Wereldoorlog. Dit wordt verwoord door respondent D26, die aangeeft geen vertrouwen te hebben in de overheid vanwege het verraad van NSB'ers, waardoor een groot deel van zijn familie het niet heeft overleefd. Hij verbindt dit aan het 'uitsterfbeeld' voor standplaatsen dat tot voor kort werd gehanteerd:

[Ik heb nul vertrouwen in de Nederlandse overheid]. Dat gaat heel ver terug, dat gaat al tot de tijd van mijn grootouders, heel mijn familie hebben ze opgeladen, de NSB heeft heel mijn familie verraden. De Nederlandse SS, NSB'ers, ik weet even niet hoe je dat noemt. Daar ging mijn hele familie, allemaal dood en het stopt maar niet, want je denkt dat het daar stopt, maar kijk eens naar de vakken. Niemand wordt geholpen op het kamp. (D26, Sinti)

Daarnaast wordt door verschillende respondenten aangegeven dat het lang heeft geduurd voordat er meer erkenning kwam voor het leed dat Sinti en Roma in de Tweede Wereldoorlog hebben doorstaan:

Als ze het hebben over de joden, dat de joden in de kampen zijn overleden, zal je ze nooit horen over de zigeuners, die Roma. Wij zijn aan de kant geschoven, zo van 'die deugen niet'. [...] Mijn oma is de enige overlevende van familie van veertien personen en ze zijn allemaal uitgestorven. (D38, Roma van oudsher)

Er is ook jaren en jaren gestreden voor die genoegdoening van de oorlog, voor verdwenen violen, woonwagens en dat soort dingen. En daar is eindelijk wat geld voor vrij gekomen. Je moet 100 jaar strijd voeren en dan beloven ze je een hele hand en dan krijg je een vingertopje. Dus dat vertrouwen in instanties of de overheid, dat is niet groot. (D47, Sinti)

Het wantrouwen wat doorspreekt in de woorden van deze respondent, kent niet alleen een oorsprong in de vervolging van Sinti en Roma in de Tweede Wereldoorlog, maar komt volgens meerdere gesproken Sinti en Roma door het woonbeleid dat sinds de twintigste eeuw in Nederland gevoerd wordt. Tijdens de gesprekken noemen zij dit woonbeleid veelvuldig en beschrijven het als discriminerend en marginaliserend. Meermaals wordt de Woonwagengereguleerwet van 1968 en het beleid dat tot 2018 van kracht was (zie paragraaf 7.2) als voorbeeld genoemd. Het verbieden van het rondtrekken en het plaatsen van Sinti- en Roma-gemeenschappen in vaste woonwagencentra in 1968 wordt door veel Sinti en Roma ook tegenwoordig nog geheeld. Verschillende van hen benoemen dat dit door personen die de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt als traumatisch is ervaren, omdat men opnieuw in een 'kamp' moest gaan leven. Verschillende respondenten uit de gemeenschappen hebben het idee

Hoofdstuk 8: Institutioneel beleid en vertrouwen

dat dit het begin was waarop de Nederlandse Staat begon met het 'uitwissen' van hun cultuur. Zowel enkele professionals als personen uit de Sinti- en Roma-gemeenschappen hebben de indruk dat er een verwevenheid bestond tussen de mensen die tijdens de Tweede Wereldoorlog Sinti en Roma vervolgden en na de oorlog het beleid mochten maken.

Je hebt een continuïteit van een overheid die echt vooral van dat aspect van onze cultuur werk heeft gemaakt. Dat we niet meer rond mochten reizen, dat het wonen in een woonwagen enorm bemoeilijkt werd. Of je het hebt over de vooroorlogse regering, over de nazi's en NSB'ers die elkaar perfect konden vinden op dat vlak, maar ook politieagenten hoor en andere politici die niet per se verbonden waren aan de NSB hè? Die konden elkaar perfect vinden. Ook na de oorlog, dat je dan merkt dat al die speciale commissies, die door de regering werden ingesteld, dat die het allemaal het eens waren over hoe het venten, het rondreizen, zo moeilijk mogelijk moest worden gemaakt of zelfs moest worden verboden, en hoe je die mensen bij elkaar moet zetten [...] En misschien dat dat aspect inderdaad leidt tot, ja tot een eeuwenoud trauma dat elke keer, die paar aspecten weer ja aangesteld kunnen worden, maar hetgeen dat nog het meest leeft, dat dat is natuurlijk hetgeen dat na 1968 gebeurd is. Dus dat zit nog heel vers in het collectief geheugen. (D24, Sinti)

Een groot deel van de gesproken Sinti en Roma en sommige professionals ervaren dat hedendaagse instanties vaak geen of te weinig rekening houden met dit verleden. Een voorbeeld hiervan is een subsidieregeling waarbij scholen met Sinti- en Roma-kinderen extra financiering konden krijgen. Om deze subsidie te verkrijgen, dienden ouders via een registratieformulier aan te geven dat kinderen een Sinti- of Roma-achtergrond hadden. Meerdere gesproken Sinti en Roma brengen dit in verband met de registratie van Sinti en Roma voor de Tweede Wereldoorlog. Dit soort voorvallen brengen het vaak al broze vertrouwen grote schade toe.

Weinig zichtbare verbetering

Een tweede verklaring voor het gebrek aan vertrouwen in overheidsinstanties bij Sinti en Roma, is volgens respondenten te vinden in de weinig zichtbare verbetering van het gevoerde beleid van de afgelopen jaren. Het gaat daarbij met name, maar niet uitsluitend, over het beleid rondom standplaatsen. Een voorbeeld hiervan is de situatie van Sinti-respondenten D32 en D33. Bij hen is het vertrouwen in instanties minder geworden de afgelopen tijd omdat zij lang moeten wachten op uitsluitsel van de gemeente over meer standplaatsen en maar geen antwoord krijgen over hoe dat gaat lopen. Als ze bij de gemeente langs gaan voelen ze zich naar eigen zeggen niet gehoord en hebben ze niet het idee dat ze snel worden geholpen.

Ook een andere Roma-respondent heeft, mede door het woonbeleid, weinig vertrouwen in de gemeente:

Mijn vertrouwen is heel slecht. Als er dingen worden beloofd en die worden niet nagekomen, als je van het kastje naar de muur wordt gestuurd, als je geen reactie krijgt, als er niks gedaan wordt, dan denk ik heel slecht. (D54, Generaal-Pardon Roma)

Respondent D30 heeft het idee dat de Roma die zij kent weinig institutioneel vertrouwen hebben, niet vanwege het woonbeleid, maar omdat zij weinig verbeteringen zien in hun situatie. Daarom zouden ze ook minder geneigd zijn mee te doen aan onderzoek:

Ik denk dat veel mensen al heel lang de hoop in instituties, in de regering en in de politiek verloren hebben, omdat ze niet het gevoel hebben dat ze concreet geholpen worden [...] De verandering is vaak zo klein, zo onbeduidend, mensen voelen het effect niet echt. En daarom is er een vermoeidheid om mee te doen [aan onderzoek], want mensen denken 'wat heeft het voor zin? Hoe wil mijn leven erop vooruitgaan?' Uiteindelijk staan ze er alleen voor. (D30, Roma van na 2003)

Sommige respondenten hebben iets meer hoop voor de toekomst, maar moeten nog zien of beloftes worden nagekomen:

[Ik heb niet echt vertrouwen in de politiek]. Nu wel, de laatste tijd zijn er wel positieve dingen dat ze toch wel hulp gaan aanbieden met het maken van kampen, dat hoorde ik de afgelopen weken. Ik hoop dat ze het dit keer waarmaken waar ze het over hebben. (D54, Generaal-Pardon Roma)

Wisselingen in functies

Veel van de geïnterviewde professionals noemen de wisselingen in personeel een uitdaging bij het opbouwen van een vertrouwensband met Sinti- en Roma-gemeenschappen. Het telkens overdragen van dossiers en het verschijnen van nieuwe personen die contacten onderhouden maakt het lastig om een duurzame vertrouwensband op te bouwen met de doelgroep. Vertrouwen moet gewonnen worden, aldus enkele professionals. Wanneer personen met sleutelposities wisselen van functie, valt die opgebouwde vertrouwensband weg of kan deze nooit worden opgebouwd. Daarop aansluitend benoemen enkele professionals dat ook het beleid gericht op Sinti- en Roma-gemeenschappen niet altijd goed van de grond komt of geen prioriteit krijgt, omdat er op belangrijke posities veel wisselingen plaatsvinden (zoals wethouders, politiemensen, woningcorporatie directeuren). Volgens enkele gesproken professionals voelen Sinti en Roma zich hierdoor niet serieus genomen en minder belangrijk dan andere minderheden in Nederland.

De professionals benoemen enkele voorbeelden van personen die een sterke vertrouwensband hebben opgebouwd met de gemeenschappen waarmee zij te maken hebben, zoals wijkagenten, huisartsen, wijkcoaches, leerkrachten en leerplichtambtenaren. Deze personen zijn echter al meerdere jaren, soms tientallen jaren, aan het werk met de gemeenschappen en het vertrouwen baseert zich op positieve ervaringen met de individuele professional. Het contact en het vertrouwen zijn dus afhankelijk van de persoon en hoeveel tijd en energie deze persoon heeft gestoken in het opbouwen van een relatie met de gemeenschap, aldus een van de professionals.

Respondenten uit de doelgroep in een omgeving waar het relatief goed gaat, geven aan dat het vertrouwen zich juist voorspoedig ontwikkelt dankzij de inzet van sleutelfiguren uit de gemeenschap:

Instanties kwamen nooit over de vloer, want als je je problemen vertelt aan instanties, kom je nog meer in de problemen, [dat was het idee]. Als je instanties niet over de vloer laat, dan komen er automatisch problemen, of als kinderen niet naar school gaan of als er wantrouwen is. Als toch de instanties, de Roma's, iedereen samenwerkt, dan zie je toch dat het eigenlijk de goede kant op gaat. [...] Er was heel veel weerstand, veel wantrouwen, maar nu zijn er zoveel Roma's geholpen, ook landelijk, dat ze toch zien van hè, daar gebeurt echt wat. (D62, Generaal-Pardon Roma)

Wederkerig wantrouwen en nadruk op handhaving

Het wantrouwen van de gemeenschappen richting de (lokale) overheden en instanties toe is wederkerig: de professionals benoemen ook dat overheidsinstanties weinig vertrouwen hebben in de Sinti- en Roma-gemeenschappen. Sommige ambtenaren vinden volgens hen dat de gemeenschappen “lastig” zijn om mee te communiceren, dat zij neveninkomsten hebben en crimineel gedrag vertonen, “de boel belazeren”, en manipulatief handelen, dat wil zeggen dat ze een bepaalde ‘gebruikersrelatie’ aangaan met de overheidsinstanties.

Het liegen, het bedriegen, 1001 verschillende verhalen naar allerlei hulpverleners, dus iedereen weet maar een fractie van het uitspelen... mekaar uitspelen, uitbuiten, omkopen, manipuleren, doelbewust op zoek gaan naar je zwakke plek, ze scannen je gewoon af van, waar ben jij op te pakken. Die [Roma] staan heel anders in de samenleving dan de Sinti. (P17)

Die [Roma] hebben gewoon veel meer een gebruikersrelatie met ons allemaal, dat zie ik gewoon, dat hebben ze ook naar mij toe. Als ze bij mij niks weten te halen dan is het gewoon klaar en dan komt de volgende weer... (P16)

Dit heeft een wederkerig effect. Eén van de professionals zegt dat het wantrouwen van de Sinti en Roma juist veroorzaakt wordt doordat (lokale) overheden hen veelvuldig hebben bestempeld als onrustige groep.

Veel Sinti en Roma zijn van mening dat de aandacht die er voor hun gemeenschappen is, veelal is ingestoken vanuit het kader van handhaving. Dat wil zeggen dat met het beleid vooral wordt ingezet op bestrijding van criminaliteit en veiligheid. Daarbij wordt veelal verwezen naar de aanpak tegen mensenhandel gericht op Roma-kinderen vanuit het landelijke programma dat in 2016 is geëindigd. Andere voorbeelden die Sinti- en Roma-respondenten geven is dat zij veelvuldig gecontroleerd worden door de politie en dat er nog vaak invallen plaatsvinden op woonwagenlocaties. Niet alle respondenten hebben hier echter ervaring mee, er zijn ook meerdere respondenten die positief zijn over de politie.

Hier staat tegenover dat professionals vermelden dat er sprake kan zijn van conflicten binnen de Sinti- en Roma-gemeenschappen. In vergelijking met eerdere monitors wijzen professionals hier vaker op. De professionals verwijzen bijvoorbeeld naar conflicten binnen en tussen bepaalde families en groepen in de gemeenschappen. Hoewel de aard van de conflicten varieert, zijn er gevallen waarin bedreigingen en fysiek geweld een rol speelden. Het geweld kan zich volgens de gesproken professionals op verschillende manieren manifesteren. Eén van hen benoemt bijvoorbeeld dat ruzies soms onderling worden uitgevochten met boksbeugels en messen, een andere professional geeft aan dat bij ruzies er ook met wapens wordt bedreigd en een ander sluit aan dat er soms ook schietpartijen plaatsvinden. Weer een andere professional benoemt dat ruzies soms uit de hand kunnen lopen waardoor er politie aan te pas moet komen. Het onderling oplossen van conflicten vindt volgens een van de gesproken professionals nog altijd plaats met behulp van de eigen rechtbank, de Kris:

Ze huren een lokaal hier in de buurt af en dan komen, uit Parijs vaak, geloof ik, mensen en dan is er een eigen rechtspraak, de Kris is dat. (P32)

Deze eigen rechtbank, wordt vaak pas bij een conflict betrokken wanneer er geen andere oplossing is en er onderling geen oplossing wordt gevonden. Een van de gesproken professionals geeft aan dat het oplossen van conflicten onderling steeds lastiger wordt, omdat er binnen de Sinti- en Roma-

gemeenschappen zogenoemde ‘vermenging’ plaatsvindt. Dit betekent dat conflicten soms binnen families ontstaan, maar dat betrokkenen niet altijd uit de Sinti- of Roma-gemeenschap komen. Het oplossen van conflicten ‘volgens oud gebruik’ wordt daardoor moeizamer.

Wanneer we verder inzoomen op de typen conflicten, zien we dat de voorbeelden die professionals aanhalen veelal gaan om conflicten binnen families. Binnen deze conflicten kan het volgens een van de professionals gaan om huiselijk geweld. Aanvullend hierop geeft een andere professional een voorbeeld van een meisje dat op school contact had met een jongen van buiten de gemeenschap, wat niet werd getolereerd door de neven van dit meisje. Hieruit ontstond een ruzie binnen de familie van het meisje. Een ander voorbeeld van een onderling conflict benoemt door een professional zijn echtelijke ruzies en scheidingen, waarbij er vaak wordt gediscussieerd over de voogdij van kinderen. Verder benoemt één van de professionals dat ruzies soms ver teruggaan wanneer het gaat om ruzies tussen families. Soms zijn er ook ruzies tussen woonwagenlocaties en families.

Tot slot geeft een professional aan dat de Sinti- en Roma-gemeenschappen een van de weinige doelgroepen is in Nederland waarmee de (lokale) overheden vaak niet in direct contact staan maar waarmee communicatie verloopt via tussenpersonen of tussenbureaus. In onze gesprekken met Sinti en Roma zelf was niet iedereen positief over deze inzet van tussenpersonen. Zij hebben de indruk dat veel professionals die zich met de gemeenschappen in Nederland bezighouden afkomstig zijn uit de politieorganisatie/veiligheidswereld. De indruk onder deze respondenten is dat deze professionals er niet zijn om Sinti en Roma te helpen maar om de maatschappij tegen hen te beschermen. De aanpak zou in hun ogen niet gericht zijn op het daadwerkelijk bieden van hulp. Sommigen hebben de indruk dat veel van deze intermediairs alleen in werk voorzien kunnen blijven wanneer er problemen blijven bestaan. Verschillende Sinti en Roma respondenten hebben dan ook de indruk dat de problemen erger gemaakt en overdreven worden. Dit blijkt ook uit het verhaal van respondent D24:

Over het algemeen is de ervaring die we hebben met tussenbureaus, dat zij goed gedijen en er belang bij hebben om te stereotyperen, te criminaliseren en afstand te houden tussen de ambtenaren en de woonwagenbewoners. Zij zeggen: wij praten wel met die lastige woonwagenbewoners, want daar valt niet mee te praten of wat dan ook. Maar waar die tussenbureaus zich erg schuldig aan maken, dat is een doelgroepaanpak. Want op sommige kampen is men iets vatbaarder voor drugscriminaliteit. Het tussenbureau belooft dat dan allemaal op te sporen, ook ondermijnende criminaliteit, maar dat is dus gericht op een doelgroep en dat is dus toch etnisch profileren. (D24, Sinti)

8.3 Ontwikkeling sinds 2019 en toekomstverwachting

Enkele professionals hebben uitspraken gedaan over de ontwikkeling van het vertrouwen. Er lijkt weinig positieve ontwikkeling te zitten in het vertrouwen dat Sinti en Roma hebben naar overheidsinstanties. Een professional geeft aan dat er wellicht wat meer vertrouwen in instanties is ontstaan, maar dat dit voornamelijk afhangt van de gemeente en of er bij deze gemeente een contactpersoon aanwezig is die goede omgang heeft met de gemeenschappen. Dit beeld wordt ook onderschreven door een andere professional die stelt dat er meer gemeenten wat welwillender zijn geworden naar de gemeenschappen toe, maar dat dit nog niet overal het geval is. Een andere professional geeft aan dat er weinig verschillen zijn in vertrouwen met een aantal jaar geleden, maar dat het contact tussen de gemeenschappen en overheden lastiger is geworden door het verdwijnen

Hoofdstuk 8: Institutioneel beleid en vertrouwen

van korte lijntjes (door het wegvallen van sleutelfiguren bijvoorbeeld) en de digitalisering van communicatieprocessen. Een laatste professional ziet juist een afname van het vertrouwen binnen de Sinti- en Roma-gemeenschappen in de (lokale) overheden, vanwege het niet nakomen van beloften en het continu veranderende beleid. Wel ziet deze professional wat meer vertrouwen vanuit de Sinti en Roma naar welzijnszorg, zoals het WMO en CMD (voor schuldhulpverlening).

Niet veel professionals hebben gesproken over de toekomstverwachting voor wat betreft het vertrouwen. Een professional geeft aan te verwachten dat het vertrouwen niet beter gaat worden in de toekomst, een andere professional is juist positiever gestemd en verwacht dit wel. Eenzelfde beeld is te vinden onder de Sinti- en Roma-respondenten. Zij refereren dan vaak naar het woonwagengebeleid. Terwijl sommigen positief zijn over een verandering in de situatie, zien anderen het somber in.

Wat er nodig is

Meerdere professionals stellen dat binnen de gemeenten en de overheden voldoende kennis, kunde en geduld moet bestaan om met de gemeenschappen om te gaan en het vertrouwen te winnen. Om de vertrouwensband te vergroten, zouden gemeenten medewerkers moeten werven, inwerken en langere tijd op het dossier van de Sinti en Roma moeten laten staan. Iemand die in contact staat met doelgroep moet goed in de groep liggen, de gemeenschap begrijpen en vooral niet te ambtelijk overkomen, aldus een van de professionals.

Een groot deel van de professionals is het erover eens dat het betrekken van de gemeenschappen bij het maken van beleid een belangrijk aspect voor het creëren van meer vertrouwen is. Dat kan ook in de vorm van sleutelfiguren en intermediairs vanuit de doelgroep. Eén van de professionals geeft als advies om een landelijke coördinator aan te stellen op het gebied van Sinti en Roma die samen met de gemeenschappen kan werken aan beleid.

Vanuit de Sinti- en Roma-respondenten zijn er ook veel suggesties om de situatie rondom het vertrouwen te verbeteren. Een heel belangrijk aspect om het vertrouwen terug te winnen, is om echt werk te maken van het creëren van meer standplaatsen, en deze beloftes ook echt vast te leggen:

Dat ze zeggen: Hier heb je zwart op wit waar de nieuwe locaties komen. En niet komen met: 'we hebben geen plek genoeg, we moeten naar plek zoeken.' Plek is er genoeg. [...] Als ze dat zwart op wit doen op papier, binnen nou en 2 jaar, dan heb ik weer vertrouwen, maar eerder niet. (D22, Sinti)

Net als bij de professionals wordt ook door Sinti- en Roma-respondenten genoemd dat de inzet van intermediairs en tussenpersonen die vanuit de doelgroep zelf komen, belangrijk zijn om veranderingen teweeg te brengen. Daarnaast noemt een aantal respondenten dat er meer Sinti en Roma zelf actief moeten worden in de politiek:

Om echt de problemen die Roma en Sinti hebben op te lossen, bijvoorbeeld de problemen met huisvesting, moet je in de gemeenteraad zijn. En de mensen uit jouw lokale gemeenschap kunnen op je stemmen. Ik denk dat Roma niet moeten wachten op politici, maar zelf politici moeten worden. (D30, Roma van na 2003)

8.4 Verdiepende casus

In deze paragraaf wordt een aspect met betrekking tot het vertrouwen van Sinti en Roma in de (lokale) overheid en instanties verder verdiept aan de hand van een casus. De casus is gebaseerd op de ervaringen van één van de gesproken Roma-respondenten. Details uit de casus zijn aangepast om deze te anonimiseren.

Casus: geschaad vertrouwen

Maria is een vrouw van 48 jaar, getrouwd en moeder van drie kinderen. Ze heeft een Roma-achtergrond en is op jonge leeftijd naar Nederland gekomen. Ze heeft twee nationaliteiten, waaronder de Nederlandse nationaliteit. Daarnaast heeft ze een buitenlands klinkende achternaam. Op basis hiervan is zij slachtoffer geworden van de toeslagenaffaire. Dit heeft enorm veel impact gehad op het leven van Maria en haar gezin. Bovendien is Maria van mening dat zij nooit toeslagen heeft ontvangen:

Zo'n tien jaar geleden kwam ik blijkbaar op een fraudelijst terecht. Waarschijnlijk door mijn afkomst. Ik moest toen zo'n €15.000 aan toeslagen terugbetalen. Maar ik heb die toeslagen nooit ontvangen. Ik heb dat bedrag nooit ontvangen, nooit gekregen, nooit aangevraagd. Maar ik heb wel al het geld terugbetaald, tot op de laatste cent. En ik heb al die jaren nooit kind gebonden budget ontvangen voor mijn kinderen. Als ik bel met de Belastingdienst, dan geven ze toe dat ze fout waren. Ze zeggen: 'ja, het klopt, we hebben het gevonden, alles wat u zegt klopt'. Maar het geld is nog steeds niet aan mij terugbetaald.

Omdat Maria op een fraudelijst terecht was gekomen, werden haar gegevens ook gedeeld met andere instanties. Op een gegeven moment kreeg Maria ook te maken met anonieme controles door Veilig Thuis:

In diezelfde tijd als die toeslagenaffaire, kreeg ik opeens Veilig Thuis aan mijn deur. Die begon allemaal vragen te stellen en ze bleef elke dag maar komen, terwijl ik niet eens wist dat ze van Veilig Thuis was. Ik wist niet wie zij was. Ze heeft zichzelf als iets anders voorgedaan, alsof ze van buurtzorg of zoiets was. Ze bleef maar komen, totdat ik op een gegeven moment een andere vrouw aan de telefoon kreeg en die vertelde dat zij van Veilig Thuis waren en toen raakte ik in paniek. Toen dacht ik, ok, dit kan niet waar zijn, waar ben ik in beland? Ik pakte mijn kinderen en ik vluchtte. We hebben echt alles achtergelaten. Het was echt een nachtmerrie, mijn kinderen waren toen nog vrij jong. Dus alles overhoop, alles achtergelaten, zelfs hun speeltjes, hun autootjes, hun kleding, alles.

Sinds deze ervaring is Maria terughoudend met het contact met overheidsinstanties en heeft haar vertrouwen hierin een flinke deuk gekregen.

Deze casus van Maria illustreert de persoonlijke impact die beleid en praktijken van overheidsinstanties op individuen binnen de Sinti- en Roma-gemeenschappen kunnen hebben. Maria's ervaringen benadrukken verschillende belangrijke punten. Zo heeft Maria het idee dat haar Roma-achtergrond een rol lijkt te hebben gespeeld in de onterechte plaatsing op de fraudelijst. Dit soort mogelijke etnische profilering, of het gevoel hiervan, kan bijdragen aan een gevoel van onrecht en discriminatie. Daarnaast geeft Maria aan nooit toeslagen te hebben ontvangen of aangevraagd, maar desondanks een aanzienlijk bedrag toch te hebben terugbetaald. Terwijl ze wel erkend wordt door de Belastingdienst als iemand die onterecht beschuldigd is, krijgt zij hiervoor nog steeds geen

compensatie. Dit vergroot haar frustratie en het wantrouwen jegens de overheid. Dat Maria's gegevens zijn gedeeld met andere instanties zoals Veilig Thuis, en de wijze waarop deze interacties plaatsvonden, vergroten haar gevoel van onveiligheid en wantrouwen. Het verlies van vertrouwen is niet alleen schadelijk voor het individu, maar ondermijnt ook de effectiviteit van overheidsbeleid en de relatie tussen overheid en burgers.

8.5 Conclusie

Van specifiek naar generiek beleid

In dit hoofdstuk is er gekeken naar veranderingen in het beleid dat de afgelopen jaren is gevoerd ten opzichte van de Sinti- en Roma-gemeenschappen in Nederland. Op het landelijk niveau is het beleid verschoven van een specifiek doelgroepenbeleid naar een meer generiek beleid. Op lokaal niveau zijn er veel verschillen tussen gemeenten in het beleid dat zij voeren op Sinti en Roma. Daarnaast ervaren gemeente(ambtenaren) diverse uitdagingen in de uitvoering van het beleid. Sommige gesproken ambtenaren zouden graag meer ondersteuning ontvangen vanuit de landelijke overheid.

Sterk wantrouwen jegens overheid en instanties

Bij veel Sinti en Roma is er sprake van een sterk wantrouwen jegens de overheid en diverse instanties. Bij een aantal respondenten is dit wantrouwen diepgeworteld vanwege de geschiedenis van vervolging. Daarnaast zien respondenten weinig verbetering als het gaat om het standplaatsenbeleid. De wisseling in functies van gemeenteambtenaren kan het opbouwen van een vertrouwensband met de gemeenschap in de weg staan. Respondenten hebben het idee dat veel beleid gericht op de doelgroep ingestoken wordt vanuit het kader van handhaving en veiligheid. Dit lijkt soms ook versterkt door conflicten en incidenten waar Sinti en Roma bij betrokken zijn.

Tevens is uit onderzoek van onder andere Snel et al. (2021) bekend dat tijdens de coronacrisis, mensen met een lagere sociale economische status (SES) minder vertrouwen hadden in instanties dan mensen met een hogere SES. Een mogelijke verklaring die hiervoor gegeven wordt is dat succesvolle mensen zich vaker beschermd voelen door publieke instanties dan minder succesvollen. Er dient voor gewaakt te worden dat de cultuur als enige variabele wordt gebruikt om het lage vertrouwen van Sinti en Roma te verklaren.

Vergroten van vertrouwen in overheid

Zowel professionals als Sinti- en Roma-respondenten denken niet dat het vertrouwen de komende tijd aanzienlijk zal toenemen, al speelt het standplaatsenbeleid daar wel een potentieel grote rol in. Verder noemen beide groepen diverse aspecten die het vertrouwen in de overheid kunnen vergroten. Denk hierbij aan het nakomen en vastleggen van beloftes, het inzetten van intermediairs, en Sinti en Roma stimuleren om zelf de lokale politiek in te gaan.

Hoofdstuk 9 Conclusie

De vierde vervolgmeting van de Monitor Sociale Inclusie onderzoekt de positie van Sinti en Roma in Nederland op verschillende levensgebieden. Hoewel in dit onderzoek is getracht om een zo goed mogelijk beeld van de gemeenschappen en gemeenten in Nederland te krijgen, kan niet gesteld worden dat dit onderzoek een representatief totaalbeeld geeft van alle Sinti en Roma in Nederland. De lezer dient te beseffen dat er grote verschillen bestaan tussen de onderscheiden groepen, gemeenten en binnen de subgroepen. De uitspraken in deze rapportage zijn daarom niet op alle Sinti- en Roma-gemeenschappen van toepassing.

Tien jaar Monitor Sociale Inclusie

Al sinds 2013 wordt via de Monitor Sociale Inclusie getracht de positie van Sinti en Roma in Nederland in kaart te brengen. Gedurende vijf metingen (2013, 2015, 2017, 2019 en 2023) is elke keer gekeken naar de positie op een aantal sociaalmaatschappelijke thema's als indicator voor sociale inclusie. Sinds 2015 wordt na elke meting geconcludeerd dat er sprake is van nuanceverschillen en dat er geen grote wijzigingen verwacht kunnen worden vanwege het korte interval tussen de metingen en de vaak grote bestaande achterstanden. Desondanks is het mogelijk om na tien jaar de balans over een langere tijd op te maken en te kijken naar de ontwikkeling tussen 2013-2023.

Hoopvol over onderwijs en jonge ouders

Uit elke meting sinds 2013 komt naar voren dat de hoop met name gevestigd is op de jongere generaties. Voor hen bestaat de hoop dat zij, met name op het gebied van onderwijs, meer positieve ontwikkeling doormaken en dat dit zal doorwerken op andere levensdomeinen zoals de positie op de arbeidsmarkt en een betere bestaanszekerheid. In deze monitor lijken we daar de eerste voorzichtige signalen voor te zien. Verschillende professionals benoemen dat de jonge ouders zelf vaak meer onderwijs hebben genoten, dat zij hierdoor het belang van goede educatie inzien en dat zij hun kinderen vervolgens stimuleren en meer kunnen helpen. Logischerwijs zijn een deel van deze jonge ouders de tieners waar in 2013 voor het eerst over gesproken is.

Veel afstand en ervaren discriminatie

Ondanks deze hoopvolle ontwikkeling voor de jongere generaties lijkt de doorwerking naar andere levensdomeinen nog niet gerealiseerd te zijn. Vaak is er nog sprake van een kwetsbare arbeidsmarkt- en gezondheidspositie van Sinti en Roma in Nederland. Bovendien wijzen de uitkomsten uit deze vierde vervolgmeting vooral op de grote afstand die Sinti en Roma voelen ten opzichte van de Nederlandse samenleving. Zij voelen zich zeer vaak gediscrimineerd op allerlei levensterreinen, hebben zeer weinig vertrouwen in instanties en voelen zich beperkt in het kunnen levens volgens hun cultuur. Vooral het deel van de Sinti en Roma die in een woonwagen wenst te leven is ontevreden over de manier waarop de overheid met hen omgaat. Zij hadden verwacht dat na het verschijnen van het nieuwe beleidskader in 2018 inmiddels al meer standplaatsen gerealiseerd zouden zijn. Dit is in veel gemeenten echter nog niet het geval. Daarnaast zien we dat maatschappelijke gebeurtenissen en ontwikkelingen de kwetsbaarheid van deze groepen heeft versterkt. Zo heeft de coronacrisis, energiecrisis, inflatie en toenemende zorgen over bestaansonzekerheid ook op deze groep een sterk effect (gehad).

Factoren die de positie kunnen verklaren

Sociaaleconomische positie en COVID-19 beïnvloeden de positie

Een belangrijke vraag is in hoeverre de positie van Sinti en Roma verklaard kan of dient te worden vanuit hun culturele achtergrond. Zo zien we dat de positie van Sinti en Roma op veel levensterreinen overeenkomt met andere kwetsbare groepen in Nederland. Dit doet de vraag rijzen in hoeverre de positie verklaard wordt vanuit de cultuur of dat er sprake is van verschillen op basis van sociaaleconomische positie of klasse. In verschillende hoofdstukken is daarom in de conclusie getracht de positie van Sinti en Roma te duiden met andere onderzoeken over kwetsbare en minderheidsgroepen of worden er vergelijkingen getrokken met algemene trends in de Nederlandse samenleving. Uit deze onderzoeken komt naar voren dat er een groot aantal parallellen bestaat tussen kwetsbare groepen en de positie van Sinti en Roma. Zo weten we dat de onderwijspositie van kinderen met een migratieachtergrond grotendeels samenhangt met het opleidingsniveau van de ouders (De Boom et al., 2023) en niet met de migratieachtergrond. De verwachting is dat dit ook zal gelden voor Sinti- en Roma-kinderen waarvan de ouders vaak zelf weinig onderwijs hebben genoten. Maar ook de arbeidsmarktpositie en gezondheidspositie komt op veel vlakken overeen met personen met een lager opleidingsniveau en sociale klassen aan de onderkant van de samenleving (Malowski et al., 2020; CBS, 2023; Vrooman et al., 2023).

De impact van de COVID-19 crisis heeft waarschijnlijk sterkere negatieve effecten gehad op Sinti en Roma, die al in een kwetsbare positie verkeerden voor de pandemie. Onderzoek wijst namelijk uit dat leerlingen uit kwetsbare groepen, zoals kinderen van laagopgeleide ouders, meer leerachterstanden opliepen tijdens COVID-19 (Rijksoverheid, 2021). Mensen in kwetsbare arbeidsmarktposities, in het bijzonder zzp'ers en ondernemers, zoals veel Sinti en Roma, ervaren verhoogde bestaansonzekerheid (Bosma et al., 2022; Maslowski et al., 2020). De langetermijneffecten van de pandemie op de positie van Sinti en Roma zijn nog onduidelijk.

Culturele aspecten die van invloed zijn op de positie

Behalve grote overeenkomsten met andere groepen in een kwetsbare positie in Nederland, is er ook een aantal culturele aspecten dat van grote invloed is op de positie van Sinti en Roma en de manier waarop zij zich verhouden ten opzichte van de Nederlandse samenleving. Aan de Sinti en Roma die wij gesproken hebben, is gevraagd wat zij zelf belangrijke aspecten vinden van hun cultuur. Ondanks de grote verscheidenheid binnen de Sinti- en Roma-gemeenschappen, noemen zij de oorsprong met wortels in India, de taal (Romanes), de nomadische levenswijze in het verleden, het belang van sterke familiebanden, specifieke culturele gebruiken rondom hygiëne en de gedeelde geschiedenis van vervolging en maatschappelijke uitsluiting als gemeenschappelijke kenmerken. Voor een deel van de doelgroep, in het bijzonder de Sinti en een kleiner deel van de Roma, is het leven in een woonwagen essentieel onderdeel van het leven volgens de cultuur. Iets waarin veel Sinti en Roma zich in beperkt voelen.

Steeds meer waarde gehecht aan onderwijs

Sommige culturele aspecten lijken van (grote) invloed op de positie van Sinti en Roma. Zo werd in het verleden, vanuit de cultuur gezien, minder belang gehecht aan het volgen van onderwijs vanwege het rondtrekkende bestaan en de beroepen die men traditioneel gezien beoefende. Daarbij had de vrouw traditioneel gezien veel zorgtaken en zorgde de man voor het inkomen. Veel Sinti en Roma trouwden dan ook al op jonge leeftijd om een gezin te vormen. Andere aspecten die daarbij een rol speelden, zijn de beschermende opvoeding die Sinti- en Roma-kinderen (in het bijzonder de meisjes) kregen, waarbij kinderen vaak vanaf de huwbare/vruchtbare leeftijd van school werden gehaald. De afgelopen

decennia is het denken over het onderwijs langzaamaan veranderd en geven anno nu zowel Sinti en Roma zelf als professionals aan dat onderwijs steeds belangrijker gevonden wordt. Echter hebben veel van de ouders van nu zelf weinig onderwijs genoten, mogelijk als gevolg van deze culturele gebruiken en de manier waarop de overheid met de Sinti en Roma omging in het verleden.

Liever ondernemen

Vanuit de Sinti- en Roma-cultuur zijn er ook sterke ideeën over de manier waarop men rondkomt. Veel Sinti en Roma geven aan het liefst zelfstandig ondernemer te zijn. Veel van hen spreken erover dat dit in hun bloed zit en dat zij niet voor een baas willen of kunnen werken. Daarbij zijn er ook andere verwachtingspatronen voor vrouwen en mannen. Zo wordt binnen traditionele gemeenschappen van (jonge) vrouwen vaak verwacht dat zij thuisblijven en dus helemaal niet actief zijn op de arbeidsmarkt, is het ongebruikelijk om te werken voor een burgerbaas en worden bepaalde beroepen vermeden in verband met taboes. Desalniettemin horen we steeds vaker verhalen van vrouwen die werken, maar ook nog vaak verhalen over een sterke uitkeringsafhankelijkheid.

Vervolging als rode draad

Opvallend vaak wordt door Sinti en Roma gesproken over de doorwerking van trauma's opgelopen door de Tweede Wereldoorlog en worden gebeurtenissen rondom registratie daarmee in verband gebracht. Vanuit het gedeelde verleden van vervolging en de ervaren discriminatie lijkt er sprake van een grote afstand tussen veel Sinti- en Roma-gemeenschappen ten opzichte van de Nederlandse samenleving. Dit blijkt onder andere al uit het onderscheid tussen de eigen bevolking en regels en de 'gadje' (burgers) en burgermaatschappij dat door Sinti en Roma gemaakt wordt. Daarbij hebben veel Sinti en Roma het gevoel dat er sprake is van institutionele discriminatie, bijvoorbeeld voor wat betreft het standplaatsenbeleid. Zij ervaren ook discriminatie in het onderwijs, de arbeidsmarkt en gezondheidszorg. Veel Sinti en Roma kiezen er dan ook voor hun identiteit te verzwijgen of voelen zich weggezet omdat er geen rekening met hen gehouden wordt. Er is dan ook veelal sprake van een zeer laag vertrouwen in instanties en de overheid.

Cultuur in ontwikkeling

Cultuur en tradities zijn niet statisch, maar altijd aan verandering onderhevig en in ontwikkeling. Dit geldt voor de Nederlandse cultuur, denk bijvoorbeeld aan de manier waarop het Sinterklaasfeest wordt gevierd, maar net zo goed voor de Sinti- en Roma-cultuur en bijbehorende tradities. Een vergelijking kan worden getrokken met het Sinterklaasfeest en het gebruik van Zwarte Piet: ondanks dat er aanvankelijk veel weerstand tegen het afschaffen van Zwarte Piet bestond en deze in 2023 veel kleiner is geworden, blijft een klein aantal gemeenten vasthouden aan het gebruik van Zwarte Piet. Onder de Sinti- en Roma-gemeenschappen zijn soortgelijke patronen zichtbaar rondom de omgang met conservatieve gewoonten. Zo bestaat er een aantal gemeenschappen waarbinnen een leefwijze wordt nagestreefd die op gespannen voet kan staan met andere delen van de Nederlandse samenleving. Bijvoorbeeld voor wat betreft trouwen, samenleven en het reizende bestaan. Tegelijkertijd benoemen veel van de bevraagde Sinti en Roma er sprake is van hardnekkige stigmatiserende beeldvorming, bijvoorbeeld voor wat betreft criminaliteit. Zo geven zij aan dat er binnen elke groep rotte appels zijn, maar dat deze voor de Sinti en Roma als representatief voor de gehele gemeenschap worden gezien. Verschillende van de door ons geïnterviewde Sinti en Roma hekelen dat het gedrag van deze individuen zo sterk de beeldvorming over Sinti en Roma bepaalt.

Beleid gericht op Sinti en Roma

Van specifiek naar generiek beleid

In de tien jaar dat de Monitor Sociale Inclusie is uitgevoerd hebben er ook grote wijzigingen plaatsgevonden met betrekking tot het gevoerde beleid. Op landelijk niveau is het beleid verschoven van een specifiek doelgroepenbeleid naar een meer generiek beleid. In de afgelopen tien jaar is bijvoorbeeld het landelijke programma ‘Aanpak uitbuiting Roma kinderen’ waarbinnen specifiek beleid voor Roma werd gevoerd zowel opgestart als gestopt. Met het stoppen van het programma eind 2016 lijkt er ook sprake van een geleidelijke afname van de aandacht voor Roma op gemeentelijk niveau. Een deel van de voormalig contactpersonen die in het verleden een taakaccent Roma hadden, hebben aangegeven nu andere taken te hebben, zonder dat er een opvolger is aangesteld. Mogelijk dat er ook sprake is van een verouderde lijst met contactpersonen doordat het onderzoek in 2021 niet is uitgevoerd. Andere contactpersonen die zich nog wel bezighouden met Sinti en/of Roma geven aan dat in het verleden opgebouwde netwerken tussen professionals steeds minder actief worden.

Naar toekomstig beleid

Hoewel de Sinti en Roma-gemeenschappen relatief klein lijken, leven zij vaak geconcentreerd in een relatief klein aantal gemeenten. Professionals uit deze gemeenten geven veelal aan dat het goed zou zijn als er weer een vorm van specifiek beleid gevoerd zou worden om tot een daadwerkelijke verbetering van de positie te komen. Daarbij is het ook de vraag wat voor effect de COVID-19 crisis nog zal hebben op lange termijn. Bij de ontwikkeling van dit beleid dient echter de nodige voorzichtigheid in acht genomen te worden. Daarbij doen we een aantal aanbevelingen waarbij in onze ogen rekening gehouden zou moeten worden:

- Begin met het herstellen en winnen van vertrouwen. De grote mate van wantrouwen, geworteld in het verleden maakt het onwaarschijnlijk dat beleidsinzet vanuit professionals zal aanslaan onder de doelgroep. Veel Sinti en Roma hebben dermate slechte ervaringen dat inzet die wordt gepleegd door professionals die worden beschouwd als ambtenaren, niet serieus worden genomen. Bij het winnen van vertrouwen wordt vanuit de doelgroep genoemd dat het belangrijk is dat beloftes worden nagekomen.
- Betrek Sinti en Roma bij het opstellen van beleid en de uitvoering. Sinti en Roma benoemen dat er bijna altijd over hen wordt gesproken maar dat zij zelf niet worden betrokken. Tegelijkertijd benoemen zij dat niemand de cultuur zo goed kent als zij zelf en dat zij de grootste experts zijn. Sinti en Roma geven aan dat sleutelfiguren een belangrijke rol kunnen spelen bij het winnen van vertrouwen. Zij geven aan eerder vertrouwd te worden en een belangrijke brug te kunnen vormen tussen de cultuur en de zogenaamde ‘burgersamenleving’.
- Voer specifiek beleid dat daadwerkelijk gericht is op verbetering van en niet repressie. Veel Sinti en Roma benoemen dat het beleid in het verleden erop gericht was om criminaliteit tegen te gaan maar niet de bedoeling had om de positie van de gemeenschappen te verbeteren. Ze bedoelen bijvoorbeeld het landelijke programma ‘Aanpak uitbuiting Roma kinderen’ dat zij vaak als stigmatiserend en kwetsend beschouwen. Nieuw beleid gericht op repressie en veiligheid zal daarom naar verwachting de relatie tussen de gemeenschappen en de overheid onder druk zetten en het wantrouwen waarschijnlijk vergroten. Sinti en Roma geven aan dat er weinig oog is voor het goeds dat gebeurt binnen de gemeenschappen maar dat altijd wordt gefocust op criminaliteit wat vooroordelen in de hand werkt.
- Geef urgentie aan het realiseren van standplaatsen. De behoefte aan standplaatsen is groot en veel Sinti en Roma zijn teleurgesteld in het uitblijven van resultaten. Zij hebben het gevoel

dat zij onderaan de lijst staan voor wat betreft de realisering van huisvesting. Zo gebeurt er in hun elke ogen elke keer wel iets waardoor zij achter het net vissen. Recente voorbeelden zijn het huisvesten van Oekraïners en statushouders waardoor veel Sinti en Roma het gevoel hebben opnieuw gepasseerd te zijn.

- Wees bewust van het verleden van vervolging en genocide dat ook nu nog een rol speelt. Het eeuwenlange verleden van vervolging heeft diepte sporen achtergelaten die ook nu nog sterk meespelen in het dagelijks leven. Een voorbeeld van een regeling waarbij een school extra middelen kan ontvangen om Sinti- en Roma-kinderen te ondersteunen, waarvoor ouders een verklaring over hun etniciteit moeten invullen, getuigd bijvoorbeeld van een gebrek aan historisch besef. Vanwege het beperkte vertrouwen in instanties en het verleden ligt alles rondom de registratie van het Sinti- en of Roma-zijn zeer gevoelig.
- Vraag aandacht voor discriminatie zowel bij de overheid, instanties, professionals en burgers. Sinti en Roma ervaren wijdverbreide discriminatie. Zij ervaren discriminatie op verschillende niveaus, zowel interpersoonlijk als institutioneel, bewust als onbewust op nagenoeg alle levensterreinen. De gevolgen van de ervaren discriminatie zijn zeer groot en lijken veelal te leiden tot een algemeen gevoel van ongewenst zijn en onveiligheidsgevoelens. Dit kan van negatieve invloed zijn op de schoolgang en deelname van Sinti en Roma aan de samenleving.
- Verken of er mogelijkheden zijn om specifiek beleid te voeren om de onderwijs- en arbeidsmarktpositie te verbeteren. Heb daarbij oog voor de grote verscheidenheid van de gemeenschappen. Dit specifieke beleid dient te voldoen aan eerdergenoemde voorwaarden dat Sinti en Roma zelf betrokken zijn en dat het beleid gericht is op de verbetering van de positie. Dit beleid kan bijvoorbeeld vormgegeven worden met de inzet van stichtingen uit de gemeenschappen, intermediairs of sleutelfiguren. Waar problemen bestaan zijn deze vaak hardnekkig en al jaren van vergelijkbare aard ondanks dat er soms al langdurige inzet is gepleegd. Zo benoemen onderwijsprofessionals dat er steeds minder consultants zijn dan vroeger het geval was. Tegelijkertijd wordt er een aantal voorzichtig positieve ontwikkelingen waargenomen. Die ontwikkelingen dienen geborgd en versterkt te worden. Sinti, Roma en professionals geven aan er met name hoop is voor jongeren om een betere positie te verkrijgen maar dat dit een langdurige en intensieve inzet vraagt. Enerzijds lijkt er behoefte binnen de gemeenschappen zelf aan voorlichting en ondersteuning. Aan de andere geven Sinti en Roma aan dat ook de beeldvorming over de gemeenschappen in de maatschappij moet worden verbeterd zodat zij een eerlijke kans kunnen krijgen.

Literatuurlijst

- Asante A., Biels, B., Broekroelofs, R., Cadat Lampe, M., Van Eden, D., Felten, H., Van Hinsberg, A, Kros, K., Poerwoatmodjo, J., Vlug, J. (2022). *Geen ruimte voor discriminatie. Handreiking voor gemeenten voor het tegengaan van anti-Zwart racisme, antisemitisme, anti-moslim racisme, antiziganisme en lhbt+ discriminatie*. Movisie.
- Blaakman, M., Houweling, P., Ruitenburg, M. & Loven, C. (2017). *Woonwagengewoners zoekt standplaats. Een onderzoek naar de betrouwbaarheid van de overheid voor woonwagengewoners*. Nationale ombudsman.
- Bosma, M., De Vetten-Mc Mahon, M., Alblas, E., Van Duinkerken, A., Van Leersum-Bekebrede, Heshusius, J., De Kort, E., Rahmon, I., Wentink, B., Willems, P., Stekelenburg, R., Moleman, Y., Marra, E. & Duckers, M. (2022). *De gevolgen van de coronapandemie voor de gezondheid en het welzijn: deel 2. Een systematische literatuurstudie*. Nivel & RIVM.
- Briels, B., van der Heijden, T., Ploegmakers, M., Potiek, W., Schuyf, J. Storms, O., & Veldhuysen, C. (2013). *Monitor Sociale Inclusie: Nulmeting*. Movisie
- Busser, A., & Rodrigues, P. R. (2010). Staatloze Roma in Nederland. *Asiel- en Migrantenrecht*, (8), 384-390.
- Cahn, C. & Guild, E. (2010). *Recent migration of Roma in Europe*. Second edition, Strasbourg / The Hague, Council of Europe Commissioner for Human Rights / OSCE High Commissioner on National Minorities.
- CBS (2023). (On)gezonde leefstijl 2022: opvattingen, motieven en gedragingen. Van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2023/16/on--gezonde-leefstijl-2022-opvattingen-motieven-en-gedragingen>
- College voor de Rechten van de Mens (2014, 19 december). Oordeel 2014-165. Geraadpleegd op 14 december 2023 van <https://oordelen.mensenrechten.nl/oordeel/2014-165>
- College voor de Rechten van de Mens (2015, 28 mei). Oordeel 2015-61, Geraadpleegd op 14 december 2023 van <https://oordelen.mensenrechten.nl/oordeel/2015-61>
- College voor de Rechten van de Mens. (2023, 23 april). *Advies College versterkt mensenrechten van woonwagengewoners*. Geraadpleegd op 15 december 2023 van <https://www.mensenrechten.nl/actueel/nieuws/2018/04/23/advies-college-versterkt-mensenrechten-van-woonwagengewoners>
- Cottaar, A. (1999). The making of a minority: The case of Dutch travellers. In *Gypsies and other itinerant groups* (pp. 114-132). Palgrave Macmillan.
- ECRI (European Commission against Racism and Intolerance) (2013). *ECRI REPORT ON THE NETHERLANDS (fourth monitoring cycle)*. Council of Europe

- European Union Agency for Fundamental Rights. (2020). *Roma and Travellers in Six Countries*. Vienna, Austria.
- Dagevos, J. & Gijssels, M. (2010). *Jaarrapport integratie 2009*. Sociaal Cultureel Planbureau
- De Boom, J., Van Leeuwen, R., Sam, N., Seidler, Y., Van Wensveen, P. (2023). *Ontwikkeling in integratie. De maatschappelijke positie van zeven groepen met een migratieachtergrond in kaart gebracht*. Risbo Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Dokters van de Wereld (2009). *Stateloos maakt radeloos: De situatie van stateloze Roma in Nederland*. Amsterdam: Dokters van de Wereld.
- DUS-I (2023). *Einde subsidieregeling Participatie en emancipatie Sinti en Roma*. Geraadpleegd op 9 november 2023, van <https://www.dus-i.nl/subsidies/verbetering-participatie-en-emancipatie-sinti-en-roma>
- Herinneringscentrum Kamp Westerbork (z.d.). *Herkomst van Sinti en Roma*. Geraadpleegd op 11-12-2023, van <https://westerborkportretten.nl/bronnen/herkomst-van-sinti-en-roma>
- Hoff, S., Vrooman, C., Iedema, J., Boelhouwer, J. & Kullberg, J. (2021). *Vershil in Nederland 2014-2020. Zes sociale klassen en hun visies op samenleving en politiek*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Jepma, IJ. & Vander Heyden, K. (2022, 8 maart). *De impact van voorschoolse educatie*. Onderwijskennis.nl. Geraadpleegd op 9 december 2023, van <https://www.onderwijskennis.nl/kennisbank/de-impact-van-voorschoolse-educatie>
- Lucassen, L. (1990). *En men noemde hen zigeuners...: de geschiedenis van Kaldarasch, Ursari, Lowara en Sinti in Nederland, 1750-1944*. Stichting beheer IISG SDU.
- Maslowski, R., den Ridder, J., Josten, E., Boelhouwer, J., & van Campen, C. (2020). *De sociale staat van Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2018). *Beleidskader gemeentelijk woonwagen- en standplaatsenbeleid*. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (2021). *Beleidsmaatregelen in Nederland voor de gelijkheid inclusie en participatie van Roma en Sinti*. Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
- Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu. (2021). *Impactvolle Determinanten: Bewegen* [Factsheet]. Geraadpleegd op 9 december 2023, van <https://www.rivm.nl/documenten/factsheet-bewegen>
- Rijksoverheid. (2021, 28 oktober). *Leervertragingen en zorgen over welzijn door corona* [Nieuwsbericht]. Geraadpleegd op 9 december 2023, van <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2021/10/28/leervertragingen-en-zorgen-over-welzijn-door-corona>

Literatuurlijst

- Rodrigues, P. R. & Matelski, M. (2008). *Monitor racisme en extreem-rechts. Roma en Sinti*. Amsterdam: Anne Frank Stichting.
- Seidler, Y., Van Leeuwen, R., Koster, L. A. J., Van San, M. R. P. J. R. S., Van Wensveen, P. & Jorna, P. (2020). *Monitor Sociale Inclusie (meting 4)*. Rotterdam: Risbo.
- Snel, E., El Farisi B., Engbersen, G. & Krouwel, A. (2022). Sociaaleconomische status en institutioneel vertrouwen in een tijd van corona. *Tijdschrift Sociologie* (3) 30-52.
- Teodorescu, D. (2023). Caravan politics in the depoliticised city: Applying and opposing exceptional measures for Dutch Traveller, Sinti, and Roma caravan sites. in *Political Geography*, 106, Article 102951. Advance online publication.
- Van Baar, H. (2021). The production of irregular citizenship through mobile governmentalities: Racism against Roma at the security-mobility nexus. *Mobilities*, 16(5), 809–823.
- Van der Hulst, A. (2021). *Wegbereiders: Roma en Sinti in Nederland en Tsjechië over het profijt van onderwijs, 1950-2020* (Vol. 7). Uitgeverij Verloren.
- Van Hout, H. & Van der Zandt, J. (2011). Door alle tijden. De Roma zoekend naar houvast in Kerk en samenleving. Stichting Media PWN.
- Van Leer, R. & Rottier, A. (2023). *Woonwagenstandplaatsen in Nederland. Herhaalmeting 2023*. Companen
- Van Leer, R., Venema, S. & Rottier, A. (2021). *Herhaalmeting Woonwagenstandplaatsen in Nederland*. Companen
- Van Waseberghe, E., Asmoredjo, J & Out, M. (2020). *Een verkennend onderzoek naar centrale belangenbehartiging voor Roma en Sinti: Een inventarisatie naar meningen binnen de twee gemeenschappen*. Utrecht: Verwey-Jonker.
- Vrooman, C., Boelhouwer, J., Iedema, J., & Torre, A. V. D. (2023). *Eigentijdse ongelijkheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)
- Willems, W. H., & Lucassen, L. A. C. J. (1990). *Ongewenste vreemdelingen: buitenlandse zigeuners en de Nederlandse overheid: 1969-1989*. SDU.

Bijlage 1 Begrippenlijst

Arbeidsmarktpositie

We hanteren een brede definitie van arbeidsmarktpositie. Hiermee bedoelen we in welke mate Roma/Sinti betaald werk verrichten, op welk niveau en in hoeverre zij carrière maken.

Burgermaatschappij

Sinti en Roma maken veelal onderscheid tussen de eigen maatschappij en de buitenwereld, waar zij volgens henzelf vaak niet bij (willen) horen. Zo gebruiken zij ook hun eigen woorden om burgers aan te duiden: 'gadje' of 'gadjo'.

Criminele activiteiten

Hieronder verstaan we handelingen en gedragingen die strafbaar zijn volgens de wet.

Deelname aan onderwijs

Hieronder verstaan we mate waarin Roma/Sinti naar school gaan. Het gaat hier om deelname aan primair onderwijs, voortgezet onderwijs en hoger onderwijs.

Discriminatie

Met discriminatie bedoelen we dat Roma/Sinti bewust of onbewust ongelijk behandeld worden ten opzichte van andere groepen vanwege hun etnische herkomst.

Gezondheidssituatie

In deze monitor hanteren we een brede opvatting van gezondheidssituatie. Hiermee bedoelen we zowel de fysieke als geestelijke gezondheid.

(lokale) Overheidsinstanties

Hiermee worden alle lokale (gemeentelijke) instellingen bedoeld waar burgers in hun leefomgeving mee te maken hebben. Bijvoorbeeld de gemeente, ministeries, politie etc.

Participatie

Participatie staat voor meedoen aan het maatschappelijke leven. In deze monitor hanteren we een brede opvatting van het begrip participatie. Het gaat daarbij om meedoen op het gebied van arbeid, onderwijs, vrijwilligerswerk.

Verzuim, absoluut/relatief

Bij absoluut verzuim is een leerplichtig kind niet ingeschreven op een school en zodoende niet schoolgaand.

Relatief verzuim houdt in dat een leerling wel staat ingeschreven op een school, maar niet (te allen tijde) aanwezig is tijdens les- of praktijktijd. Tot deze groep rekenen we naast de frequente spijbelaars ook de thuiszitters.

Woonsituatie

In deze monitor hanteren we een brede opvatting van woonsituatie. Hiermee bedoelen we onder andere het type woningen waarin Roma/Sinti wonen, de locatie en omgeving van de woningen, de bezettingsgraad en de grootte van de woningen, de fysieke staat etc.

Bijlage 2 Respondententabel

Respondententabel Monitor Sociale Inclusie 2023 - doelgroep (geanonimiseerd)

Nummer	Code	Groep
1	D4	Vml. Joeg. Roma
2	D8	Sinti
3	D17	Sinti
4	D18	Vml. Joeg. Roma
5	D19	Roma na 2003
6	D20	Roma na 2003
7	D21	Sinti
8	D22	Sinti
9	D23	Sinti
10	D24	Sinti
11	D25	Sinti
12	D26	Sinti
13	D27	Vml. Joeg. Roma
14	D28	Roma van oudsher
15	D29	Roma van oudsher
16	D30	Roma na 2003
17	D31	Ongedocum.
18	D32	Sinti
19	D33	Sinti
20	D34	Sinti
21	D35	Roma na 2003
22	D36	Roma na 2003
23	D37	Roma na 2003
24	D38	Roma van oudsher
25	D39	Roma van oudsher
26	D40	Roma van oudsher
27	D41	Roma na 2003
28	D47	Sinti
29	D49	Vml. Joeg. Roma
30	D52	Sinti
31	D53	Sinti

Nummer	Code	Groep
32	D54	Generaal-Pardon
33	D55	Generaal-Pardon
34	D56	Generaal-Pardon
35	D57	Vml. Joeg. Roma
36	D58	Generaal-Pardon
37	D59	Roma na 2003
38	D60	Roma na 2003
39	D61	Generaal-Pardon
40	D62	Generaal-Pardon

Bron Risbo en Labyrinth, eigen bewerking.

Respondententabel Monitor Sociale Inclusie 2023 - professionals (geanonimiseerd)

Nummer	Code
1	P01
2	P04
3	P06
4	P07
5	P08
6	P10
7	P12
8	P13
9	P14
10	P15
11	P16
12	P17
13	P18
14	P19
15	P20
16	P24
17	P28
18	P30
19	P31
20	P32
21	P33
22	P34
23	P36
24	P38

Bron Risbo en Labyrinth, eigen bewerking.

Bijlage 3 Resultaten Enquête

In verschillende tabellen wordt gekeken naar de ontwikkeling tussen verschillende jaren. Het is belangrijk om te vermelden voor de interpretatie van de data dat de tijd tussen de laatste meting in 2019 en de huidige meting groter is dan tussen de voorgaande metingen. Desalniettemin zien we net als in voorgaande jaren dat het merendeel van de respondenten zegt dat het niet goed, maar ook niet slecht gaat met de deelname van Sinti en Roma aan het onderwijs binnen hun gemeente.

Onderwijs

Tabel b3.1: Hoe is het naar uw mening de deelname van Roma/Sinti aan het onderwijs in uw gemeente? (naar jaren)

	Heel slecht	Slecht	Niet slecht/niet goed	Goed	Heel goed
2023	2	7	16	7	0
2019	13	41	59	22	0
2017	11	42	57	37	3
2015	9	41	44	15	2

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.2: Hoe is het naar uw mening de deelname van Roma/Sinti aan het onderwijs in uw gemeente? (naar groepen, 2023)

	Heel slecht	Slecht	Niet slecht/niet goed	Goed	Heel goed
Sinti en Roma	0	1	6	3	0
Sinti	1	0	2	1	0
Roma van oudsher	0	1	0	0	0
Generaal-Pardon					
Roma	1	4	2	1	0
Vml. Joegoslavië	0	1	4	0	0
Roma	0	0	2	2	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.3: Hoe heeft de deelname van Roma/Sinti aan het onderwijs zich ontwikkeld? (naar jaren)

	Veel slechter geworden	Slechter geworden	Gelijk gebleven	Beter geworden	Veel beter dan nu
2023	0	1	26	13	1
2019	0	0	82	39	0
2017	0	9	65	54	6
2015	0	10	58	32	1

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.4: Hoe heeft de deelname van Roma/Sinti aan het onderwijs zich sinds 2019 ontwikkeld? (naar groepen, 2023)

	Veel slechter dan nu	Slechter nu	dan Hetzelfde nu	als Beter dan nu	Veel beter dan nu
Sinti en Roma	0	1	8	2	0
Sinti	0	0	2	4	0
Roma van oudsher	0	0	2	1	0
Generaal-Pardon					
Roma	0	0	7	3	0
Vml. Joegoslavië	0	0	5	1	0
Roma	0	0	2	2	1

Bron Risbo, eigen bewerking

De respondenten geven aan dat sinds 2019 er weinig ontwikkeling is geweest in de deelname van Sinti en Roma aan het onderwijs. Een aantal respondenten ziet een verbetering ten opzichte van vijf jaar geleden.

Tabel b3.5: Hoe verwacht u dat de deelname aan het onderwijs van Roma/Sinti over vijf jaar zal zijn? (naar jaren)

	Veel slechter dan nu	Slechter nu	dan Hetzelfde nu	als Beter dan nu	Veel beter dan nu
2023	0	0	22	19	0
2019	0	0	57	72	1
2017	1	2	73	63	5
2015	0	3	36	65	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.6: Hoe verwacht u dat de deelname aan het onderwijs van Roma/Sinti over vijf jaar zal zijn? (naar groepen, 2023)

	Veel slechter dan nu	Slechter nu	dan Hetzelfde nu	als Beter dan nu	Veel beter dan nu
Sinti en Roma	0	0	7	5	0
Sinti	0	0	1	5	0
Roma van oudsher	0	0	1	2	0
Generaal-Pardon					
Roma	0	0	6	3	0
Vml. Joegoslavië	0	0	4	2	0
Roma	0	0	3	2	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Wanneer we kijken naar de toekomstverwachting die de respondenten hebben over de deelname aan onderwijs van Sinti en Roma, zien we dat het aantal respondenten dat van mening is dat er geen verandering zal plaatsvinden vrijwel gelijk is als het aantal dat denkt dat de deelname beter zal worden over vijf jaar. Vergeleken met 2019, lijkt het beeld te bestaan dat de verwachting iets minder positief zijn gestemd, hoewel dit lastig is vast te stellen vanwege de lagere aantallen respondenten in 2023.

Tabel b3.7: In mijn gemeente worden Roma/Sinti gediscrimineerd op het terrein van onderwijs. (naar jaren)

	Volledig oneens	mee oneens	Niet oneens/niet mee eens	mee eens	Volledig eens	mee eens
2023	0	19	3	8	1	
2019	0	9	29	38	10	
2017	0	22	21	39	41	
2015	1	15	25	32	20	

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.8: In mijn gemeente worden Roma/Sinti gediscrimineerd op het terrein van onderwijs. (naar groepen, 2023)

	Volledig oneens	mee oneens	Niet oneens/niet mee eens	mee eens	Volledig eens	mee eens
Sinti en Roma	0	5	3	1	0	
Sinti	0	3	0	1	0	
Roma van oudsher	0	0	0	1	0	
Generaal-Pardon						
Roma	0	4	0	3	1	
Vml. Joegoslavië	0	4	0	1	0	
Roma	0	3	0	1	0	

Bron Risbo, eigen bewerking

Wanneer we kijken naar discriminatie op het gebied van onderwijs, zien we dat de mening van de respondenten wat verschoven lijkt te zijn vergeleken met voorgaande jaren. Zo is het merendeel van de respondenten het oneens met de stelling dat Sinti en Roma in hun gemeente gediscrimineerd worden op het terrein van onderwijs, terwijl in voorgaande jaren juist een groot deel van de respondenten het hier wel mee eens was. Deze verschuiving kan te wijten zijn aan het kleinere aantal respondenten dat de vragenlijst dit jaar heeft ingevuld, waardoor er mogelijk een vertekend beeld kan ontstaan.

Tabel b3.9: In mijn gemeente vinden Roma/Sinti het belangrijk dat hun kinderen (jongens én meisjes) de hoogst haalbare onderwijsvorm volgen. (naar jaren)

	Bijna Niemand	Een minderheid	Evenveel als niet	wel meerderheid	Een meerderheid	Bijna iedereen
2023	9	14	5	6	1	
2019	12	20	12	2	1	
2017	24	19	8	4	0	
2015	22	29	11	14	2	

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.10: In mijn gemeente vinden Roma/Sinti het belangrijk dat hun kinderen (jongens én meisjes) de hoogst haalbare onderwijsvorm volgen. (naar groepen, 2023)

	Bijna Niemand	Een minderheid	Evenveel als niet	wel Een meerderheid	Bijna iedereen
Sinti en Roma	2	3	2	2	1
Sinti	1	1	1	1	0
Roma van oudsher	0	1	0	0	0
Generaal-Pardon					
Roma	3	4	1	1	0
Vml. Joegoslavië	2	2	1	1	0
Roma	1	3	0	1	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Net als in voorgaande jaren, zijn de respondenten van mening dat een minderheid (of bijna niemand) van de Sinti en Roma in hun gemeente het belangrijk vindt dat hun kinderen de hoogst haalbare onderwijsvorm volgen. Vergeleken met 2019, zien we wel een stijging van de respondenten die vindt dat een meerderheid van de Sinti en Roma ouders hun kinderen de hoogst haalbare vorm van onderwijs willen laten volgen.

Tabel b3.11: In mijn gemeente vinden Roma/Sinti het belangrijk dat hun kinderen (jongens én meisjes) de hoogst haalbare onderwijsvorm volgen. (naar geslacht, 2023)

	Bijna Niemand	Een minderheid	Evenveel als niet	wel Een meerderheid	Bijna iedereen
Jongens	10	10	4	4	7
Meisjes	12	14	4	6	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Inzoomend op het verschil tussen jongens en meisjes en de motivatie van hun ouders voor de hoogst haalbare opleidingsvorm, zien we dat de aantallen niet erg verschillen. Wat wel opvalt, is dat er 7 respondenten zijn die aangeven dat bijna iedereen van de Sinti en Roma uit hun gemeente de hoogst haalbare vorm van onderwijs wil voor hun zoon(s), terwijl geen enkele respondent aangeeft dat bijna iedereen van de Sinti en Roma uit hun gemeente hetzelfde wil voor hun dochter(s).

Arbeid

Tabel b3.12: Hoe is het naar uw mening gesteld met de arbeidsmarktpositie van Roma/Sinti in uw gemeente? (naar jaren)

	Heel slecht	Slecht	Niet slecht/niet goed	Goed	Heel goed
2023	5	24	11	0	1
2019	42	75	22	4	0
2017	44	62	27	2	0
2015	29	46	23	0	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.13: Hoe is het naar uw mening gesteld met de arbeidsmarktpositie van Roma/Sinti in uw gemeente? (naar groepen, 2023)

	Niet slecht/niet goed				
	Heel slecht	Slecht	goed	Goed	Heel goed
Sinti en Roma	0	7	4	0	1
Sinti	1	2	2	0	0
Roma van oudsher	0	2	0	0	0
Generaal-Pardon					
Roma	3	6	1	0	0
Vml. Joegoslavië	0	4	2	0	0
Roma	1	3	2	0	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Net als voorgaande jaren, zien we dat in 2023 de meerderheid van de respondenten vindt dat het slecht gaat met de arbeidsmarktpositie van de Sinti en Roma in hun gemeente. Wel lijkt het aantal respondenten dat vindt dat het heel slecht gaat verminderd.

Tabel b3.14: Hoe beoordeelt u de ontwikkeling van de arbeidsmarktpositie van Roma/Sinti in uw gemeente? (naar jaren)

	Veel slechter geworden	Slechter geworden	Gelijk gebleven	Beter geworden	Veel beter dan nu
2023	0	9	20	11	0
2019	0	13	105	7	0
2017	1	6	92	15	0
2015	0	7	84	3	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.15: Hoe beoordeelt u de ontwikkeling van de arbeidsmarktpositie van Roma/Sinti sinds 2019 in uw gemeente? (naar groepen, 2023)

	dan Hetzelfde als				
	Veel slechter dan nu	Slechter nu	dan Hetzelfde nu	Beter dan nu	Veel beter dan nu
Sinti en Roma	0	2	6	3	0
Sinti	0	0	2	3	0
Roma van oudsher	0	0	2	0	0
Generaal-Pardon					
Roma	0	2	6	2	0
Vml. Joegoslavië	0	2	3	1	0
Roma	0	3	1	2	0

Bron Risbo, eigen bewerking

De helft van de respondenten is van mening dat de arbeidsmarktpositie van Sinti en Roma in hun gemeente gelijk is gebleven in vergelijking met 2019. Het aantal respondenten dat vindt dat de arbeidsmarktpositie is verbeterd, ligt iets hoger dan in 2019.

Tabel b3.16: Hoe verwacht u dat de arbeidsmarktpositie van Roma/Sinti in uw gemeente over vijf jaar zal zijn? (naar jaren)

	Veel slechter dan nu	Slechter nu	Hetzelfde als nu	Beter dan nu	Veel beter dan nu
2023	0	4	22	12	1
2019	0	0	101	42	0
2017	1	2	83	39	0
2015	0	3	58	25	3

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.17: Hoe verwacht u dat de arbeidsmarktpositie van Roma/Sinti in uw gemeente over vijf jaar zal zijn? (naar groepen, 2023)

	Veel slechter dan nu	Slechter nu	Hetzelfde als nu	Beter dan nu	Veel beter dan nu
Sinti en Roma	0	1	7	3	0
Sinti	0	0	3	2	0
Roma van oudsher	0	0	2	0	0
Generaal-Pardon					
Roma	0	1	5	4	0
Vml. Joegoslavië	0	1	3	2	0
Roma	0	1	2	1	1

Bron Risbo, eigen bewerking

De respondenten verwachten dat de arbeidsmarktpositie van de Sinti en Roma uit hun gemeenten over vijf jaar onveranderd zal zijn. In 2019 verwachtte geen enkele respondent dat de arbeidsmarktpositie slechter zal worden, terwijl in 2023 er enkele respondenten zijn die dit wel verwachten.

Tabel b3.18: In mijn gemeente worden Roma/Sinti gediscrimineerd op de reguliere arbeidsmarkt. (naar jaren)

	Volledig oneens	mee oneens	Niet mee oneens/niet mee eens	Mee eens	Volledig mee eens
2023	0	12	14	14	4
2019	6	33	30	12	6
2017	12	40	34	11	7
2015	2	39	9	11	2

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.19: In mijn gemeente worden Roma/Sinti gediscrimineerd op de reguliere arbeidsmarkt. (naar groepen, 2023)

	Volledig oneens	mee oneens	Niet oneens/niet eens	mee eens	Volledig eens
Sinti en Roma	0	3	4	5	1
Sinti	0	2	2	2	0
Roma van oudsher	0	0	1	2	0
Generaal-Pardon					
Roma	0	2	4	3	1
Vml. Joegoslavië	0	3	2	1	0
Roma	0	2	1	1	2

Bron Risbo, eigen bewerking

Verhoudingsgewijs lijken er in 2023 meer respondenten te zijn die het eens zijn met de stelling dat Sinti en Roma uit hun gemeente gediscrimineerd worden op de arbeidsmarkt, dan in voorgaande jaren. De meeste respondenten zijn het niet 'oneens/niet eens' of juist wel 'eens' met de stelling.

Tabel b3.20: In mijn gemeente vinden Roma/Sinti het belangrijk dat je een reguliere baan hebt, hetzij in loondienst, hetzij als zelfstandige. (naar jaren)

	Bijna Niemand	Een minderheid	Evenveel als niet	wel Een meerderheid	Een Bijna iedereen
2023	9	12	6	7	2
2019	20	11	6	3	0
2017	20	10	13	5	2
2015	13	23	17	13	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.21: In mijn gemeente vinden Roma/Sinti het belangrijk dat je een reguliere baan hebt, hetzij in loondienst, hetzij als zelfstandige. (naar groepen, 2023)

	Bijna Niemand	Een minderheid	Evenveel als niet	wel Een meerderheid	Een Bijna iedereen
Sinti en Roma	0	4	2	3	1
Sinti	0	3	1	0	0
Roma van oudsher	0	1	0	0	0
Generaal-Pardon					
Roma	6	1	1	1	0
Vml. Joegoslavië	2	1	2	1	0
Roma	1	2	0	2	1

Bron Risbo, eigen bewerking

Net als in voorgaande jaren, zijn de respondenten van mening dat een minderheid tot bijna niemand van de Sinti en Roma in hun gemeente het belangrijk vindt een reguliere baan te hebben. Desalniettemin lijkt er een lichte stijging te zijn van het aantal respondenten dat vindt dat een meerderheid een reguliere baan belangrijk vindt, vergeleken met 2019.

Tabel b3.21: In mijn gemeente vinden Roma/Sinti het belangrijk dat je een reguliere baan hebt, hetzij in loondienst, hetzij als zelfstandige. (naar geslacht, 2023)

	Bijna Niemand	Een minderheid	Evenveel als niet	wel	Een meerderheid	Bijna iedereen
Mannen	9	8	5		10	3
Vrouwen	20	8	6		2	0

Bron Risbo, eigen bewerking

De respondenten is ook gevraagd of zij eenzelfde beeld zien voor mannen als voor vrouwen wanneer het gaat om het belang van het hebben van een reguliere baan. Opvallend aan de data is dat de respondenten van mening zijn dat Sinti en Roma mannen het hebben van een reguliere baan belangrijker vinden dan Sinti en Roma vrouwen.

Gezondheid

Tabel b3.22: Hoe is naar uw mening de gezondheidssituatie van Roma/Sinti in uw gemeente? (naar jaren)

	Heel slecht	Slecht	Niet slecht/niet goed	Goed	Heel goed
2023	1	21	7	1	1
2019	7	36	60	21	0
2017	14	55	47	6	0
2015	2	38	31	8	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.23: Hoe is naar uw mening de gezondheidssituatie van Roma/Sinti in uw gemeente? (naar groepen, 2023)

	Heel slecht	Slecht	Niet slecht/niet goed	Goed	Heel goed
Sinti en Roma	0	5	3	0	1
Sinti	1	2	1	0	0
Roma van oudsher	0	1	0	0	0
Generaal-Pardon					
Roma	0	7	1	0	0
Vml. Joegoslavië	0	3	2	0	0
Roma	0	3	0	1	0

Bron Risbo, eigen bewerking

De meerderheid van de respondenten heeft het idee dat de gezondheidssituatie van de Sinti en Roma in hun gemeente slecht is. Het aantal respondenten dat aangeeft dat het 'niet slecht/niet goed' en 'goed' gaat met de gezondheid is gedaald sinds 2019.

Tabel b3.24: Hoe beoordeelt u de ontwikkeling van de gezondheidssituatie van Roma/Sinti in uw gemeente? (naar jaren)

	Veel slechter geworden	Slechter geworden	Gelijk gebleven	Beter geworden	Veel beter dan nu
2023	0	1	24	1	1
2019	0	1	124	1	0
2017	5	12	85	13	0
2015	0	6	63	6	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.25: Hoe beoordeelt u de ontwikkeling van de gezondheidssituatie van Roma/Sinti in uw gemeente sinds 2019? (naar groepen, 2023)

	Veel slechter dan nu	Slechter nu	dan Hetzelfde nu	als Beter dan nu	Veel beter dan nu
Sinti en Roma	0	1	6	0	1
Sinti	0	0	1	1	0
Roma van oudsher	0	0	1	0	0
Generaal-Pardon					
Roma	0	0	7	0	0
Vml. Joegoslavië	0	0	5	0	0
Roma	0	0	4	0	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Net als in voorgaande jaren, vinden de respondenten dat de gezondheidssituatie van Sinti en Roma niet is veranderd in vergelijking met vijf jaar geleden.

Tabel b3.26: Hoe verwacht u dat de gezondheidssituatie van Roma/Sinti in uw gemeente over vijf jaar zal zijn? (naar jaren)

	Veel slechter dan nu	Slechter nu	dan Hetzelfde nu	als Beter dan nu	Veel beter dan nu
2023	0	4	22	12	1
2019	0	5	102	17	0
2017	1	10	86	24	0
2015	0	6	53	17	1

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.27: Hoe verwacht u dat de gezondheidssituatie van Roma/Sinti in uw gemeente over vijf jaar zal zijn? (naar groepen, 2023)

	Veel slechter dan nu	Slechter nu	dan Hetzelfde nu	als Beter dan nu	Veel beter dan nu
Sinti en Roma	0	1	7	3	0
Sinti	0	0	3	2	0
Roma van oudsher	0	0	2	0	0
Generaal-Pardon					
Roma	0	1	5	4	0
Vml. Joegoslavië	0	1	3	2	0
Roma	0	1	2	1	1

Bron Risbo, eigen bewerking

Het merendeel van de respondenten verwacht dat de gezondheidssituatie van de Sinti en Roma in hun gemeente niet zal veranderen in de komende vijf jaar. Desalniettemin is een deel van de respondenten van mening dat de gezondheidssituatie zal beter zal worden dan dat deze nu is.

Tabel b3.28: In mijn gemeente worden Roma/Sinti gediscrimineerd op het terrein van gezondheidszorg. (naar jaren)

	Volledig oneens	mee oneens	Niet mee oneens/niet mee eens	mee eens	Volledig mee eens
2023	7	15	8	0	1
2019	0	3	7	68	12
2017	0	18	13	36	24
2015	0	0	14	24	15

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.29: In mijn gemeente worden Roma/Sinti gediscrimineerd op het terrein van gezondheidszorg. (naar groepen, 2023)

	Volledig oneens	mee oneens	Niet mee oneens/niet mee eens	mee eens	Volledig mee eens
Sinti en Roma	1	5	1	0	1
Sinti	0	1	2	0	0
Roma van oudsher	0	0	1	0	0
Generaal-Pardon					
Roma	2	4	2	0	0
Vml. Joegoslavië	2	3	1	0	0
Roma	2	2	1	0	0

Bron Risbo, eigen bewerking

De mening van de respondenten wat betreft discriminatie op het gebied van gezondheidszorg lijkt wat verschoven te zijn vergeleken met voorgaande metingen. Waar voorheen het overgrote deel van de respondenten vond dat Sinti en Roma worden gediscrimineerd op het terrein van gezondheidszorg, zien we nu dat de respondenten het vooral (volledig) oneens zijn met deze stelling. Deze verschuiving kan te wijten zijn aan het kleinere aantal respondenten dat de vragenlijst dit jaar heeft ingevuld, waardoor er mogelijk een vertekend beeld kan ontstaan.

Tabel b3.30: In mijn gemeente vinden Roma/Sinti het belangrijk om er een gezonde leefstijl op na te houden. (naar jaren)

	Bijna Niemand	Een minderheid	Evenveel als niet	wel meerderheid	Een Bijna iedereen
2023	5	20	9	0	1
2019	33	26	4	24	1
2017	28	37	23	4	0
2015	5	28	11	8	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.31: In mijn gemeente vinden Roma/Sinti het belangrijk om er een gezonde leefstijl op na te houden. (naar groepen, 2023)

	Bijna Niemand	Een minderheid	Evenveel wel als niet	Een meerderheid	Bijna iedereen
Sinti en Roma	2	3	4	0	1
Sinti	1	3	0	0	0
Roma van oudsher	0	1	0	0	0
Generaal-Pardon	1	7	1	0	0
Roma					
Vml. Joegoslavië	1	3	2	0	0
Roma	0	3	2	0	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Een groot deel van de respondenten is van mening dat een minderheid van de Sinti en Roma in hun gemeente het belangrijk vindt om een gezonde levensstijl te volgen. Opvallend is dat in 2019 nog een relatief groot deel van de respondenten vond dat bijna niemand dit deed, terwijl in 2023 het aantal respondenten die dat ziet is afgenomen. Daarentegen zien we ook dat het aantal respondenten dat ziet dat een meerderheid van de Sinti en Roma in hun gemeente er een gezonde levensstijl op nahoudt is gedaald van 24 personen in 2019 naar 0 personen in 2023.

Wonen

Tabel b3.32: Hoe is naar uw mening de woonsituatie van Roma/Sinti in uw gemeente? (naar jaren)

	Heel slecht	Slecht	Niet slecht/niet goed	Goed	Heel goed
2023	2	13	11	13	5
2019	14	33	57	38	6
2017	3	24	36	64	3
2015	5	25	20	41	12

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.33: Hoe is naar uw mening de woonsituatie van Roma/Sinti in uw gemeente? (naar groepen, 2023)

	Heel slecht	Slecht	Niet slecht/niet goed	Goed	Heel goed
Sinti en Roma	0	4	3	5	1
Sinti	1	3	2	0	0
Roma van oudsher	0	1	2	0	0
Generaal-Pardon					
Roma	0	2	2	4	2
Vml. Joegoslavië	0	1	2	2	1
Roma	1	2	0	2	1

Bron Risbo, eigen bewerking

De respondenten geven aan dat de woonsituatie van Sinti en Roma in hun gemeente evenwel goed als slecht is (of ergens daartussenin).

Tabel b3.34: Hoe beoordeelt u de ontwikkeling van de woonsituatie van Roma/Sinti in uw gemeente? (naar jaren)

	Veel slechter geworden	Slechter geworden	Gelijk gebleven	Beter geworden	Veel beter dan nu
2023	0	9	25	5	0
2019	0	14	108	13	0
2017	1	17	92	17	0
2015	0	12	65	15	1

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.35: Hoe beoordeelt u de ontwikkeling van de woonsituatie van Roma/Sinti in uw gemeente? (naar groepen, 2023)

	Veel slechter dan nu	Slechter nu	dan Hetzelfde nu	als Beter dan nu	Veel beter dan nu
Sinti en Roma	0	2	7	2	0
Sinti	0	2	3	0	0
Roma van oudsher	0	1	1	0	0
Generaal-Pardon					
Roma	0	1	8	1	0
Vml. Joegoslavië	0	1	4	1	0
Roma	0	2	2	1	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Net als in voorgaande jaren, is de meerderheid van de respondenten van mening dat de woonsituatie van Sinti en Roma in hun gemeente gelijk is gebleven aan de situatie in 2019.

Tabel b3.36: Hoe verwacht u dat de woonsituatie van Roma/Sinti in uw gemeente over vijf jaar zal zijn? (naar jaren)

	Veel slechter dan nu	Slechter nu	dan Hetzelfde nu	als Beter dan nu	Veel beter dan nu
2023	0	6	29	5	0
2019	0	8	111	22	0
2017	1	13	81	31	1
2015	0	13	71	7	1

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.37: Hoe verwacht u dat de woonsituatie van Roma/Sinti in uw gemeente over vijf jaar zal zijn? (naar groepen, 2023)

	Veel slechter dan nu	Slechter nu	dan Hetzelfde nu	als Beter dan nu	Veel beter dan nu
Sinti en Roma	0	1	8	3	0
Sinti	0	2	2	1	0
Roma van oudsher	0	2	0	0	0
Generaal-Pardon					
Roma	0	0	10	0	0
Vml. Joegoslavië	0	0	6	0	0
Roma	0	1	3	1	0

Bron Risbo, eigen bewerking

De respondenten verwachten weinig ontwikkeling te zien in de woonsituatie van Sinti en Roma in hun gemeente, in de komende vijf jaar. Dit is in lijn met de verwachtingen van voorgaande jaren.

Tabel b3.38: In mijn gemeente worden Roma/Sinti gediscrimineerd op het terrein van huisvesting. (naar jaren)

	Volledig oneens	mee oneens	Niet oneens/niet mee eens	mee oneens/niet Mee eens	Volledig eens	mee eens
2023	7	13	9	10	1	
2019	6	15	33	32	9	
2017	3	17	38	35	28	
2015	0	12	17	39	7	

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.39: In mijn gemeente worden Roma/Sinti gediscrimineerd op het terrein van huisvesting. (naar groepen, 2023)

	Volledig oneens	mee oneens	Niet oneens/niet mee eens	mee oneens/niet Mee eens	Volledig eens	mee eens
Sinti en Roma	1	5	2	3	1	
Sinti	0	1	1	3	0	
Roma van oudsher	0	1	0	1	0	
Generaal-Pardon						
Roma	3	2	4	1	0	
Vml. Joegoslavië	2	2	1	1	0	
Roma	1	2	1	1	0	

Bron Risbo, eigen bewerking

Net als bij de andere vragen over discriminatie op de verschillende gebieden, zien we ook bij het terrein huisvesting een lichte verschuiving in antwoorden. Verhoudingsgewijs zijn meer respondenten het (volledig) oneens met de stelling dat Sinti en Roma in hun gemeente worden gediscrimineerd op het terrein van huisvesting dan in voorgaande metingen. Desalniettemin is ongeveer een vierde van de respondenten het wel eens met deze stelling. Eveneens kan deze verschuiving te wijten zijn aan het kleinere aantal respondenten dat de vragenlijst dit jaar heeft ingevuld, waardoor er mogelijk een vertekend beeld is ontstaan.

Tabel b3.40: In mijn gemeente vinden Roma/Sinti het belangrijk om bij elkaar in de buurt te wonen. (naar jaren)

	Bijna Niemand	Een minderheid	Evenveel als niet	wel Een meerderheid	Bijna iedereen
2023	0	5	5	16	17
2019	1	8	15	40	55
2017	3	7	23	27	57
2015	0	4	7	41	20

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.41: In mijn gemeente vinden Roma/Sinti het belangrijk om bij elkaar in de buurt te wonen. (naar groepen, 2023)

	Bijna Niemand	Een minderheid	Evenveel als niet	wel Een meerderheid	Bijna iedereen
Sinti en Roma	0	1	2	5	6
Sinti	0	0	0	2	4
Roma van oudsher	0	0	0	2	1
Generaal-Pardon					
Roma	0	1	2	3	3
Vml. Joegoslavië	0	1	1	2	2
Roma	0	2	0	2	1

Bron Risbo, eigen bewerking

De respondenten hebben het idee dat een meerderheid tot bijna iedereen van de Sinti en Roma in hun gemeente het belangrijk vinden om dicht bij elkaar in de buurt te wonen. Dit beeld is vrijwel identiek aan voorgaande jaren.

Keuzevrijheid

Tabel b3.42: Hoeveel vrijheid hebben Roma/Sinti in uw gemeente om zonder druk van de directe omgeving (bijvoorbeeld familie) hun eigen leven in te richten? (naar jaren)

	Heel weinig	Weinig	Niet weinig/niet veel	Veel	Heel veel
2023	4	17	14	4	2
2019	31	73	22	10	0
2017	33	76	20	2	0
2015	19	40	31	2	1

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.43: Hoeveel vrijheid hebben Roma/Sinti in uw gemeente om zonder druk van de directe omgeving (bijvoorbeeld familie) hun eigen leven in te richten? (naar groepen, 2023)

	Heel weinig	Weinig	Niet weinig/niet veel	Veel	Heel veel
Sinti en Roma	1	5	4	1	1
Sinti	1	2	2	0	1
Roma van oudsher	0	2	1	0	0
Generaal-Pardon					
Roma	1	4	4	0	0
Vml. Joegoslavië	1	2	2	1	0
Roma	0	2	1	2	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Binnen de meting in 2023 is er net als bij de vorige metingen te zien dat de meeste respondenten denken dat Sinti en Roma niet veel/niet weinig tot weinig vrijheid ervaren in het inrichten van hun eigen leven. In verhouding tot afgelopen jaren is het wel opvallend dat er in de nieuwste meting twee

respondenten aangeven dat men heel veel vrijheid ervaart en dat in verhouding minder mensen aangeven dat Sinti en Roma juist heel weinig vrijheid heeft in het inrichten van hun eigen leven.

Tabel b3.44: Hoe beoordeelt u de ontwikkeling van de mate van vrijheid van Roma/Sinti in uw gemeente om zonder druk van de directe omgeving hun eigen leven in te richten? (naar jaren)

	Veel slechter geworden	Slechter geworden	Gelijk gebleven	Beter geworden	Veel beter dan nu
2023	0	2	31	4	1
2019	0	0	109	7	0
2017	0	8	94	24	0
2015	0	0	65	8	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.45: Hoe beoordeelt u de ontwikkeling van de mate van vrijheid van Roma/Sinti in uw gemeente om zonder druk van de directe omgeving hun eigen leven in te richten sinds 2019? (naar groepen, 2023)

	Veel slechter dan nu	Slechter nu	dan Hetzelfde nu	als Beter dan nu	Veel beter dan nu
Sinti en Roma	0	1	8	0	1
Sinti	0	0	4	1	0
Roma van oudsher	0	0	1	1	0
Generaal-Pardon					
Roma	0	1	8	1	0
Vml. Joegoslavië	0	0	6	0	0
Roma	0	0	4	1	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Wat betreft de ontwikkeling in de mate van vrijheid zien we over de jaren heen een eenduidig beeld. De meeste respondenten vinden dat de ontwikkeling in de mate van vrijheid gelijk is gebleven ten opzichte van de vorige meting. Een enkeling geeft aan dat de ontwikkeling een (veel) beter is geworden.

Tabel b3.46: Hoeveel vrijheid verwacht u dat Roma/Sinti in uw gemeente over 5 jaar zullen hebben om onder druk van de directe omgeving (bijvoorbeeld familie) hun eigen leven in te richten? (naar jaren)

	Veel slechter dan nu	Slechter nu	dan Hetzelfde nu	als Beter dan nu	Veel beter dan nu
2023	0	1	28	8	1
2019	0	20	72	12	0
2017	3	20	53	28	0
2015	0	0	49	26	1

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.47: Hoeveel vrijheid verwacht u dat Roma/Sinti in uw gemeente over 5 jaar zullen hebben om onder druk van de directe omgeving (bijvoorbeeld familie) hun eigen leven in te richten? (naar groepen, 2023)

	Veel slechter dan nu	Slechter nu	Hetzelfde nu	als Beter dan nu	Veel beter dan nu
Sinti en Roma	0	0	7	2	1
Sinti	0	0	3	2	0
Roma van oudsher	0	0	1	1	0
Generaal-Pardon					
Roma	0	0	9	1	0
Vml. Joegoslavië	0	0	5	1	0
Roma	0	1	3	1	0

Bron Risbo, eigen bewerking

De meeste respondenten verwachten geen verandering over 5 jaar te zullen waarnemen rondom de vrijheid die Sinti en Roma ervaren om hun eigen leven in te richten. Ten opzichte van vorige jaren, zijn er in verhouding minder respondenten die verwachten dat het slechter zal zijn dan nu.

Tabel b3.48: In mijn gemeente hebben leden van de Roma/Sinti gemeenschap weinig invloed op de manier waarop zij hun leven inrichten. (naar groepen, 2023)

	Volledig oneens	mee oneens	Niet oneens/niet mee eens	mee eens	Volledig mee eens
Sinti en Roma	0	3	4	3	1
Sinti	0	2	0	3	0
Roma van oudsher	0	1	0	0	0
Generaal-Pardon					
Roma	0	1	3	4	1
Vml. Joegoslavië	0	0	3	2	0
Roma	0	2	2	1	0
Totaal	0	9	12	13	2

Bron Risbo, eigen bewerking

De gestelde vraag is nieuw opgenomen in de enquête uit 2023. Er kan daarom geen vergelijking worden gemaakt met voorgaande metingen. De meeste respondenten hebben of een neutrale houding of zijn het eens met de stelling dat leden van de Sinti en Roma gemeenschap weinig invloed hebben op de manier waarop zij hun leven inrichten.

Tabel b3.49: In mijn gemeente vinden Roma/Sinti het belangrijk dat zij zelf (individueel) kunnen bepalen hoe zij hun leven inrichten. (naar jaren)

	Bijna Niemand	Een minderheid	Evenveel als niet	wel meerderheid	Een Bijna iedereen
2023	4	9	9	8	4
2019	18	23	13	31	15
2017	15	39	22	27	13
2015	11	14	19	22	3

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.50: In mijn gemeente vinden Roma/Sinti het belangrijk dat zij zelf (individueel) kunnen bepalen hoe zij hun leven inrichten. (naar groepen, 2023)

	Bijna Niemand	Een minderheid	Evenveel als niet	wel Een meerderheid	Bijna iedereen
Sinti en Roma	1	1	3	2	3
Sinti	0	3	0	1	0
Roma van oudsher	0	1	0	0	0
Generaal-Pardon					
Roma	1	2	2	2	1
Vml. Joegoslavië	1	1	3	1	0
Roma	1	1	1	2	0

Bron Risbo, eigen bewerking

De respondenten geven niet eenduidig antwoord op de vraag of Sinti en Roma in hun gemeente het belangrijk vinden om zelf te bepalen hoe zij hun leven inrichten. Volgens enkele respondenten gaat het om een minderheid, volgens anderen juist om een meerderheid en andere respondenten zitten hier juist tussenin. Dit is redelijk in lijn met de uitkomsten van voorgaande metingen.

Veiligheid

Tabel b3.51: In mijn gemeente worden Roma/Sinti gediscrimineerd door veiligheidsinstanties (Politie/Justitie). (naar jaren)

	Volledig oneens	mee oneens	Niet mee oneens/niet mee eens	mee eens	Volledig mee eens
2023	7	9	10	5	3
2019	6	1	24	46	5
2017	3	13	27	33	18
2015	0	9	23	17	12

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.52: In mijn gemeente worden Roma/Sinti gediscrimineerd door veiligheidsinstanties (Politie/Justitie). (naar groepen, 2023)

	Volledig oneens	mee oneens	Niet mee oneens/niet mee eens	mee eens	Volledig mee eens
Sinti en Roma	1	4	2	1	2
Sinti	1	1	1	0	0
Roma van oudsher	0	0	1	0	0
Generaal-Pardon					
Roma	2	1	3	2	0
Vml. Joegoslavië	2	2	1	1	0
Roma	1	1	2	1	1

Bron Risbo, eigen bewerking

Ten opzichte van eerdere jaren, vinden in verhouding minder respondenten dat in hun gemeente Sinti en Roma worden gediscrimineerd door veiligheidsinstanties. Een in verhouding met voorgaande jaren

relatief groot aandeel geeft aan het niet eens te zijn met de stelling dat er binnen hun gemeente zou worden gediscrimineerd door veiligheidsinstanties.

Tabel b3.53: In mijn gemeente wordt door Roma/Sinti crimineel gedrag, in welke vorm dan ook, afgekeurd. (naar jaren)

	Door niemand	bijna minderheid	Door een minderheid	Door evenveel wel als niet	Door een meerderheid	Door bijna iedereen
2023	7	12	2	9	5	
2019	2	10	17	30	30	
2017	7	22	17	15	55	
2015	4	11	6	13	33	

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.54: In mijn gemeente wordt door Roma/Sinti crimineel gedrag, in welke vorm dan ook, afgekeurd. (naar groepen , 2023)

	Door niemand	bijna minderheid	Door een minderheid	Door evenveel wel als niet	Door een meerderheid	Door bijna iedereen
Sinti en Roma	1	3	0	3	3	
Sinti	0	2	0	2	0	
Roma van oudsher	0	0	1	0	0	
Generaal-Pardon						
Roma	4	3	0	1	1	
Vml. Joegoslavië	1	2	0	2	1	
Roma	1	2	1	1	0	

Bron Risbo, eigen bewerking

In vergelijking met eerdere metingen, geeft in verhouding een groter deel van de respondenten aan dat bijna niemand of een minderheid uit de Sinti en Roma gemeenschap in hun gemeente crimineel gedrag in welke vorm dan ook afkeurt.

Contact

Tabel b3.55: Hoe is naar uw mening de relatie van Roma/Sinti met de lokale overheid in uw gemeente? (naar jaren)

	Heel slecht	Slecht	Niet slecht/niet goed	Goed	Heel goed
2023	2	16	17	4	1
2019	11	59	47	19	0
2017	10	66	51	18	0
2015	13	32	19	19	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.56: Hoe is naar uw mening de relatie van Roma/Sinti met de lokale overheid in uw gemeente? (naar groepen, 2023)

	Heel slecht	Slecht	Niet slecht/niet goed	Goed	Heel goed
Sinti en Roma	1	3	7	0	1
Sinti	0	3	1	1	0
Roma van oudsher	0	1	0	1	0
Generaal-Pardon					
Roma	1	5	4	0	0
Vml. Joegoslavië	0	2	4	0	0
Roma	0	2	1	2	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Wat betreft de relatie met de lokale overheid, geven in 2023 de meeste respondenten aan dat de relatie slecht is of 'niet slecht/niet goed'. Dit beeld is vergelijkbaar met voorgaande metingen.

Tabel b3.57: Hoe beoordeelt u de ontwikkeling van de relatie van Roma/Sinti in uw gemeente met de lokale overheid? (naar jaren)

	Veel slechter geworden	Slechter geworden	Gelijk gebleven	Beter geworden	Veel beter dan nu
2023	0	11	18	6	1
2019	6	8	102	14	0
2017	0	16	71	42	0
2015	0	5	38	28	2

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.57: Hoe beoordeelt u de ontwikkeling van de relatie van Roma/Sinti in uw gemeente met de lokale overheid sinds 2019? (naar groepen, 2023)

	Veel slechter dan nu	Slechter nu	dan Hetzelfde nu	als Beter dan nu	Veel beter dan nu
Sinti en Roma	0	5	3	2	1
Sinti	0	0	4	1	0
Roma van oudsher	0	0	2	0	0
Generaal-Pardon					
Roma	0	2	4	2	0
Vml. Joegoslavië	0	2	2	1	0
Roma	0	2	3	0	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Wanneer we vragen naar hoe men de ontwikkeling van de relatie van Sinti en Roma binnen de gemeente zou beoordelen, zijn de meeste respondenten in 2023 van mening dat de relatie gelijk is gebleven of slechter is geworden in vergelijking met 2019.

Tabel b3.58: Hoe verwacht u dat de relatie van Roma/Sinti in uw gemeente met de lokale overheid over 5 jaar zal zijn? (naar jaren)

	Veel slechter dan nu	Slechter nu	Hetzelfde als nu	Beter dan nu	Veel beter dan nu
2023	0	0	26	12	1
2019	0	6	96	24	0
2017	1	11	72	47	0
2015	0	1	34	38	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.59: Hoe verwacht u dat de relatie van Roma/Sinti in uw gemeente met de lokale overheid over 5 jaar zal zijn? (naar groepen, 2023)

	Veel slechter dan nu	Slechter nu	Hetzelfde als nu	Beter dan nu	Veel beter dan nu
Sinti en Roma	0	0	6	4	1
Sinti	0	0	3	2	0
Roma van oudsher	0	0	1	1	0
Generaal-Pardon					
Roma	0	0	8	2	0
Vml. Joegoslavië	0	0	5	1	0
Roma	0	0	3	2	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Ondanks de eerdere bevinding dat de ontwikkeling van de relatie met de gemeente slechter is geworden of gelijk is gebleven, zien we dat niemand van de respondenten in 2023 verwachten dat de relatie over 5 jaar slechter wordt. De meeste respondenten verwacht dat de relatie hetzelfde zal blijven als nu, rondom een derde van de respondenten verwacht dat de relatie beter zal zijn over 5 jaar.

Tabel b3.60: In mijn gemeente wordt er hard gewerkt door de lokale overheid om contact te krijgen met de Roma/Sinti (naar jaren)

	Volledig mee oneens	Mee oneens	Niet mee oneens/niet mee eens	Mee eens	Volledig mee eens
2023	1	13	10	17	3
2019	2	29	39	45	8
2017	14	28	25	27	24
2015	1	9	6	40	16

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.61: In mijn gemeente wordt er hard gewerkt door de lokale overheid om contact te krijgen met de Roma/Sinti (naar groepen, 2023)

	Volledig oneens	mee oneens	Niet mee oneens/niet mee eens	mee eens	Volledig mee eens
Sinti en Roma	0	5	3	4	2
Sinti	0	2	1	3	0
Roma van oudsher	0	1	0	2	0
Generaal-Pardon					
Roma	1	3	3	3	0
Vml. Joegoslavië	0	1	2	3	0
Roma	0	1	1	2	1

Bron Risbo, eigen bewerking

Omtrent het stimuleren van contact tussen de overheid en de Sinti en Roma verschillen de respondenten van mening. In de huidige meting zijn respondenten het zowel eens, oneens als niet eens/niet oneens met deze stelling.

Tabel b3.62: In mijn gemeente vinden Roma/Sinti het belangrijk om contact te hebben met de overheid. (naar jaren)

	Bijna Niemand	Een minderheid	Evenveel als niet	wel Een meerderheid	Een Bijna iedereen
2023	3	5	17	13	1
2019	16	25	41	10	7
2017	21	11	61	18	3
2015	8	6	22	25	3

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.63: In mijn gemeente vinden Roma/Sinti het belangrijk om contact te hebben met de overheid. (naar groepen, 2023)

	Bijna Niemand	Een minderheid	Evenveel als niet	wel Een meerderheid	Een Bijna iedereen
Sinti en Roma	1	2	5	3	1
Sinti	0	1	2	2	0
Roma van oudsher	0	0	1	1	0
Generaal-Pardon					
Roma	1	2	3	3	0
Vml. Joegoslavië	1	0	3	2	0
Roma	0	0	3	2	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Een groot deel van de respondenten is van mening dat het aantal Sinti en Roma in hun gemeente die het wel belangrijk vinden om contact te hebben met de overheid even groot is als het aantal Sinti en Roma die dat niet vindt. Een iets kleiner deel van de respondenten heeft het idee dat een meerderheid van de Sinti en Roma in hun gemeente dit wel belangrijk vindt. Vergeleken met 2019, zien we hierin een absolute, maar ook relatieve stijging.

Participatie

Tabel b3.64: Hoe is het naar uw mening gesteld met de participatie van Roma/Sinti in uw gemeente? (2023)

	Heel slecht	Slecht	Niet slecht/niet goed	Goed	Heel goed
2023	2	16	14	4	1

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.65: Hoe is het naar uw mening gesteld met de participatie van Roma/Sinti in uw gemeente? (naar groepen, 2023)

	Heel slecht	Slecht	Niet slecht/niet goed	Goed	Heel goed
Sinti en Roma	1	3	7	0	1
Sinti	0	3	1	1	0
Roma van oudsher	0	1	0	1	0
Generaal-Pardon					
Roma	1	5	4	0	0
Vml. Joegoslavië	0	2	4	0	0
Roma	0	2	1	2	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Over het geheel genomen vinden respondenten dat het slecht of niet goed/niet slecht gaat met de Sinti en Roma uit hun gemeente op het gebied van participatie.

Tabel b3.66: Hoe heeft de participatie van Roma/Sinti in uw gemeente zich naar uw mening sinds 2019 ontwikkeld? (2023)

	Veel slechter geworden	Slechter geworden	Gelijk gebleven	Beter geworden	Veel beter geworden
2023	0	11	18	6	1

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.67: Hoe heeft de participatie van Roma/Sinti in uw gemeente zich naar uw mening sinds 2019 ontwikkeld? (naar groepen, 2023)

	Veel slechter geworden	Slechter geworden	Gelijk gebleven	Beter geworden	Veel beter geworden
Sinti en Roma	0	5	3	2	1
Sinti	0	0	4	1	0
Roma van oudsher	0	0	2	0	0
Generaal-Pardon					
Roma	0	2	4	2	0
Vml. Joegoslavië	0	2	2	1	0
Roma	0	2	3	0	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Wanneer er wordt gevraagd naar hoe de participatie van Sinti en Roma zich sinds 2019 heeft ontwikkeld zien we wederom dat de meeste respondenten geen verbetering zien of vinden dat de participatie is verslechterd.

Tabel b3.68: Hoe verwacht u dat de participatie van Roma/Sinti in uw gemeente over vijf jaar zal zijn? (2023)

	Veel slechter geworden	Slechter geworden	Gelijk gebleven	Beter geworden	Veel beter geworden
2023	0	0	26	12	1

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.69: Hoe verwacht u dat de participatie van Roma/Sinti in uw gemeente over vijf jaar zal zijn? (naar groepen, 2023)

	Veel slechter geworden	Slechter geworden	Gelijk gebleven	Beter geworden	Veel beter geworden
Sinti en Roma	0	0	6	4	1
Sinti	0	0	3	2	0
Roma van oudsher	0	0	1	1	0
Generaal-Pardon					
Roma	0	0	8	2	0
Vml. Joegoslavië	0	0	5	1	0
Roma	0	0	3	2	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Het grootste deel van de respondenten verwacht dat de mate van participatie gelijk zal blijven in de komende vijf jaar. De rest van de respondenten denkt dat de participatie (veel) beter zal worden.

Tabel b3.70: Hoe is naar uw mening de relatie tussen Roma/Sinti en niet-Roma/Sinti in uw gemeente? (2023)

	Heel slecht	Slecht	Niet slecht/niet goed	Goed	Heel goed
2023	2	16	17	4	1

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.71: Hoe is naar uw mening de relatie tussen Roma/Sinti en niet-Roma/Sinti in uw gemeente? (naar groepen, 2023)

	Heel slecht	Slecht	Niet slecht/niet goed	Goed	Heel goed
Sinti en Roma	1	3	7	0	1
Sinti	0	3	1	1	0
Roma van oudsher	0	1	0	1	0
Generaal-Pardon					
Roma	1	5	4	0	0
Vml. Joegoslavië	0	2	4	0	0
Roma	0	2	1	2	0

Bron Risbo, eigen bewerking

De respondenten geven over het algemeen aan dat de relatie tussen Sinti en Roma en niet- Sinti en Roma slecht of “Niet slecht/niet goed” is.

Tabel b3.72: Hoe heeft de relatie tussen Roma/Sinti en niet-Roma/Sinti in uw gemeente zich naar uw mening sinds 2019 ontwikkeld? (2023)

	Veel slechter geworden	Slechter geworden	Gelijk gebleven	Beter geworden	Veel beter geworden
2023	0	0	26	12	1

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.73: Hoe heeft de relatie tussen Roma/Sinti en niet-Roma/Sinti in uw gemeente zich naar uw mening sinds 2019 ontwikkeld? (naar groepen, 2023)

	Veel slechter geworden	Slechter geworden	Gelijk gebleven	Beter geworden	Veel beter geworden
Sinti en Roma	0	0	6	4	1
Sinti	0	0	3	2	0
Roma van oudsher	0	0	1	1	0
Generaal-Pardon					
Roma	0	0	8	2	0
Vml. Joegoslavië	0	0	5	1	0
Roma	0	0	3	2	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Wanneer er wordt gevraagd hoe de relatie tussen Sinti en Roma en niet-Sinti en Roma heeft ontwikkeld vinden de meeste respondenten dat de relatie gelijk is gebleven. Tegelijkertijd geeft rondom een derde van de respondent aan dat de relatie beter is geworden sinds 2019 tussen Sinti en Roma en niet-Sinti en Roma.

Tabel b3.74: Hoe verwacht u dat de relatie tussen Roma/Sinti en niet Roma/Sinti in uw gemeente over vijf jaar zal zijn? (2023)

	Veel slechter dan nu	Slechter nu	dan Hetzelfde nu	als Beter dan nu	Veel beter dan nu
2023	0	5	26	11	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Tabel b3.75: Hoe verwacht u dat de relatie tussen Roma/Sinti en niet Roma/Sinti in uw gemeente over vijf jaar zal zijn? (naar groepen, 2023)

	Veel slechter dan nu	Slechter nu	dan Hetzelfde nu	als Beter dan nu	Veel beter dan nu
Sinti en Roma	0	1	9	2	0
Sinti	0	0	3	3	0
Roma van oudsher	0	0	3	0	0
Generaal-Pardon					
Roma	0	2	6	2	0
Vml. Joegoslavië	0	1	3	2	0
Roma	0	1	2	2	0

Bron Risbo, eigen bewerking

Bijlage 3: Resultaten enquête

Ten slotte, wanneer we kijken naar de vraag hoe de relatie tussen Sinti en Roma en niet-Sinti en Roma over vijf jaar zal zijn, is te zien dat de meeste respondenten verwachten dat de relatie hetzelfde blijft. Een deel van de respondenten denkt dat de relatie beter zal worden.